

สทฐาวิมุตตาทีนิ นามานิ โทหนุสติ. เอว
 หิ วุจจมานเน เหนจจา วุฏฺฐานคามินี-
 วิปัสสนาย อูปริ จ กโต อินฺทริยาธิ-
 ปจฺจบุคฺคณินิยม สุกโตเยว นิจฺจโลเยว
 จ โหติ. อนนฺตรวาเร สียาติ อญฺโณ-
เยวาติ เอว สียาติ อตุโถ. เอตฺถ
 ปุพฺเพ วุตฺโตเยว นิยม.

ชื่อว่า สทฐาวิมุตเป็นต้น ในขณะที่แห่งมรรค
 และผล. ก็เมื่อกล่าวถึงพรรณนามาฉะนี้
 การกำหนดความเป็นอธิบดีแห่งอินทรีย์ และ
 บุคคลที่ท่านใดกระทำไว้แล้วในหนหลัง และ
 ในข้างหน้าโดยวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี
 ย่อมเป็นอันกระทำที่แล้วก็แล้ว และมั่นคง
 ที่เดียว. ในวาระอันเป็นลำดับไป บทว่า
สียา อญฺโณเยว ความเท่ากับ เอว สียา.
 ในข้อนี้ การกำหนดใดกล่าวไว้แล้ว ใน
 เบื้องต้นนั้นทีเดียว.

อิทานิ มคฺคผลวเสน ปุคฺคผลวิเสสํ
 วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถ อนิจฺจโต มนสิการโต
 ๆเปฯ โสตาปัตติมคฺคํ ปฏิภตตีติอาทิมาน.
 ตตฺถ สทฺธํ อนุสฺสรตี^๑ อนุคฺจจติ, สทฺธาย
 วา นิพฺพานํ อนุสฺสรตี^๑ อนุคฺจจตีติ
สทฺธานุสාරี. สจฺฉิกตฺตุนฺตี ปจฺจกฺขกตํ.
อรหตฺตุนฺตี อรหตฺตผลํ. ปญฺญาสงฺขาตํ
 ธมฺมํ อนุสฺสรตี^๑ เตน วา ธมฺเมน

คราวนี้ประสงค์จะแสดงจำแนกความ
 ต่างแห่งบุคคลเกี่ยวกับมรรคและผล ท่าน
 จึงกล่าวกว่า เมื่อมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง
เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้
โสตาปัตติมรรคครั้งนี้ เป็นต้น. ในบรรดาคำ
 เหล่านั้น บุคคลชื่อว่า สทธานุสारी ด้วย
 อรรถว่า เล่นไปตามคือไปตามซึ่งศรัทธา,

^๑ ฉ. อนุสฺสรตี, วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๐๒
 องฺเก โอลิเกตพฺพ.

บริษัท น่านฟ้าประกันภัย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิพพาน อนุสรตีติ^๑ ธมมานุสारी.

หรือด้วยอรรถว่า เล่นไปตาม คือไปตาม
นิพพานด้วยศรัทธา. คำว่า กระทำให้แจ่ม
คือกระทำให้ประจักษ์. คำว่า อรรถ ไต่แก
อรรถผล. ชื่อว่า ธมมานุสारी ด้วยอรรถว่า
เล่นไปตามซึ่งธรรม กล่าวคือปัญญา, หรือ
ด้วยอรรถว่า เล่นไปตามนิพพานด้วยธรรม
นน.

๒๒๒. ปุณ อปเรหิ ปริยาเยหิ
อินุทริยตตยวิเสเสน บุคคลวิเสสึ
วณฺเณตุกาโม เย หิ เกจฺจิตฺตอาทิมาน.
ตตถ ภาวิตา วาทิ อตีเต ภาวยิสฺสุ
วา. ภาเวนฺติ วาทิ ปจฺจุปฺปนฺเน.
ภาวิสฺสนฺติ วาทิ อนาคเต. อชิตฺตา
วาทิ อาหิ เอเกกนฺตํ^๒ ปุริมสฺส ปุริมสฺส
อตุลวิวัฒนฺตํ วตฺตํ. ผลฺลิตฺตา วาทิ

๒๒๒. ทานพระธรรมเสนาบดีประสงค์
จะพรรณาคความต่างแห่งบุคคล โดยความ
ต่างแห่งอินทรีย์ทั้ง ๓ โดยปริยายอื่นอีก จึง
กล่าวคำว่า ก็บุคคลเหล่านี้ใดเหล่านี้หนึ่ง ดังนี้
เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
เจริญแล้วก็ดี ความว่า ได้เจริญแล้วในอดีต
ก็ดี. คำว่า เจริญอยู่ก็ดี ความว่า เจริญ
ในปัจจุบันก็ดี. คำว่า จักเจริญก็ดี ความว่า

^๑ ฉ. อนุสรตีติ, วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๐๒

องฺเก โอลฺลเกตพฺพํ.

^๒ อี. เอเกกตฺตํ.

ญาณผู้สนาย ผู้สี่สู วา. วลีปุตตาทิ เจริญในอนาคตกถิ. คำแต่ละคำ จนถึงคำ
 อีสสรภาว ปุตตา. สุกท้าย มีคำว่า อริคตา วา เป็นต้น
 ทานกล่าวไว้เพื่อขยายความแห่งคำตน ๆ.
 คำว่า ถูกต้องแล้วกถิ ก็คือถูกต้องแล้วด้วย
 การถูกต้องด้วยญาณ. คำว่า ถึงความ
ชำนาญ ได้แก่ ถึงความเป็นอิสระ.

ปารมิปุตตาทิ โวसानิ ปุตตา. บทว่า ปารมิปุตตา แปลว่า ถึงความ
เวสารชชปุตตาทิ วิสารทภาว ปุตตา. จบลง. บทว่า เวสารชชปุตตา แปลว่า
 สัพพตถ สัทธาวิมุตตาทโย เหฏฐา ถึงความเป็นผู้แก่วรรณา. บุคคลทั้งหลาย
 วุตตกข เณสุเขว, สติปฏจानาทโย มีสัทธาวิมุตเป็นต้นในที่ทุกแห่ง ย่อมมีในขณะ
 มคคกข เณเขว. อฏฐ วิโมก เขตติ ที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นเอง, สติปฏฐาน
 "รูปี รูปานิ ปสฺสตี" ติอาทิเก เป็นต้น ย่อมมีในขณะแห่งมรรคนั่นเอง.
 ปฏิสมภิทามคคปุตติยา เอว ปุตตา. คำว่า วิโมกข์ ๘ ได้แก่ท่านผู้บรรลุวิโมกข์ ๘
 มีคำว่า "พระโยคาวจรผู้ใดรูปัสถุญา ย่อม
 เห็นรูปทั้งหลาย" ดังนี้ เป็นต้น ด้วยการ
 บรรลุถึงทางแห่งปฏิสมภิทานั้นเอง.

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๓๕๓, ภูมิพโลภิกขุ. ๒/๕๖,
 อภี. สง. ๓๔/๗๔.

ติสโส สิกขาติ อธิสัสสิกขา
 อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา
 มคฺคปฺปตฺตา เอว สิกขมานา.^๑ ทุกข
ปริชานนตฺตีอาทีน มคฺคกฺขณฺเวยว.
ปริณฺญาปฺป ปฏิเวธ ปฏิวิชฺฌตฺตี ปริณฺญา-
ปฺป ปฏิเว ธ ปฏิวิชฺฌ ตฺตี, ปริณฺญา
ปฺป ปฏิวิชฺฌ ตฺตี พพ น ติ วา ปริณฺญา
ปฺป ปฏิเว ธ.
 เอว เส เส สฺปิ. สพ พ ธ ม มา ที ห
วิ เส เส ตฺวา อ ภ ญ ญา ป ปฏิ เว ธ า ท โย ว ตฺตา.
ส จ ฉ ฉ ฉ ริ ริ ยา ป ปฏิ เว ธ อ ป น ม ค ค ก ข ณ เ ย ว
น ิ พ พ าน ป จ จ ว ก ข ณ ณ ณ ส ิ ท ิ ว เส น เว ท ิ-
ต พ โ ท ี.

คำว่า สิกขา ๓ ได้แก่ อธิสัสสิกขา
 อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ที่ถึงมรรค
 เท่านั้น ที่ศึกษาอยู่. คำว่า ยอมกำหนดรู้
ทุกข เป็นต้น ย่อมมีในขณะแห่งมรรคนั้นเอง.
 สอนบวหา ปริณฺญาปฺป ปฏิเวธ ปฏิวิชฺฌ ตฺตี แปลว่า
 ย่อมแห่งตลอดด้วยปริณฺญาที่เป็นปฏิเวธ, อีก
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่า แห่งตลอดด้วยปริณฺญา
 เพราะอรรถว่า พึงแห่งตลอดด้วยปริณฺญา.
 แม้ในบทที่เหลือก็อย่างนี้. ท่านกล่าวปฏิเวธ
 ทั้งหลาย มีอภิญญาปฺป ปฏิเวธ เป็นต้น ให้ต่างกัน
 ด้วยศัพท์ทั้งหลายมีธรรมทั้งปวง เป็นต้น. ส่วน
สัจฉิกิริยาปฺป ปฏิเวธ พึงทราบด้วยอำนาจความ
 สำเร็จแห่งญาณพิจารณานิพพาน ในขณะแห่ง
 มรรคนั้นเอง.

เอวมิตฺ ป ณ จ อ ริ ย ป ุ ค ค ลา น ิ ท ิ ท ิ จ า
โ น น ติ, อ ุ ก โ ต ภ า ค วิ ม ุ ต โ จ

ในที่นี้เป็นอันแสดงไขอริยบุคคล ๕ ประเภท,
 ที่ยังไม่ได้แสดงไขมีอยู่ ๒ ประเภท เหล่านี้

^{๑-๑} อ. อธิปัญญาสิกขา มคฺคปฺปตฺตา เอว
 สิกขมานา.

ปณฺณาวิมุตฺโต จาคี อิมเ ทเว
อนิทฺธิฏฺจา. อณฺณตฺถ^๑ ปน "(๒) ทฺกฺชโต
มนสิกรฺโรนฺโต ปสฺสทฺธิพฺหุโล สฺมาธินฺทฺริยํ
ปฏฺิลภติ, โส สพฺพตฺถ กายสํกฺชี นาม
โหติ, อรูปชฺฌานํ ปน ปตฺวา อคฺคผลํ
ปตฺโต อุกฺโตภาควิมุตฺโต นาม โหติ.
(๒) อนตฺตโต มนสิกรฺโรนฺโต เวทพฺหุโล
ปณฺณินฺทฺริยํ ปฏฺิลภติ, โสตาปตฺติมคฺคกฺชณเ
ธมนฺานุสารี โหติ, ฉสฺ จาเนสฺ
ทฺธิฏฺจิปตฺโต, อคฺคผลเ ปณฺณาวิมุตฺโต"ติ
วุตฺตํ.

คือ อุกโตภาควิมุต และปณฺณาวิมุต ด้วย
ประการฉะนี้. แต่ในที่อื่น ท่านกล่าวว่า
"ก็บุคคลได้มนสิการอยู่ โดยความเป็นทุกข์
เป็นผู้มากด้วยปัสสัทธิ ย่อมได้เฉพาะ ซึ่ง
สมาธิทรีย, บุคคลนั้น ชื่อว่าเป็นกายสํกชี
ในที่ทั้งปวง, ส่วนบุคคลบรรลุรูปฌานแล้ว
บรรลุผลอันเลิศ (อรหัตผล) ชื่อว่า เป็น
อุกโตภาควิมุต. ส่วนบุคคลใด มนสิการ
โดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้
ย่อมได้เฉพาะซึ่งปณฺณินทรีย, ชื่อว่า เป็น
ธรรมานุสारी ในขณะที่แห่งโสตาปัตติมรรค,
ชื่อว่า เป็นทิสฺสิปตตะ ในฐานะทั้ง ๖, ชื่อว่า
เป็นปณฺณาวิมุตในผลอันเลิศ (อรหัตผล)".

เต อธิ กายสํกฺชิตฺธิฏฺจิปตฺเตหิเยว
สงฺกหิตา. อตฺถโต ปน อรูปชฺฌาเนน
เจว อริยมคฺเคน จาคี อุกฺโตภาเคน

พระอริยบุคคลเหล่านั้น ท่านสงเคราะห์
ด้วยกายสํกชี และทิสฺสิปตตะเท่านั้นในที่นี้.
แต่โดยอรรถ บุคคล ชื่อว่า อุกโตภาควิมุต

^๑ วิสฺทฺธิมคฺค. ๓/๓๐๑.
^๒ ฉ. โปตฺถเก ( ) เอตฺถนฺตโร "โย
ปนา"ติ ปาโร ทิสฺสติ.

วิมุตโตติ อุกโตภาควิมุตโต. ปชานนุโต ดวยอรรถวา หลุดพ้นแล้วโดยส่วนทั้ง ๒ คือ
 วิมุตโตติ ปญญาวิมุตโตติ. เอตตาวตา โดยอรุณานและโดยอริยมรรค. บุคคลชื่อว่า
 อินทริยบุคคลวิเสสา นิตฺธิฏฺฐา โทหนฺติ. ปัญญาวิมุต ดวยอรรถวา ผู้รู้ชัดอยู่ หลุดพ้น
 แล้ว. เพียงเท่านั้นเป็นอันแสดงไขความต่าง
 แห่งอินทริยและบุคคล.

๒๒๓-๒๒๖. อิทานิ วิโมกฺขปุพฺพจก-
 มเมว วิโมกฺขวิเสสํ ปุคฺคฺลวิเสสญฺจ
 ทสฺเสตฺถกาโม อนิจฺจโต มนสิกโรโตติ-
 อาทิมาท. ตตฺถ เทว วิโมกฺขชาติ
 อปฺปนิหิตสฺสญฺจตวิโมกฺขา. อนิจฺจานุ-
 ปสฺสฺนาคมนวเสน ทิ อนิมิตฺตวิโมกฺโขติ
 ลทฺธนาโม มคฺโค รากโทสโมหปณฺธิณํ
 อภาวา สคฺคฺนโต จ เตสํเยว ปณฺธิณํ
 อภาวา อปฺปนิหิตนฺติ ลทฺธนามํ นิพฺพานํ
 อารมฺมณํ กโรตีติ อารมฺมณโต จ
 อปฺปนิหิตวิโมกฺโขติ นามมฺปิ ลภตี.

๒๒๓-๒๒๖. บัดนี้ ท่านพระธรรม-
 เสนาบดี ใครจะแสดงความต่างแห่งวิโมกข์
 และความต่างแห่งบุคคล ซึ่งมีวิโมกข์เป็น
 ประธานเท่านั้น จึงกล่าวคำว่า เมื่อมนสิการ
โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น.
 ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า วิโมกข์ ๒
ไตแก่ อปฺปนิหิตวิโมกข์ และสฺสญฺจตวิโมกข์.
 จริงอยู่ มรรคที่ใดชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์
 ดวยสามารถแห่งการมาแห่งอนิจจานุปัสสนา
 ย่อมใดแม้อันชื่อว่า อปฺปนิหิตวิโมกข์ โดยคุณ
 ของตน เพราะไม่มีปณฺธิคือ รากะ โทสะ
 และโมหะ และโดยอารมณ เพราะอรรถวา
 กระทำ นิพพานอันใดชื่อว่า อปฺปนิหิตะ
 เพราะไม่มีปณฺธิ เหล่านั้นนั่นแหละ ให้เป็น
 อารมณ.

บริษัท สุราไทยทำ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถา รากโทสโมเหติ สุธมฺมตฺตา สคฺคฺวโต อนึ่ง ย่อมใดแม่ชื่อว่า สุธมฺมตฺตวิโมกข์ โดยคุณ
จ รากาทีหิเยว สุธมฺมตฺตา สุธมฺมตฺนฺติ ของตน เพราะวางเปล่าจาก รากะ โทสะ
ลทฺธนามํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรตีติ และโมหะ และโดยอารมณ์ เพราะอรรถว่า
อารมฺมณโต จ สุธมฺมตฺตวิโมกฺโขติ นามมฺปิ ย่อมกระทำนิพพานอันใดชื่อว่า สุธมฺมตฺตะ เพราะ
ลภฺติ. ตสฺมา เต เทว วิโมกฺษา วางเปล่าจากกิเลส มีรากะเป็นต้น นั้นแหละ
อนิมิตฺตวิโมกฺขนวฺยา นาม โหนฺติ. ให้เป็นอารมณ์. เพราะฉะนั้น วิโมกข์ทั้ง ๒
อนิมิตฺตมคฺคโคติ อนนฺถเวปิ อฏฺฐนฺนํ นั้น จึงชื่อว่า เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์. แม่
มคฺคกฺงฺกานํ เอเกกสฺส มคฺคกฺงฺกสฺส วเสณ ไม่เป็นอย่างอื่นไปจากมรรค อันหานิมิตมิได้
สหชาตาทีปจฺจยา จ โหนฺตีติ เวทิตพฺพา. ก็พึงทราบว่าเป็นปัจจัยมีสหชาติปัจจัย
เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งองค์มรรค แต่
ละองค์ ๆ บรรดาองค์มรรคทั้ง ๘ ด้วย.

ปุณ เทว วิโมกฺษาติ สุธมฺมตฺตานิมิตฺต- คำว่า วิโมกข์ ๒ อีก ใดแก่ สุธมฺมตฺตวิโมกข์
วิโมกฺษา. ทุกฺขานุปสฺสนาคมนวเสณ หิ และอนิมิตตวิโมกข์. จริงอยู่ มรรคที่ใด
อุปฺปฬฺหิตฺตวิโมกฺโขติ ลทฺธนาโม มคฺคโค ชื่อว่า อับฺปฬฺหิตฺตวิโมกข์ ด้วยสามารถแห่ง
รูปนิมิตฺตาทีนํ รากนิมิตฺตาทีนํ นิจฺจ- การมาแห่งทุกขานุปัสสนา ก็ย่อมใดแม่ชื่อว่า
นิมิตฺตาทีนํ จ อภาวา สคฺคฺวโต จ เตสฺสฺเยว อนิมิตตวิโมกข์โดยคุณของตน เพราะไม่มี
นิมิตฺตานํ อภาวา อนิมิตฺตตสฺงฺขาตํ แห่งรูปนิมิตเป็นต้น รากนิมิตเป็นต้น และ
นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรตีติ อารมฺมณโต จ แห่งนิจนิมิตเป็นต้น และโดยอารมณ์ เพราะ
อนิมิตฺตวิโมกฺโขติ นามมฺปิ ลภฺติ. เสสฺส อรรถว่ากระทำพระนิพพาน ที่เรียกว่าอนิมิต

บริษัท สุราไทยท่า จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุดฺตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ. ปุน เทว เพราะไม่มีนิมิตเหล่านั้นแหละให้เป็นอารมณ์.
วิโมกฺขชาติ อนิมิตฺตอปฺปณฺหิตวิโมกฺขา. คำที่เหลือ ฟังประกอบตามนัยที่กล่าวแล้ว
 โยชนา ปเนตฺถ วุดฺตฺตฺนยา เอว. นั้นแหละ. คำว่า วิโมกฺข ๒ อีกได้แก่
 อนิมิตฺตวิโมกฺขและอปฺปณฺหิตวิโมกฺข. ก็คำ
 ประกอบความในที่นี้ มีนัยดังกล่าวแล้ว
 นั้นแหละ.

ปฏฺิเวธกาเลติ อินฺทฺริยานํ คำว่า ในเวลาแห่งตลอด ท่านกล่าว
 วุดฺตฺตฺกฺกเมเนว วุดฺตฺตํ. มคฺคกฺกขณํ ปน ไว้โดยลำดับที่กล่าวไว้ แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย
 มุญฺจิจฺจวา วิปฺสฺสนากฺกฺขณเณ วิโมกฺโข นั้นแหละ. แต่พณขณะมรรคเสียแล้ว ที่จะ
 นาม นคฺคิ. ปจฺมํ วุดฺตฺโตเยว ปน ชื่อว่าวิโมกฺขในขณะแห่งวิปฺสฺสนา ย่อมไม่มี.
 มคฺควิโมกฺโข "ปฏฺิเวธกาเล"ติ วจเนน ก็วิโมกฺขแห่งมรรค ที่ได้กล่าวไว้แล้วที่แรก
 วิเสเสตฺวา ทสฺสิโต. "โย จายํ นั้นแหละ ท่านแสดงให้ต่างกัน ด้วยคำว่า
 ปุคฺคโล สทฺธาวิมุตฺโต"ติอาทิกา เทว "ในเวลาแห่งตลอด". ท่านย่อวาระทั้ง ๒
 วารา จ "อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต ว่า "ก็บุคคลนี้ใด เป็นสทฺธาวิมุต" และ
 โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺิลภตี"ติอาทิกอ วาโร วาระว่า "บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็น
 จ สงฺขิตฺโต, วิโมกฺขวเสน ปน สภาพไม่เที่ยงย่อมได้โสตาปตฺติมรรค" ดังนี้
 โยเชตฺวา วิตฺถารโต เวทิตฺพฺโพ. เย เป็นต้น, ก็ฟังประกอบความ ด้วยสามารถ
 หิ เกจฺจ เนกขมมนฺตฺติอาทิกอ วาโร แห่งวิโมกฺขแล้วทราบโดยพิสดาร. วาระว่า
 วุดฺตฺตนเยเนว เวทิตฺพฺโพติ. เอตฺตาวตา ก็บุคคลเหล่านี้ใดเหล่านี้หนึ่ง เจริญเนกขัมมะ
 วิโมกฺขปุคฺคฺลวิเสสา นิตฺธิฎฺฐา โหนฺตฺติ. เป็นต้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

บริษัท สุราไทยท่า จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ด้วยคำเพียงเท่านั้น ย่อมเป็นอันท่านแสดงไข
ความต่างแห่งวิโมกข์และบุคคลฉะนี้แล.

๒๒๗. ปุน วิโมกขมุขานิ จ
วิโมกฺเข จ อเนกธา นิตฺทิสิตฺตกาโม
อนิจฺจโต มนสิกรโรนฺโตตฺติอาทิมาห. ตตฺถ
ยถาภูตฺตนิ ยถาสภาเวณ. ชานาตีติ
ฉาณณ ชานาติ. ปสฺสตีติ เตเนว
ฉาณณ จกฺขุณา วย ปสฺสตี.
ตทฺทวเยนาติ ตทฺทคฺคฺคเนน, ตสฺส
ปจฺจกฺขโต ฉาณณ ทิฏฺฐสฺส อนุคฺคเนนาติ^๑
อตุโธ. กงฺขา ปหฺยตีติ อนิจฺจานุปสฺสนาย
นิจฺจานิจฺจกฺงฺขา, อิตฺราหิ อิตฺรกฺงฺขา.

๒๒๗. ท่านพระธรรมเสนาบดีใคร
จะแสดงไขวิโมกขมุขและวิโมกข์ โดย
ประการเป็นอันมากอีก จึงกล่าวคำว่า เมื่อ
มนสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง ดังนี้
เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า ตามความ
เป็นจริง ไต่แก่ ตามสภาวะ. คำว่า ยอมรับ
ไต่แก่ วยญาณ. คำว่า เห็น คือเห็น
วยญาณนั้นแหละดูจเห็นด้วยจักขุ. บทว่า
ตทฺทวเยน แปลว่า โดยไปตามธรรมนั้น,
อธิบายว่า โดยไปตามธรรมนั้นที่เห็นแล้ว
วยญาณโดยประจักษ์. คำว่า ยอมละ
ความสงสัยเสียไต่ ความว่า ละความสงสัย
ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง วยอนิจฺจานุปสฺสนา,
ความสงสัยนอกนี้ วยอนุปสฺสนานอกนี้.

^๑ ก. อุนมาเนนาติ.

ยณฺจ ยถาภูตํ ฌาณนฺตฺย อิทานิ วุตฺตเมว, น อณฺณํ. ภยโต
อุปฺปจฺจาตี นิจฺจสุขอตฺตภาวทสฺสนโต
ยถากุณฺมํ ตํ ตํ ภยโต อุปฺปจฺจาตี.
ยา จ ภยตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ปฺปญฺญาตี อิทินา
 "อุทฺทพฺพยานุปฺปสฺสนาณานํ ภงฺกานุปฺปสฺสนา-
 ญาณํ ภยตฺตฺตฺตฺตฺตฺต อาทินฺวานุปฺปสฺสนา-
 ญาณํ นีพฺพิทานุปฺปสฺสนาณานํ มุญฺจิตฺตมฺยตา-
 ญาณํ ปฏฺฐิสฺสงฺขานุปฺปสฺสนาณานํ สงฺขารุ-
 เปกฺขาณานํ อนฺุโลมณฺณานํ" ติ วุตฺตเตสุ
 ปฏฺฐิปทาณานทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขา เตสุ นวสุ
 วิปฺปสฺสนาณานํ ฌเนสุ ภยตฺตฺตฺตฺตฺต สมฺพนฺน
 อวตฺตธา เภเทน ภินฺนानิ เอกภฺจฺจานิ ตีณิ
 ญาณานิ วุตฺตทานิ, น เสสํานิ.

คำทั้ง ๓ มีคำว่า ยณฺจ ยถาภูตํ ฌาณ
 เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วในบัดนี้, มิได้
 กล่าวคำอื่นไว้. คำว่า ยอมนปรากฏโดย
เป็นของนากลัว ความว่า นิมิตและปวัตตะ
 นั้น ๆ ยอมนปรากฏโดยความเป็นของนากลัว
 ตามลำดับเพราะแสดงว่าไม่เที่ยงไม่เป็นสุข
 ไม่ใช่ตัวตน. ถวายคำว่า ยถา จ ภยตฺตฺตฺตฺต
ปฺปญฺญา เป็นต้น ท่านกล่าวถึงญาณ ๓ ที่ตั้งอยู่
 ในฐานะเดียวกัน ซึ่งต่างกันโดยความต่าง
 แห่งที่ตั้งลง เพราะเนื่องกับภยตฺตฺตฺตฺต
 ในบรรดาวิปฺปสฺสนาณาน ๘ ที่เรียกว่า ปฏฺฐิปทา-
 ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ที่กล่าวไว้ว่า "อุทฺทพฺพยานุ-
 ปฺปสฺสนาณานํ ภงฺกานุปฺปสฺสนาณานํ ภยตฺตฺตฺตฺต-
 ญาณ อาทินฺวานุปฺปสฺสนาณานํ นีพฺพิทานุ-
 ปฺปสฺสนาณานํ มุญฺจิตฺตมฺยตาณานํ ปฏฺฐิสฺสงฺขา-
 ปฺปสฺสนาณานํ สงฺขารุ เบกฺขาณานํ อนฺุโลมณฺณานํ",
 มิได้กล่าวญาณที่เหลือ.

๑ ส. ยณฺจ ภยตฺตฺตฺตฺต ฌาณนฺตฺย.

ปุณ ติสุ อนุปัสสนาสุ อนุเต
 จิตาย อนนุตราย อนุตตานุปัสสนาย
 สมฺพนฺธเน ตาย สห สุญฺญตานุปัสสนาย
 เอกภฺจติ ทสฺเสติ ยา จ อนุตตานุ-
 ปัสสนา ยา จ สุญฺญตานุปัสสนาติอาทิมาห.
 อิมานิ หิ เทว ฌานานิ อตฺถโต.
 เอกเมว, อวตฺถาเภเทน ปน
 ภินฺนानิ. ยถา จ อิมานิ, ตถา
 อนิจฺจานุปัสสนา จ อนิมิตฺตานุปัสสนา
 จ อตฺถโต เอกเมว ฌานํ, ทุกฺขานุ-
 ปัสสนา จ อปฺปณฺหิตานุปัสสนา จ
 อตฺถโต เอกเมว ฌานํ, เกวลํ
 อวตฺถาเภเทนเนว ภินฺนानิ.

เพื่อแสดงว่า สุญฺญตานุปัสสนาตั้งอยู่ใน
 ฐานะเดียวกันกับอนัตตานุปัสสนานั้น เพราะ
 เนื่องกับอนัตตานุปัสสนา ซึ่งกล่าวไว้ดัง
 อันอยู่ในที่สุคฺในบรรดาอนุปัสสนา ๓ ท่านจึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า ยา จ อนุตตานุปัสสนา
 ยา จ สุญฺญตานุปัสสนา ดังนี้อีก. ก็ญาณ
 ทั้ง ๒ นี้โดยสภาวะก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง,
 แต่ต่างกันโดยความต่างแห่งที่ตั้งลง. ญาณ
 เหล่านี้เป็นฉันทฺ, อนิจฺจานุปัสสนา และ
 อนิมิตฺตานุปัสสนา โดยสภาวะก็เป็นญาณอัน
 เดียวกันนั่นเองฉันทฺ, ทุกฺขานุปัสสนา และ
 อปฺปณฺหิตานุปัสสนา โดยสภาวะก็เป็นญาณอัน
 เดียวกันนั่นเอง, ล้วนแต่ต่างกันโดยความ
 ต่างกันแห่งที่ตั้งลงเท่านั้น.

อนุตตานุปัสสนาสุญฺญตานุปัสสนานญจ
 เอกภฺจตฺตาย วุตฺตตฺตาย เตสํ ทฺวินฺนํมฺปิ^๑
 ฌานานํ เอกภฺจกฺขณฺตฺตา เอกภฺจตฺตา

อนึ่ง เมื่อกล่าวว่า อนัตตานุปัสสนากับสุญฺญ-
 ตานุปัสสนาตั้งอยู่ในฐานะเดียวกัน ก็ย่อม
 เป็นอันกล่าวว่า ญาณทั้ง ๒ เหล่านี้ ตั้งอยู่

^๑ ฉ. ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํมฺปิ.

วุดทาว โทตีติ. นิมิตต์ ปฏิสังขว ฌาณ ในฐานะเดียวกัน เพราะมีลักษณะเหมือนกัน
อุปปชชตีติ "สังขารนิมิตต์ อเหตุว่า" นั้นเทียว ดังนี้แล. คำว่า ฌาณยอมเกิดขึ้น
 ทาวกาลิกนุ"ติ อนิจจลกขณวเสณ เพราะพิจารณานิमित ความว่า รูควยอำนาจ
 ชานิตฺวา ฌาณ อุปปชชตี. กามญจ น อนิจลักษณะว่า "สังขารนิमितไม่ยั่งยืน เป็น
 ปจฺม ชานิตฺวา ปจฺฉา ฌาณ อุปปชชตี, ของชั่วคราว" ดังนี้ แล้วฌาณจึงเกิดขึ้น.
 โวหารวเสณ ปน "มณฺญจ ปฏิจฺจ โดยแท้จริงมิใช่วารุกอนแล้วภายหลังฌาณจึง
 ฌมฺเม จ อุปปชชตี มโนวิญญานนุ"ติ^๑ เกิดขึ้น, แต่ควยอำนาจแห่งโวหาร ก็ต้อง
 อาทีนึ วีย เอว วุจฺจติ. พุคอย่างนั้นเหมือนคำเป็นต้นว่า "อาศัยใจ
 และธรรมแล้วจึงเกิดมโนวิญญานขึ้น" ดังนี้.

สทฺทสตุถวิหฺวปี จ "อาทิจฺจ ปาปฺณิตฺวา" ส่วนทานธุรฐัสทศาสตร ย่อมต้องการบพนี้
 ตโม วิคจฺจตี"ติอาทีสุ วีย สมานกาเลปิ แมในสมานกาล คุจในประโยคมีอาทิวา
 อิมํ ปทํ อิจฺจนฺตี. เอกตฺตนเยน วา "ถึงแสงอาทิตย ความมืดก็กระจายหายไป"
 ปุริมญจ ปจฺฉิมญจ เอกํ กตฺวา เอว ดังนี้. อีกนัยหนึ่ง ฟิงทราบวาทานกล่าว
 วุตฺตนฺตี เวทิตพฺพ. อิมินา นเยน อย่างนั้น เพราะทำคำตนและคำหลังให้เป็น
 อิตฺรสมฺมึปี ปททฺวเย อตุโถ เวทิตพฺโพ. อันเดียวกันโดยเอกัตถนัย. แมใน ๒ บทนอกนี้
 มุญฺจิตฺกมฺยตาทีนํ ตินฺณํ ฌาณานํ ก็ฟิงทราบความโดยนัยนี้. ข้อที่ฌาณทั้ง ๓ มี
 เอกภฺจตา เหฏฺฐา วุตฺตนยา เอว. มุญฺจิตฺกมฺยตาญฺจ เป็นต้น ตั้งอยู่ในฐานะ
 เดียวกันมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ.

^๑ ม. มุ. ๑๒/๔๗๗, ม. อ. ๑๔/๕๑๑,
 ส. สฟา. ๑๘/๓๘.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

นิมิตตา จิต্তํ ฐฏฐาตีติ สงฺขาร-
 นิมิตฺเต โทสทสฺสเนน ตตฺถ อนลฺลีนตาย
 สงฺขารนิมิตฺตา จิตฺตํ ฐฏฐาตี นาม.
อนิมิตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ สงฺขาร-
 นิมิตฺตปฏิปกฺเขน อนิมิตฺตสงฺขาเต
 นิพฺพานे ตนฺนินฺนตาย จิตฺตํ ปวิสฺตี.
 เสสาณุปสฺสนาทฺวเยปิ อิมินา นเยน
 อตุโถ เวทิตฺตพฺโพ. นิโรธนิพฺพานธาทูยาตี
 อธิ วุตฺเตเนว ปจฺมานุปสฺสนาทฺวยมฺปิ
 วุตฺตเมว โหตี. นิโรเธตีปิ ปาโฐ.

คำว่า จิตฺตํ ออกจากนิมิต ความว่า
 จิตฺตํ ออกจากนิมิตคือสงฺขาร เพราะ
 ความเป็นธรรมชาติ ไมติคอยู่ในนิมิตคือ
 สงฺขารนั้น ควฺยการเห็นโทษในสงฺขารนิมิต.
 คำว่า จิตฺตํ แล่นไปในนิพพานอันหานิมิต
มิได้ ความว่า จิตฺตํ เข้าไปในนิพพาน
 ที่เรียกว่าหานิมิตมิได้ โดยความเป็นปฏิปักษ์
 ตอนิมิตคือสงฺขาร เพราะเป็นธรรมชาติ
 น้อมไปในนิพพานอันหานิมิตมิได้นั้น. แม้นใน
 อนุปัสฺนาทํ ๒ ที่เหลือก็พึงทราบอรรถโดย
 นัยนี้. ควฺยคำที่กล่าวไว้ในที่นี้ว่า นิโรธ
คือนิพพานธาทูยาตี นั้นเกี่ยว เป็นอันทานกล่าวถึง
 อนุปัสฺนาทํ ๒ อันแรกทีเดียว. ปาฐะ
 ว่า นิโรธ ดังนี้ก็มี.

พหิทฺธา ฐฏฐานวิวญฺญเน ปญฺญาตี
 ฐฏฐานสมฺปนฺนเชน โคตรญฺญาณํ วุตฺตํ.
โคตรญฺจมมาตี โคตรญฺญาณเมว.

คำว่า ปญฺญาตี ในการออก การปลีกออกจาก
ภายนอก ทานกล่าวถึงโคตรญฺญาณควฺยการ
 เกี่ยวข้องกับการออก. คำว่า โคตรญฺจมมาตี

๑ ฉ. นิโรธ นิพพานธาทูยาตี.

คุณสุภสีทธี มหาคุณ ขอบุทธิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

ปฏิบัติญาณุ เจน. อภินิหารภูเจนาติ วิปัสสนาวิธิต นี้หารภูเจน? นียยานุ-
เจนาติ นิพพานูปคมนภูเจน อนิจจโต
มนสิกรโตติ วฏฐานคามินิวิปัสสนาก-
ชณเเขว. อนิมิตโต วิโมกโขติ
มคคกชณเเขว. เอส นโย เสเสสุ.
จิตต อธิฏฐาตีติ จิตต อธิก กตวา
ชาติ, จิตต ปติฏฐาเปตีติ อธิปฺปาโย.
จิตต อภินิหเรตีติ วิปัสสนาวิธิต^๑
จิตต นิหเรตี. นิโรธ นิพพาน
นียยาตีติ นิโรธสงฺขาต นิพพาน
อุปคจฺฉตีติ เอว อาการนानตฺตโต
จตุธา นानากุชณตา ทสฺสีตา.

เหล่านั้น คำว่า ควยอรรถวา เป็นอธิบดี
คือ ควยอรรถวา เป็นใหญ่. คำว่า ควย
อรรถวา เป็นที่ตั้งมั่น คือ ควยอรรถวา เป็น
ที่ตั้งอาศัย. คำว่า ควยอรรถวานอมจิตไป
คือ ควยอรรถวา นอมไปโดยวิปัสสนาวิธี.
คำว่า ควยอรรถวา นำเข้าไป คือ ควย
อรรถวา เข้าไปสู่นิพพาน. คำว่า เมื่อ
มนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ความ
ว่า ในขณะแห่งวิปัสสนาอันเป็นวฏฐานคามินี
นั่นเอง. คำว่า อนิมิตตวิโมกข์ ความว่า
ในขณะแห่งมรรคนั้นเอง. ในบทที่เหลือก็เช่น
ดังนี้. คำว่า ยอมตั้งจิตไว้มัน คือ ยอมตั้งจิต
กระทำให้ง, อธิบายว่า ยอมยังจิตให้
ตั้งมั่น. คำว่า ยอมนอมจิตไป คือ ยอม
นำจิตออกไปโดยวิปัสสนาวิธี. คำว่า ยอม
เข้าไปสู่นิโรธนิพพาน ความว่า ยอมเข้าไป

^๑ ฉ. วิปัสสนาวิธิต นิหารภูเจน.

^๒ ฉ. วิปัสสนาวิธิต.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

อุปทานที่เรียกว่า นิโรธ ท่านแสดงความ
ที่ญาณมีระยะต่างกัน ๔ ประการ โดยความ
ต่างแห่งอาการ ดังพรรณนามาฉะนี้.

เอกกขณตาย สโมธานุเจนาติ
เอกชณฺ์ สโมสรณฺุเจน. อธฺคมนฺุเจนาติ
วินฺุทณฺุเจน. ปฺุฏฺเฐนฺุเจนาติ
ปาปฺุณฺุเจน. ปฺุฏฺเฐนฺุเจนาติ ณฺาณ
ปฺุฏฺเฐนฺุเจน. สจฺุฉิกริยฺุเจนาติ
ปจฺุจกฺุขกรณฺุเจน. ผฺุสฺุสนฺุเจนาติ^๑
ณฺาณผฺุสฺุสนฺาย ผฺุสฺุสนฺุเจน. อภฺิสมยฺุเจนาติ
อภฺิมุขฺ์ สฺมาคมนฺุเจน. เอตฺถ
"สโมธานฺุเจนา"ติ มฺุลปทฺ์, เสสฺานิ
อธฺคมเววจฺานานิ. ตสฺมาเยว หิ
สพฺุเพสฺ์ เอกโต วิสฺุสฺุชฺุชนฺ์ กตฺ์.

จะวินิจฉัยในความที่วิโมกข์ มีระยะ
เดียวกันต่อไป คำว่า ทวยอรรธวารวม
คือทวยอรรธวาประชุม เป็นอันเดียวกัน.
คำว่า ทวยอรรธวาบรรลฺุ คือทวยอรรธวา
ประสพ. คำว่า ทวยอรรธวาไคเฉพาะ
คือทวยอรรธวาถึง. คำว่า ทวยอรรธวา
แหงตลอด คือทวยอรรธวาแหงตลอดทวย
ญาณ. คำว่า ทวยอรรธวา กระทำไห้แจง
คือทวยอรรธวา กระทำไห้ประจักษฺ์. คำว่า
ทวยอรรธวาถูกตอง คือทวยอรรธวาถูกตอง
ทวยกิริยาที่ถูกตองคือญาณ. คำว่า ทวย
อรรธวาตรัสรู้ คือทวยอรรธวามาพร้อมกัน
เฉพาะหนา. ในอธิการนี้ คำว่า "ทวย

^๑ ส. ผฺุสนฺุเจนาติ.
^๒ อ. ณฺาณผฺุสนฺาย.

คุณศุภสิทฺ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสทฺ์ - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

อรรธวารวม" เป็นมูลบท, บทที่เหลือเป็น
ไวพจน์ของบทว่าบรรลฺ. ก็เพราะเหตุนี้
นั้นแหละ ท่านกระทำการวิชันนาวิโมกข์
ทั้งปวง โดยความเป็นอันเดียวกัน.

นิมิตตา มุจฺจตีติ นิจฺจนิมิตฺตโต^๑
มุจฺจตี. อิมินา วิโมกฺขญฺโจะ วุตฺโต.
ยโต มุจฺจตีติ ยโต นิมิตฺตโต มุจฺจตี.
ตฺตถ น ปณฺิหหตีติ ตสฺมี นิมิตฺเต
ปตฺถน^๒ น กโรตี. ยตฺถ น ปณฺิหหตีติ
ยสฺมี นิมิตฺเต น ปณฺิหหตี. เตน
สุญฺญโยติ เตน นิมิตฺเตน สุญฺโย. เยน
สุญฺญโยติ เยน นิมิตฺเตน สุญฺโย. เตน
นิมิตฺเตน อนิมิตฺตโตติ อิมินา อนิมิตฺตญฺโจะ
วุตฺโต.

คำว่า ยอมพนจากนิมิต คือยอมพนจากนิมิต
ว่าเที่ยง. ควฺยคํานี้ ท่านกล่าวสภาวะของ
วิโมกข์ไว้. สองบทว่า ยโต มุจฺจตี แปลว่า
ยอมพนจากนิมิตใด. คำว่ายอมไม่ปรารธนา
ในนิมิตนั้น คือยอมไม่กระทำความปรารธนา
ในนิมิตนั้น. คำว่า ยตฺถ น ปณฺิหหตี แปลว่า
ยอมไม่ปรารธนาในนิมิตใด. สองบทว่า
เตน สุญฺโย แปลว่า วางจากนิมิตนั้น.
สองบทว่า เยน สุญฺโย แปลว่า วางเปล่า
จากนิมิตใด. ควฺยคําว่า หานิมิตฺมิได้โดย
นิมิตนั้น นี้ ท่านกล่าวสภาวะแห่งวิโมกข์อัน
หานิมิตมิได้.

^๑ อ. นิมิตฺตโต.

^๒ ก. ปตฺติจฺจานํ.

คุณสุภสิทธ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

ปณิธิยา มัจจุตตี ปณิธิโต มัจจุตตี.
 "ปณิธิ มัจจุตตี"ติ ปาโล นิสฺสกุทฺโธเยว.
 อิมินา วิโมกฺขญฺโจะ วุตฺโต. ยตฺถ น
ปณิทฺหิตี ยสฺมี ทุกฺเช น ปณิทฺหิตี.
เตน สุญฺโณติ เตน ทุกฺเช น สุญฺโณ.
เยน สุญฺโณติ เยน ทุกฺชนิมิตฺเต น สุญฺโณ.
เยน นิมิตฺเต นาตี เยน ทุกฺชนิมิตฺเต น.
ตตฺถ น ปณิทฺหิตี อิมินา อปฺปณิหิตญฺโจะ
วุตฺโต. อภินิเวสฺวา มัจจุตตี อิมินา
 วิโมกฺขญฺโจะ วุตฺโต. เยน สุญฺโณติ
เยน อภินิเวสฺนนิมิตฺเต น สุญฺโณ. เยน
นิมิตฺเต นาตี เยน อภินิเวสฺนนิมิตฺเต น.
ยตฺถ น ปณิทฺหิตี, เตน สุญฺโณติ ยสฺมี
 อภินิเวสฺนนิมิตฺเต น ปณิทฺหิตี, เตน
 อภินิเวสฺนนิมิตฺเต น สุญฺโณ. อิมินา
สุญฺญตญฺโจะ วุตฺโต.

สองบทว่า ปณิธิยา มัจจุตตี แปลว่า
 ย่อมพ้นจากความปรารถนา. ปาฐะว่า
 "ปณิธิ มัจจุตตี" ดังนี้ มีอรรถเป็นปัญจมีวิภক্তি
 เหมือนกัน. ควณฺคามํนี้ท่านกล่าวถึงอรรถแห่ง
 วิโมกข์. บทว่า ยตฺถ น ปณิทฺหิตี แปลว่า
 ย่อมไม่ตั้งอยู่ในทุกข์ใด. บทว่า เตน สุญฺโณ
 แปลว่า วางเปล่าจากทุกข์นั้น. บทว่า
เยน สุญฺโณ แปลว่า วางเปล่าจากทุกข-
 นิमितใด. บทว่า เยน นิมิตฺเต น แปลว่า
 โดยทุกขนิमितใด. ควณฺคามํนี้ ท่าน
ปณิทฺหิตี นี้ ท่านกล่าวอรรถแห่งอปปณิหิตะ.
 ควณฺคามํนี้ ท่านกล่าวอรรถแห่งวิโมกข์. สองบทว่า เยน
สุญฺโณ แปลว่า วางเปล่าจากนิमितแห่งความ
 ยึดมั่นใด. สองบทว่า เยน นิมิตฺเต
 ความว่า โดยนิमितแห่งความยึดมั่นใด. คำว่า
ยตฺถ น ปณิทฺหิตี, เตน สุญฺโณ ความว่า
 วิโมกข์ ไม่ตั้งอยู่ในนิमितแห่งความยึดมั่นใด,
 วางเปล่าจากนิमितแห่งความยึดมั่นนั้น. ควณ
 คำนี้นี้ท่านกล่าวอรรถแห่งสุญฺญตะ.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

๒๒๘. ปุน อฏฺฐวิโมกฺขาทีนึ
 นิตฺทิสิตฺถกาโม อุตฺถิ วิโมกฺโขติอาทิมาน. ตฺถ
 ตฺถ นิจฺจโต อภินิเวสาติอาทีนึ
 สญฺญาวิโมกฺเข วุตฺตนเยน เวทิตฺตพฺพานิ.
สพฺพภาณินิเวเสหิ วุตฺตปฺปกาเรหิ
 อภินิเวเสหิ. อิติ อภินิเวสมุจฺจนวเสน
 สญฺญตวิโมกฺขา นาม ชาตา, เตเยว
 นิจฺจาทีนิตฺตมุจฺจนวเสน อนิมิตฺตวิโมกฺขา,
 นิจฺจนฺตฺติอาทิปณฺธิฮี มุจฺจนวเสน
 อปฺปณฺธิทวิโมกฺขา. เอตฺถ จ ปณฺธิ
มุจฺจตี สพฺพตฺถ นิสฺสํกฺกตฺถโถ เวทิตฺตพฺโพ.
 ปณฺธิยา มุจฺจตี วา ปาโจ. "สพฺพปณฺธิฮี
มุจฺจตี"ติ เจตฺถ สาธกํ. เอวํ ติสฺโส
 อนุปฺสฺสนา ตทงฺกวิโมกฺขตฺตา จ
 สมุจฺเฉทวิโมกฺขสฺส ปฺจฺจยตฺตา จ
 ปริยาเยน วิโมกฺขาติ วุตฺตา.

๒๒๘. ท่านพระธรรมเสนาบดีประสงค์
 จะแสดงไขวิโมกข์ ๘ เป็นต้นอีก จึงกล่าว
 คำว่า วิโมกข์มีอยู่ ดังนี้ เป็นต้น. ในบรรดา
 คำเหล่านั้น คำว่า จากความยึดมั่นโดย
ความเป็นสภาพเที่ยง เป็นต้น ฟังทราบตาม
 นัยที่ใดกล่าวไว้แล้วในสัญญาวิโมกข์. คำว่า
จากความยึดมั่นทุกอย่าง คือจากความยึดมั่น
 มีประการดังกล่าวแล้ว. ด้วยอำนาจแห่ง
 ความพ้นจากความยึดมั่น ด้วยประการฉะนี้
 จึงเกิดชื่อว่า สญฺญตวิโมกข์, สญฺญตวิโมกข์
 นั้นนั่นแหละ เป็นอนิมิตตวิโมกข์ ด้วยอำนาจ
 แห่งความหลุดพ้นจากนิมิตว่า เที่ยง เป็นต้น,
 เป็นอปปณฺธิทวิโมกข์ ด้วยอำนาจแห่งความ
 หลุดพ้นจากความตั้งมั่น ว่า เที่ยง เป็นต้น.
 ก็ในอธิการนี้ สองบทว่า ปณฺธิ มุจฺจตี
 ฟังทราบอรรถบัญญัติทุกแห่ง. ปาฐะว่า
ปณฺธิยา มุจฺจตี ดังนี้ก็มี. ก็ในที่นี้ให้สำเร็จ
 ความว่า "ยอมพ้นจากปณฺธิทั้งปวง". อนุ-
 ปัสสนาทั้ง ๓ ท่านกล่าวว่าวิโมกข์โดยปริยาย
 เพราะเป็นตทงฺกวิโมกข์ เพราะเป็นปัจฉัย
 แห่งสมุจฺเฉทวิโมกข์ ด้วยประการฉะนี้.

คุณสุภสิทธี มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

๒๓๐. ตตถ ชาตาคิ อนนตเร
 วิปัสสนาวิโมกฺเขปิ สติ อิมิสฺสา กถาย
 มคฺควิโมกฺขาธิการตฺตา ตสฺมี มคฺควิโมกฺเข
 ชาตาคิ วุตฺตํ โหติ. อนวชฺชกุสลาติ
 ราคาทิวชฺชวิริทิตา กุสลา. วิจฺเจหํ
 กตฺวา วา ปาโฆ. โพธิปักขิยา
ธมฺมาติ "จตุตฺตารो สติปฏฺจानา
 จตุตฺตารो สัมมปฺปชานา จตุตฺตารो
 อิทฺธิปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ
 สตฺต โปชฺฌงฺกา อริโย อฏฺฐจฺกโก
 มคฺโค"ติ^๑ วุตฺตา สตฺตตีส โปธิปักขิย-
 ธมฺมา. อิทํ มุขฺนฺติ อิทํ วุตฺตปฺปการํ
ธมฺมชาตํ อารมฺมณโต นิพฺพานปเวสาย
มุขตฺตา มุขํ นามาติ วุตฺตํ โหติ.

๒๓๐. คำว่า เกิดแล้วในวิโมกข์นั้น
 มีอธิบายว่า แม่เมื่อวิปัสสนาวิโมกข์
 มีอยู่ในลำดับ ธรรมทั้งหลายก็เกิดแล้วใน
 มรรควิโมกข์นั้น เพราะมรรควิโมกข์เป็น
 ใหญ่ในภพนี้. คำว่า เป็นกุสลาโทษมิได้
 คือเป็นกุสลาเว้นจากโทษมีราคาจะเป็นตน. อีก
 อย่างหนึ่ง ปาฐะทำการแยกบทกัมม. คำว่า
โพธิปักขิยธรรม ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม
 ๓๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
 ว่า "สติปัฏฐาน ๔ สัมมปชาน ๔ อธิปัต ๔
 อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โปชฌงค์ ๗ อริยมรรค
 มืองค์ ๘" ดังนี้. คำว่า นี้ธรรมอันเป็น
ประธาน มีอธิบายว่า ธรรมชาตีมี่
 ประการดังกล่าวแล้วนี้ ชื่อว่า เป็นประธาน
 เพราะเป็นทางแห่งการเข้าไปสู่นิพพานโดย
 อารมณ.

^๑ ม. ช. ๑๔/๔๒, ๔๑, ข. จพ. ๓๐/๘๕.

คุณเอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณปัฐัท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

เตสั ธมฺมานนฺติ เตสั โปธิปกฺขิยานั คำว่า แห่งธรรมเหล่านั้น ได้แก่แห่งธรรม
 ธมฺมานั. อิทํ วิโมกฺขมุขนฺติ นิพฺพานั เหล่านั้นคือ โปธิปกฺขิยธรรม. คำว่า นี่เป็น
 วิกฺขมฺภนตทงฺคสมฺมุจฺ เจตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณ- ประธานแห่งวิโมกข์ ความว่า บรรดา
 วิโมกฺขเสสฺ นิสฺสรณวิโมกฺโขว, "ยวตฺตา วิกฺขมฺภนวิโมกฺข์ ทํทังควิโมกฺข์ สมฺมุจเจต-
 ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วิโมกฺข์ ปฏิปฺสฺสทฺธิวิโมกฺข์และนิสฺสรณวิโมกฺข์
 วา, วิราโค เตสั ธมฺมานั นิพฺพาน คือ นิสฺสรณวิโมกฺข์นั้นแหละ, เป็น
 อคฺคมกฺขายตี"^๑ วุตฺตตฺตฺตา อุตฺตมกฺกฺเจน ประธาน ด้วยอรรถว่า สูงสุด เพราะ
 มุขณฺจาทิ วิโมกฺขมุขั. วิโมกฺขณฺจ ตั พระผู้มีพระภาคเจ้าไตรสรัสไว้ว่า "ตฺถกรภิกษุ
 มุขณฺจ วิโมกฺขมุขนฺติ กมฺมธารยสมาส- ทั้งหลาย ธรรมเหล่าใดเป็นสังขตะก็ตาม
 วเสณ อยเมว อตฺโถ วุตฺโต. อสังขตะก็ตาม, ตถาคตฺถกฺลาวิราคธฺรรม
 วิโมกฺขณฺจาทิ เอตฺถ ลิงฺควิปลลาโส ว่าเป็นเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น" ดังนี้ เหตุนี้
 กโต. จึงชื่อว่า เป็นประธานแห่งวิโมกข์. ท่าน
 กล่าวอรรถดังนี้เหมือนกัน ด้วยอำนาจแห่ง
 กัมมธารยสมาสว่า วิโมกฺข์นั้นด้วย เป็น
 ประธานด้วย จึงชื่อว่า วิโมกฺข์อันเป็น
 ประธาน. ในบทว่า วิโมกฺขณฺจ นี้ ท่าน
 กระทำให้เป็นลึงควิปลาส.

^๑ องฺ. จตฺก. ๒๑/๔๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๒๔๘.

คุณเอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณปัฐท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

ศีล อกุศลมูลานีติ โลกโทษโมหา. คำว่า อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลกะ โทสะ
ศีล ทุจฺจริตานีติ กายวจีสมโนทุจฺจริตานิ. และโมหะ. คำว่า ทุจฺจริต ๓ ได้แก่
สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมาติ อกุศลมูลเอहि กายทุจฺจริต วจฺจิตุจฺจริตและมโนทุจฺจริต. คำว่า
สมฺปยุตฺตา—ทุจฺจริเตหิ สมฺปยุตฺตา จ อกุศลธรรมทั้งปวง ได้แก่ อกุศลธรรมทั้งปวง
อสมฺปยุตฺตา จ เสวิตพฺพโทมนสฺสาทีนึ ที่ประกอบด้วยอกุศลมูลที่ประกอบ และไม
จเปตฺวา สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา. ประกอบด้วยทุจฺจริต เว้นโทษมนัสที่พึงเสพ
กุศลมูลสุจฺจริตานิ วฺตุตฺตปฏิปกฺเคน เป็นต้น. กุศลมูลและสุจฺจริต พึงทราบโดยนัย
เวทิตพฺพานิ. สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมาติ อันเป็นปฏิปักษ์ จากธรรมที่ใดกล่าวแล้ว.
วฺตุตฺตนเยเนว สมฺปยุตฺตา อสมฺปยุตฺตา จ คำว่า กุศลธรรมทั้งหมด ได้แก่ กุศลธรรม
วิโมกฺขสุส อุปนิสฺสยญฺตา สพฺเพปิ กุสลา ทั้งหมดที่ประกอบและไม่ประกอบตามนัยที่ใด
ธมฺมา. วิวัฏฺฏกถา เหฏฺฐา วฺตุตฺตา. กล่าวแล้วนั้นแหละ อันเป็นอุปนิสฺสยปัจจยแก
วิโมกฺขวิวัฏฺฏสมฺพนฺธเน ปเนตฺถ วิโมกข์. วิวัฏฺฏกถา ขาพเจ้าใดกล่าวแล้ว
เสสฺวิวัฏฺฏาปิ วฺตุตฺตา. อาเสวนาติ ในหนหลัง. ก็แม้วิวัฏฺฏะที่เหลือท่านกล่าวไว้
อาทีโต เสวนา. ภาวนาติ ตสฺเสว ในอธิการนี้ โดยความเชื่อมกันแห่งวิโมกข์
วพฺพณา. พหุสํกมฺมนฺติ ตสฺเสว วิวัฏฺฏะ. บทว่า อาเสวนา แปลว่า การเสพ
วสิปฺปตฺติยา ปุนฺปุนํ กรณํ. มคฺคสุส แตน. บทว่า ภาวนา ได้แก่ การเจริญ
ปน เอกกฺขณฺเวย กิจฺจสาธนฺวเสน ธรรมนั้นนั้นแหละ. คำว่า การกระทำให้มาก
อาเสวนาทีนึ เวทิตพฺพานิ. ปฏฺฐิตาโม ได้แก่ การกระทำบ่อย ๆ เพื่อให้ถึงความ
วา วิปาโก วฺวาตีอาทีนึ เหฏฺฐา ชำนาญแห่งธรรมนั้นนั้นแหละ. ก็อาเสวนะ

คุณเอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปู่สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

สทธรรมภาณ. ๒-๗.๘-๖

วคฺคตฺตฺถาเนวาทิ.

เป็นต้น พึงทราบด้วยอำนาจให้สำเร็จกิจใน
ขณะเดียวเท่านั้นแห่งมรรค. คำว่า การใด
เฉพาะ หรือ วิบาก เป็นต้น มีมรรคอันใด
กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแหละจะนั่นแล.

สัทธมฺมปฺปกาสินียา ปฏิสัมภิทามคฺคภูจฺกถาย . พรรณนาวิโมกฺขกถาในสัทธรรมปกาสินี

วิโมกฺขกถาวณฺณา นิฎฺฐิตา.

อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค จบ.

คุณ เอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณปู่สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

๖. กติกถาวณณา

๒๓๑. อิทานิ ตสฺสา วิโมกฺขุ-
ปตฺติยา เหตุภูตํ เหตุสมฺปตฺติํ หสฺเสนฺเตน
กถิตาย กติกถาย อปฺพุพฺพตฺถานวณฺณา.
ทุเหตุกปฏิสนฺธิกสฺสาปิ हि "นคฺติ ฌานํ
อปณฺณสฺสา"^๑ วจนโต ฌานมฺปิ น
อุปฺปชฺชติ, ก็ ปน วิโมกฺโข. ตตฺถ
กตีสมฺปตฺติยาติ นิริยติรจฺจานโยนิเปตฺติ-
วิสยมนุสฺสเทวสงฺฆาตาสุ ปณฺจสุ คตีสุ
มนุสฺสเทวสงฺฆาตาย กตีสมฺปตฺติยา.
เอเตเนว^๒ ปุริมา ติสฺโส คติวิปตฺติโย
ปฏิกฺขิปติ. คติยา สมฺปตฺติ คตีสมฺปตฺติ,
สุคตฺติ วุตฺตํ โหติ.

^๑ ข. ธ. ๒๔/๖๔.

^๒ ฉ. เอเตน.

๖. พรรณนากติกา

๒๓๑. บัดนี้ เป็นการพรรณนาตาม
ลำดับซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้ แห่ง
กติกถาที่ท่านพระธรรมเสนาบดี ผู้แสดงเหตุ
สมบัติอันเป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นแห่งวิโมกข์
นั้นได้กล่าวไว้แล้ว. จริงอยู่ แม้สัตว์ผู้มี
ปฏิสนธิอันเป็นเหตุกะยอมไม่เกิด แม้แต่
ฌานโดยพระบาลีว่า "ฌานยอมไม่มีแก่บุคคล
ผู้ไม่มีปัญญา" ดังนี้, ก็จะมีวิโมกข์ขึ้นได้
อย่างไรเล่า. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
กตีสมฺปตฺติยา ไต่แก่กตีสัมบัติ กล่าวคือมนุษย์
และเทวดาในบรรดาคติทั้ง ๕ คือ นรก
กำเนิด สัตว์เดรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์
และเทวดา. ด้วยคำนี้เท่านั้น ท่านห้าม
คติวิบัติทั้ง ๓ ข้างตนเสีย. สมบัติแห่งคติ
มีอธิบายว่าไต่แก่ สุคติ ชื่อว่า กตีสัมบัติ.

คุณ เอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณบุสัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

คตฺตี จ สโทกาสา ขนฺธา. ปญฺจสุ
 จ คตฺตีสุ เปตฺตวิสัยคฺคหณฺเนว อสุรกาโยปิ
 คหิโต. เทวาคิ จ กามาวจรเทว
 พุรฺหฺมานอ จ. เทวคฺคหณฺน อสุราปิ
 สงฺกหิตา. ฅาณสมฺปยุตฺเตติ ฅาณ-
 สมฺปยุตฺตปฏิสนฺธิกฺขณฺ. ขโยปิ หิ
 ฅาณสมฺปยุตฺตโยเคน เตเนว โวหาเรน
 วุคฺคโตติ เวทิตฺตฺโพ. กตฺตินิ เหตุนนฺติ
 อโลภาโทสาโมหเหตุสุ กตฺตินิ เหตุนนฺ.
อุปฺปตฺตคฺตีติ อุปฺปชฺชนฺ, นิพฺพตฺตคฺตีติ อตฺโต.

กับทว่า คตฺตี ไต่แกขันธฺ พรอมทั้งโอกาส.
 ก็ในบรรดาคตฺตีทั้ง ๕ ท่านถือเอาแม่สุรกาย
 ด้วยคัพทว่า เปตฺตวิสัยนั้นแหละ. คำว่า
เทวาคิ ไต่แกเทวาคิชั้นกามาวจรทั้ง ๖ และ
 พวกพรหม. แม่พวกอสุรทานก็สงฺเคราะหฺ
 ด้วยคัพทว่า เทวาคิ. คำว่า ในขณะฅาณ-
สมฺปยุตฺ คือในปฏิสนธิขณะอันเป็นฅาณสมฺปยุตฺ.
 จริงอยู่ แม่ขณะก็พึงทราบวาทานกล่าวแล้ว
 ด้วยโวหารนั้นนั้นแหละ เพราะประกอบด้วย
 ฅาณสมฺปยุตฺ. คำว่า เหตุเทไร ไต่แกเหตุ
 เทไรในบรรดาอโลภเหตุ อโทสเหตุ และ
 อโมหเหตุ. การเข้าถึง, อธิบายว่า
 การบังเกิด ชื่อว่า อุปฺปตฺติ.

ยสฺมา ปน สฺวทฺทกุลชาตาปิ
 คิเหตุกา โหนฺติ, ตสฺมา เต สนฺธาย
 ปจฺมปฺจฺฉา. ยสฺมา จ เยภฺยฺเยน
 มหาปฺญฺญา ตีสุ มหาสาถฺกฺเลสุ ชายฺนฺติ,
 ตสฺมา เตสํ คิณฺณํ กุลานํ วเสน
 ติสฺโส ปฺจฺฉา. ปาโฉ ปน สงฺขิตฺโต.

ก็เพราะสัตว์แม่เกิดในตระกูลศุทรย่อม
 เป็นติเหตุกะ, ฉะนั้น ปุจฉาขอแรก หมายถึง
 ถึงสัตว์ที่เกิดในตระกูลศุทร ซึ่งเป็นติเหตุกะ
 เหล่านั้น. แต่เพราะโดยมากสัตว์ผู้มีบุญมาก
 ย่อมเกิดในตระกูลมหาศาลทั้ง ๓, ฉะนั้น
 ปุจฉา ๓ ขอเกี่ยวด้วยตระกูลทั้ง ๓ เหล่านั้น.
 แต่ปาฐะท่านย่อไว้.

คุณเอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปู้สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

มหตี สาลา เอเตสนฺติ มหาสาลา, ศาลาใหญ่ อธิบายว่าเรือนใหญ่, สมบัติใหญ่
 มหาขรา^๑ มหาวิภวาตี อตุโธ. อถวา มีอยู่แก่ชนเหล่านี้ เหตุนี้ชนเหล่านี้ ชื่อว่า
 มหา สาโร เอเตสนฺติ มหาสาราตี มหาศาล (คือศาลาใหญ่), อีกอย่างหนึ่ง
 วคฺตพฺเพ ร-การสฺส ล-การ กตฺวา ศาละใหญ่มีอยู่แก่ชนเหล่านี้ เหตุนี้ชนเหล่านี้
 "มหาสาลา"ตี วคฺต. ขตฺติยา มหา- นี้เมื่อควรจะกล่าววา มหาสาร แต่ท่าน
 สาลา, ขตฺติเยสุ วา มหาสาลาตี กล่าววา "มหาศาล" เพราะแปลง ร-อักษร
ขตฺติยมหาสาลา. เสเสสุปิ เอเสว เป็น ล-อักษร. ที่ชื่อว่า ขตฺติยมหาศาล ด้วย
 นโย. ตตฺถ ยสฺส ขตฺติยสฺส เคเห อรรถวา เป็นกษัตริยมหาศาล, หรือมหาศาล
 ปจฺฉิมนฺเตน โภฏิสฺส ฐนํ นิธานคตฺ ในหมู่มากษัตริย์. แม้ในคำที่เหลือก็มีนัยดังนี้
 โหตี, กหาปณานญจ วิสฺติ อมฺมณานิ^๒ เหมือนกัน. ในบรรดามหาศาลเหล่านี้
 ทิวสํ วลฺลฺเช นิกฺขมนฺติ, อัย ขตฺติย- ขตฺติยะใดมีทรัพย์เก็บอยู่ในพระราชมณเฑียร
มหาสาโล นาม. ๑๐๐ โภฏี โดยกำหนดอย่างต่ำ, และใช้
 ๒๐ อัมมณะแห่งกหาปณะ,
 ขตฺติยะนี้ชื่อว่า ขตฺติยมหาศาล.

^๑ ส. มหาสารา.

^๒ ฉ. อมฺพณานิ.

คุณเอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณปัฐหัท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

ยสฺส พุราหฺมณฺสฺส เคเห ปจฺฉิมฺนฺเตน พราหฺมณฺโศ มีทรฺพฺยํ ใ้กั้บอยู่ใ้ในเรือ้น โดย
 อสีติโกฏฺฐิณํ นิธานคตฺ ุโหติ, กั้บกำหนดอย่างคั้บที่สุด ๔๐ โกฎิ, และใ้จ่าย
 กหาปณานญจ ทส อมฺมณานิ^๑ ทิวสํ วันหนึ่ง ๑๐ อัมมณะแห่งกหาปณะ, พราหฺมณฺโศ
 วลฺยเช นิกฺขมฺนฺติ, . อัย พุราหฺมณ- ชื่อว่า พุราหฺมณฺมหาศาล. กหปติไ้คมีทรฺพฺยํ
 มหาศาล นาม. ยสฺส กหปติสฺส ใ้กั้บอยู่ใ้ในเรือ้น โดยกำหนดอย่างคั้บที่สุด
 เคเห ปจฺฉิมฺนฺเตน จตุตทาฬิสิโกฏฺฐิณํ ๔๐ โกฎิและใ้จ่ายออกไปวันหนึ่ง ๕ อัมมณะ
 นิธานคตฺ ุโหติ, กหาปณานญจ ปญจ แห่งกหาปณะ, กหปติณิชื่อวากหปติมหาศาล.
 อมฺมณานิ^๑ ทิวสํ วลฺยเช นิกฺขมฺนฺติ,
 อัย คหปติมหาศาล นาม.

รูปาวจฺรานิ อรูปาวจฺรานญจ เพราะเทวตาชั้นรูปาวจรและอรูปา-
 เอกนฺตติเหตุกตุตทา "ญาณสํปยุตฺเต"ติ วจรเป็นติเหตุกบุคคลโดยส่วนเดียว ท่านจึง
 น วุตฺตํ, มนุสฺเสสฺส ปน ทุเหตุกาเหตุ- ไม่กล่าววว่า "ในขณะที่ปฏิสนธิที่เป็นญาณ-
 กานญจ สพฺภาวโต, กามาวจเรสฺส สัมปยุต", แต่ในบุคคลที่เหลือ ท่านจึง
 เทเวสฺส ทุเหตุกานญจ สพฺภาวโต กล่าววว่า "ในขณะที่ปฏิสนธิที่เป็นญาณสัมปยุต"
 เสเสสฺส "ญาณสํปยุตฺเต"ติ วุตฺตํ. เหตุ เพราะในหมู่มนุษย์ก็ยังมีเหตุกบุคคล และ
 จ กามาวจรเทวา ปญจกามคุณรติยา อเหตุกบุคคล, และเพราะในบรรดา
 กิฬนฺติ, สรีรชุตติยา จ โชตนฺตติ เทวตาชั้นกามาวจรเล่า ก็มีเหตุกบุคคล.

^๑ ฉ. อมฺพณานิ.

เทวา, รูปาวจรพुरुหมาโน ฌานรติยา ก็ในอธิการนี้เทวตาชั้นกามาจรชื่อว่าเทวะ
กีพันติ, สรีรชุตียา จ โชตนุตีติ ๕ ควยอรรถวา เล่นควยความยินดีในกามคุณ ๕,
เทวา, อรูปาวจรพुरुหมาโน ฌานรติยา และรุ่งเรือง ควยความรุ่งเรืองแห่งสรีระ,
กีพันติ, ฌานชุตียา จ โชตนุตีติ เทวา. พวกพรหมชั้นรูปาวจรก็ชื่อว่าเทวะ ควยอรรถ
 ๖ วาเล่นควยความยินดีในฌาน และรุ่งเรือง
 ๖ ควยความรุ่งเรืองแห่งสรีระ, พวกพรหมชั้น
 ๖ อรูปาวจรก็ชื่อว่าเทวะ ควยอรรถวา เล่น
 ๖ ควยความยินดีในฌาน, และรุ่งเรืองควย
 ๖ ความรุ่งเรืองแห่งฌาน.

๒๓๒. กุศลกมมสฺส ชวณกฺขณเณติ
 อตฺตชาตียา อธิ ติเหตุกปฏิสนธิชนกสฺส
 ติเหตุกกามาจรกุศลกมมสฺส จ ชวณวิถียํ
 ปุณฺปุณฺนี อุปฺปตฺติวเสณ สตฺตวารี
 ชวณกฺขณเณ, ปวตฺตณกาเลติ อตฺตโถ.
ตโย เหตุ กุสลาติ อโลโก กุสลเหตุ
 อโทโส กุสลเหตุ อโมโห กุสลเหตุ.
ตสฺมี ขณ ชาตเจตนา ยาคิ ตสฺมี
 วุตฺตกฺขณเณเยว ชาตาย กุสลเจตนาย.

๒๓๒. คำว่า ในขณะที่ชวณะแห่งกุศล-
กรรม ความว่า ในขณะชวณะ, คือในกาล
 ๖ แห่งความเป็นไป ๖ ครั้งควยอำนาจเกิดขึ้น
 ๖ บ่อย ๆ ในชวณวิถิแห่งกามาจรกุศลกรรม
 ๖ ที่เป็นติเหตุกะในอดีตชาติ และกามาจร-
 ๖ กุศลกรรมอันเป็นติเหตุกะซึ่งให้เกิดติเหตุก-
 ๖ ปฏิสนธิในภพนี้. คำว่า กุศลเหตุ ๓ ได้แก่
 ๖ อโลภกุศลเหตุ ๑ อโทสกุศลเหตุ ๑
 ๖ อโมหกุศลเหตุ ๑. คำว่า แห่งเจตนา

คุณวรพล มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปู่สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

สหชาติปัจจุยา โหนตฺตี อุปฺปชฺชมานา
จ สหอุปฺปาตนาภา เวณ อุปฺการกา
โหนตฺตี.

ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ความว่า แห่งกุศลเจตนา
ที่เกิดขึ้นขณะที่กล่าวแล้วนั้นนั่นแหละ. คำว่า
ยอมเป็นสหชาติปัจจุย มีความว่า และเมื่อ
เกิดขึ้นยอมเป็นอุปการะ โดยภาวะที่เกิดขึ้น
ร่วมกัน.

เตน วุจฺจตฺตี เตน สหชาติปัจจุยา เว-
เนว วุจฺจติ. กุสลมูลปัจจุยาปิ สงฺขาราคิ
เอกจิตฺตกฺขณิกปัจจุยาการนเยน วุตฺตํ.
"สงฺขาราคิ" จ พหฺวเจเนน ตตฺถ
สงฺขารกฺขณฺธสงฺคหิตา สพฺเพ เจตสิกกา
สงฺคหิตาคี^๑ เวทิตพฺพ. อปี-สทฺเทน
สงฺขารปัจจุยาปิ กุสลมูลานีติปิ วุตฺตํ
โหติ.

คำว่า ควยเหตุนั้นท่านจึงกล่าว ความว่า
ควยเหตุนี้ คือควยภาวะที่เป็นสหชาติปัจจุย
นั่นแหละท่านจึงกล่าว. คำว่า กุสลมูล-
ปัจจุยาปิ สงฺขาราคิ ท่านกล่าวโดยนัย
แห่งปัจจุยาการ ที่เป็นไปในขณะจิตเดียวกัน.
ก็ควยพหฺวเจนะว่า "สงฺขาราคิ" ฟังทราบ
ว่า ท่านสงฺเคราะห์เอาเจตสิกทั้งหมดที่
สงฺเคราะห์ ควยสังขารชั้นในชวณขณะนั้น.
ควย อปี-สทฺท มีอรรถาธิบายว่า กุสลมูล
ทั้งหลาย มีเพราะสังขารเป็นปัจจุยตั้งนี้ก็มี.

นิกนฺตฺติกฺขเณติ อตฺตโน วิปากํ
ทาคุํ ปจฺจุปฺภูสิตกฺมเม วา ตถา

คำว่า ในนิกันตฺติขณะ ความว่า ใน
นิกันตฺติขณะแห่งจิต ที่เกิดขึ้นในกรรมที่ปรากฏ

^๑ ฉ. คหิตาคิ.

ปัจจุปฏิจิตกมฺเมน อุปฺภูจาปิเต เฉพาะเพื่อให้วิบากของตนหรือในกรรมนิมิต
กมฺมนิมิตฺเตเต วา คตินิมิตฺเตเต วา หรือคตินิมิตที่กรรมซึ่งเข้าไปปรากฏให้ตั้งขึ้น
อุปฺปชฺชมานานํ นิกฺกนฺตฺกฺขณฺเ. นิกฺกนฺตฺตี แล้ว. บทว่า นิกฺกนฺตฺตี แปลว่าความใครคือ
นิกามนา ปตฺตนา. ความปรารถนา.

อาสนฺนมรณสฺสํ หิ โมเหเน อากุสลจิตฺตตฺตา. ทวยว่า คนไกลตาย ย่อมเกิดความใคร
อวิจิชาลาภปี นิกฺกนฺตฺตี-อุปฺปชฺชตี, กิมนฺน แม่ในไฟอเวจี เพราะมีจิตวนวายไปด้วย
เสสฺสํ นิมิตฺเตสฺส. เทว เหตุ โลภ. โมหะ, จะป่วยกล่าวไปไยถึงนิมิตที่เหลือ
อกุสลเหตุ โมโห อกุสลเหตุ. ภวนิกฺกนฺตฺตี เล่า. คำว่า เหตุ ๒ ไต่แก อกุสลเหตุ
ปน ปฏิสันฺธิอนนฺตรํ ปวตฺตทวํ กวีติโต คือโลภะ อกุสลเหตุคือโมหะ. ก็ความใคร
ภูจิตมตฺตสฺสเว อตฺตโน ชนฺธสนฺตานิ ในภพย่อมเกิดขึ้น แม่แก่สัตว์ทั้งปวง ปรารถ
อารพฺภ สพฺเพสฺสํปิ อุปฺปชฺชตี. "ยสฺส ชนฺธสนฺตานิของตน เพียงแต่ออกจากภวังควิถี
วา ปน ยตฺถ อกุสลา ฐมฺมา น ที่เป็นไปในลำดับปฏิสันธิเท่านั้น. คำมีอาทิ
อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ กุสลา ฐมฺมา อย่างนี้ว่า "ก็หรือว่า อกุศลธรรมไม่เคย
น อุปฺปชฺชิตฺถาติ: อามนฺตา"ติ^๑ เอวมาทิ เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลใดในภพใด, อกุศลธรรม
อิทฺธเมว สนฺธาย วุตฺตํ. ตสฺมี ขณ ทั้งหลายก็ไม่เคยเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น ใน
ชาติเจตนาชาติ อกุสลเจตนา. ภพนั้นหรือ ? ใช่" ดังนี้ ท่านกล่าวถึงความ

^๑ อภิ., ยมก. ๓๔/๔๒.

ใครในภพนี้แหละ. คำว่า เจตนาที่เกิดขึ้น
ในขณะนั้น ไคแก อกุศลเจตนา.

ปฏิสนธิกชฌณี เตน กมฺเมน
คหิตปฏิสนธิกชฌ. ตโย เหตุติ อโลโก
อพยากตเหตุ อโทโส อพยากตเหตุ
อโมโห อพยากตเหตุ. ตสฺมี ชฌ
ชาตเจตนาชาติ วิปากาพยากตเจตนา.
นามรูปปัจจยาปิ วิญญาณนติ เอตถ
ตสฺมี ปฏิสนธิกชฌ ตโย วิปากเหตุ
เสสเจตลิกา จ นามํ, หทยวัตถุ
รูปํ. ตโต นามรูปปัจจยโตปิ ปฏิสนธิ-
วิญญาณํ ปวตฺตติ.

คำว่า ในขณะแห่งปฏิสนธิ ไคแก
ในขณะแห่งปฏิสนธิ ที่กรรมนั้นถือเอาแล้ว.
คำว่า เหตุ ๓ คืออพยากตเหตุ คืออโลกะ
อพยากตเหตุ คืออโทสะ อพยากตเหตุ คือ
อโมหะ. คำว่า แกเจตนาที่เกิดขึ้น
คือแกเจตนาที่เป็นอพยากตะฝ่ายวิปาก. ใน
คำว่า วิญญาณ มีแม่เพราะมีนามรูปเป็น
ปัจจัย นี้ ความว่า ในปฏิสนธิขณะนั้น
วิปากเหตุ ๓ และเจตสิกที่เหลือเป็นนาม,
หทยวัตถุเป็นรูป. ปฏิสนธิวิญญาณยอมเป็นไป
แม่เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัยนั้น.

วิญญาณปัจจยาปิ นามรูปนติ เอตถาปิ
นามํ วตฺตปฺปการเมว, รูปํ ปน อิธ
สเหตุกมฺนุสฺสปฏิสนธิยา อิธิ ปเปตตฺตา
คพฺภเสยฺยกานํ วตฺตทสฺกํ กายทสฺกํ
ภาวทสฺกนฺติ สมคฺสิ รูปานิ, สํเสทชานํ
โอปปาติกานญจ ปริปฺพณายตฺนानิ เสยฺยกะ เพราะ ประสงคฺ เอา ปฏิสนธิ ของ

แม่ในคำว่า นามรูป มีเพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย นี้ นามก็ไคแกนามที่มีประการคังกล่าว
แล้วนั้นแหละ, ส่วนรูปในที่นี้ไคแกรูป ๑๐
ถวน คือรูป ๓๐ ถวน ไคแก วัตถุทสกะ
กายทสกะ ภาวทสกะของสัตว์จำพวกครรภ-
เสยฺยกะ เพราะประสงคฺเอาปฏิสนธิของ

คุณวรพล มหาคณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณปู่สัท - คุณย่าหงส์ มหาคณ

จกขุทสก์ โสตทสก์ ฆานทสก์ มนุษย์ที่เป็นสเหตุกะ, กับได้แก่ จกขุทสกะ
 ชิวหาทสกญจาติ สมสตุตติ รูปานิ. ตั โสตทสกะ ฆานทสกะ และชิวหาทสกะ ของ
 วุตตปฏการ นามรูป ปฏิสนธิกขณ สัตว์จำพวกสังเสทชะ และโอปปาติกะ ที่มี
 ปฏิสนธิวิญญาณปจฺจยา ปวตฺตติ. อายุขณะครบถ้วน. นามรูปมีประการตั้ง
 กลาวแล่นั้น ย่อมเป็นไป เพราะปฏิสนธิ-
 วิญญาณเป็นปัจจัยในปฏิสนธิขณะ.

<p><u>ปฏฺจกขณฐาติ</u> เอตฺถ ปฏิสนธิจิตฺเตน ปฏิสนธิกขณ ลพฺภมานานิ รูปานิ รูปกขณฺโธ, สหชาตา เวทนา เวทนากขณฺโธ, สญฺญา สญฺญา กขณฺโธ, เสสเจตสิกกา สงฺขารกขณฺโธ, ปฏิสนธิ- จิตฺตํ วิญญาณกขณฺโธ. <u>สหชาตปจฺจยา</u> <u>โหนตฺตี</u> จตฺตารอ อรูปโน ฆนฺธา อญฺณมญฺญํ สหชาตปจฺจยา โหนตฺติ, รูปกขณฺธ ปน^๑ จตฺตารอ มหาภูตา อญฺณมญฺญํ สหชาตปจฺจยา โหนตฺติ,</p>	<p>ในคำว่า <u>ขั้น</u> ๕ นี้ มีความว่า รูป ที่ได้ในขณะปฏิสนธิ ควบปฏิสนธิจิตจัดเป็น รูปขั้น, เวทนาที่เกิดรวมจัดเป็นเวทนา- ขั้น, สัญญาจัดเป็นสัญญาขั้น, เจตสิก ที่เหลือจัดเป็นสังขารขั้น, ปฏิสนธิจิตจัด เป็นวิญญาณขั้น. คำว่า <u>เป็นสหชาตปัจจัย</u> มีความว่า อรูปขั้น ๔ เป็นสหชาตปัจจัย แก่กันและกัน, ส่วนมหาภูตรูป ๔ ในรูปขั้น เป็นสหชาตปัจจัยแก่กันและกัน, อรูปขั้น และททรูป เป็นสหชาตปัจจัยแก่กันและกัน,</p>
--	--

^๑ ฉ. โปตฺถเก ปน-สทฺโท นตฺถิ.

อรุปีโน ขนฺธา จ หทยรูปญจ อณฺณมณฺณํ แม่มหาภูตรูปก็ เป็นสหชาติปัจจัยแก่อุปาทาย-
 สหชาติปัจจยา โหนฺตี, มหาภูตาปิ รูป.
 อุปาทารูปานํ สหชาติปัจจยา โหนฺตี.

อณฺณมณฺณปัจจยา โหนฺตี อณฺณมณฺณํ คำว่า เป็นอัญญมัญญปัจจัย มีความว่าเป็น
 อุปาทานุสฺสตุณฺณภา เวณ อุปการกา อุปการะ โดยภาวะที่ทำการและกันให้เกิดขึ้น
 โหนฺตี, จตุตฺตารุ อรุปีโน ขนฺธา จ และอุปถัมภ์กันและกัน, คือ อรูปชั้น ๕
 อณฺณมณฺณปัจจยา โหนฺตี, จตุตฺตารุ เป็นอัญญมัญญปัจจัย, มหาภูตรูป ๕ เป็น
 มหาภูตา อณฺณมณฺณปัจจยา โหนฺตี. (๑) อัญญมัญญปัจจัย. คำว่า เป็นนิสสัยปัจจัย
นิสสัยปัจจยา โหนฺตี อธิฏฺฐานากา เรณ มีความเป็นอุปการะโดยอาการเป็นที่ตั้ง
 นิสสัยากา เรณ จ อุปการกา โหนฺตี, และโดยอาการเป็นที่อาศัย, และอรูปชั้น ๕
 จตุตฺตารุ อรุปีโน ขนฺธา จ อณฺณมณฺณํ เป็นนิสสัยปัจจัยแก่กันและกัน บัณฑิตพึงให้
 นิสสัยปัจจยา โหนฺตี สหชาติ วิย พิศคารคฺจสหชาติปัจจัย.
 วิตุถา เรตพฺพา.

วิปฺปยุตฺตปัจจยา โหนฺตี เอภวตฺตูกา ที- คำว่า เป็นวิปยุตตปัจจัย มีความเป็น
 ภาวานุสฺสคฺมเนน วิปฺปยุตฺตภา เวณ อุปการะ โดยความเป็นวิปยุต ด้วยการ

๑ ฮ. โปตุถเก ( ) เอตฺถนฺตเร "อรุปีโน
 ขนฺธา จ หทยรูปญจ อณฺณมณฺณปัจจยา
 โหนฺตี"ติ ปาฐา ทิสฺสนฺติ.

อุปการกา โหนฺติ. อรูปิโน ขนฺธา ไม่เข้าถึงภาวะมีวัตถุเป็นอันเดียวกันเป็นต้น.
 ปฏิสนธิรูปานํ วิปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, อรูปชั้นร์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแก่ปฏิสนธิรูป,
 หทยรูปํ อรูปินํ ขนฺธานํ วิปยุตฺตปจฺจโย หทยรูปเป็นวิปยุตตปัจจัยแก่อรูปชั้นร์. ก็ใน
 โหติ. "ปญฺจกฺขนฺธา"ติ เหตุถ เหว่ คำว่า "ัญฺจชั้นร์" นี้ ทานกล่าวด้วยอำนาจ
 ยถาลาภวเสณ วุคฺติ. เหาที่ใดอย่างนี้.

จตุตฺตารอ มหาภูตาคี เอตถ ตโย ปัจจัย ๓ ในคำว่า มหาภูตรูป ๕
 ปจฺจยา ปจฺมํ วุคฺตาเยว. ตโย เป็นต้นนี้ ไทกล่าวไวก่อนแล้วที่เเหียว.
 ชีวิตสงฺขาราคี อายุ จ อสุมา จ คำว่า ชีวิตสงฺขาร ๓ ไทแก่ อายุ ๑
 วิญฺญาณญจ. आयुติ รูปชีวิตินฺทริยํ ไอออน ๑ วิญฺญาณ ๑. คำว่า อายุ ไทแก่
 อรูปชีวิตินฺทริยญจ. อสุมาติ เตโชธาตฺ. รูปชีวิตินฺทริยและอรูปชีวิตินฺทริย. คำว่า
 วิญฺญาณนฺติ ปฏิสนธิวิญฺญาณํ. เอตานี หิ ไอออน ไทแก่เตโชธาตฺ. คำว่า วิญฺญาณ
 อุปรูปริ ชีวิตสงฺขารํ สงฺขโรนฺติ ไทแก่ ปฏิสนธิวิญฺญาณ. จริงอยู่ ธรรมชาติ
 ปวตฺเตนฺตีติ ชีวิตสงฺขาร. สหชาติ- ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ชีวิตสงฺขาร ด้วยอรรถว่า
 ปจฺจยา โหนฺตีติ อรูปชีวิตินฺทริยํ ปรงฺแตงชีวิตสงฺขาร คือยังชีวิตสงฺขารให้
 ปฏิสนธิวิญฺญาณญจ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานญจ เป็นไปยิ่ง ๆ ขึ้นไป. คำว่า เป็นสหชาติ-
 หทยรูปสฺส จ อญฺณมญฺณสหชาติปจฺจยา ปัจจัย มีความว่า อรูปชีวิตินฺทริยและ
 โหนฺติ, เตโชธาตฺ ติณฺณํ มหาภูตानํ ปฏิสนธิวิญฺญาณ เป็นอัญญมัญญปัจจัย และ
 อญฺณมญฺณสหชาติปจฺจโย โหติ, อุปาทา- สหชาติปัจจัย แก่ชั้นร์ที่ประกอบกัน และแก่
 รูปานํ สหชาติปจฺจโยว, รูปชีวิตินฺทริยํ หทยรูป, เตโชธาตฺเป็นอัญญมัญญปัจจัยและ

คุณารพล มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปู่สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

สหชาตรูปานํ ปรียาเยน สหชาตปัจจโย โหตีติ เวทิตัพพี.

สหชาตปัจจยัแกมหาภูตรูปทั้ง ๓, เป็น สหชาตปัจจย้อย่างเดียวแก่อุปาทายรูป, รูป ชีวิตินทรีย์ ฟังทราบว่าเป็นสหชาตปัจจย โดยปริยายแก่รูปที่เกิดรวม.

อณฺมณฺณปัจจยา โหนฺติ, นิสฺสยปัจจยา โหนฺตีติ ทวยํ อรูปชีวิตินทรีย์ ปฏิสนธิ- วิญฺญาณญจ สมฺปยุตฺตชนฺฐานํ อณฺมณฺณ- ปัจจยา โหนฺติ. อณฺมณฺณนิสฺสยปัจจยา โหนฺตีติ วุตฺตนเยเนว โยเชตฺวา เวทิตัพพี. วิปยุตฺตปัจจยา โหนฺตีติ อรูปชีวิตินทรีย์ ปฏิสนธิวิญฺญาณญจ ปฏิสนธิรูปานํ วิปยุตฺตปัจจยา โหนฺติ. รูปชีวิตินทรีย์มฺปน อณฺมณฺณนิสฺสย- วิปยุตฺตปัจจยตฺเต น ยุชฺชติ. คสฺมา "ตโย ชีวิตสงฺขาราทิ ยถาลาภวเสน วุตฺตํ.

คำว่า เป็นอณฺมณฺณปัจจย, เป็นนิสฺสยปัจจย ความว่า ปัจจยทั้ง ๒ ฟังประกอบความแล้ว ทราบตามนัยที่กล่าวแล้วว่า อรูปชีวิตินทรีย์ และปฏิสนธิวิญฺญาณ เป็นอณฺมณฺณปัจจย เป็น นิสฺสยปัจจยแห่งกันและกัน แก่สัมปยุตฺตชนฺธ นั้นเทียว. คำว่า เป็นวิปยุตฺตปัจจย มีความว่า อรูปชีวิตินทรีย์และปฏิสนธิวิญฺญาณ เป็นวิปยุตฺตปัจจยแก่รูปในขณะที่ปฏิสนธิ. ส่วน รูปชีวิตินทรีย์ ไม่ควรในความเป็นอณฺมณฺณ- ปัจจย นิสฺสยปัจจย และวิปยุตฺตปัจจย. เพราะฉะนั้น คำว่า "ชีวิตสงฺขาร ๓" ทานจึงกล่าวควยอำนาจตามที่ได้.

นามญจ รูปญจ วุตฺตนเยเนว จตฺตปัจจยตฺเต โยเชตฺพพี. จุทฺทส ฐมฺมาติ

นามและรูปฟังประกอบในความเป็นปัจจย ๔ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. คำว่า ธรรม ๑๔

คุณวรพล มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณปู่สัทท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

ปญจกษนุชา, จตุตาโร มหาภูตา, ตโย
 ชีวิตสังขารา, นามญจ รูปญจาติ เอว
 คณาวเสน จุททส ธมฺมา. เตสฺสจ อุปริ
 อญฺเฆสฺสจ สหชาตาทีปจฺจยาโว
 จุตฺตโนโย เอว. สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนตีติ
 ปุน เอกวตฺตูกเอการมฺมณฺเอกุปฺปาท-
 เอกนิโรธสงฺขาเตน สมฺปยุตฺตภาเวน
 อุปการกา โหนตี.

ปญฺจินฺทริยานีติ สหฺธินฺทริยาทีนึ.

นามญจาติ อึธ เวทนาทโย ตโย
 ขนุชา. วิญฺญาณญจาติ ปฏิสฺนธิวิญฺญาณํ.
 ปุน จุททส ธมฺมาติ จตุตาโร ขนุชา,
 ปญฺจินฺทริยานิ, ตโย เหตุ, นามญจ
 วิญฺญาณญจาติ เอว คณาวเสน
 จุททส ธมฺมา. อญฺจวิสฺตี ธมฺมาติ
 ปุริมา จ จุททส, อึเม จ จุททสาติ
 อญฺจวิสฺตี. อึธ รูปสฺสาปิ ปวิญฺจตุตา

ไตแก ธรรม ๑๔ ด้วยอำนาจนํบอย่างนี้
 คือขันธ ๕, มหาภูตรูป ๔, ชีวิตสังขาร ๓,
 นาม ๑ รูป ๑. ความที่ธรรม ๑๔ เหล่านี้
 และธรรมเหล่าอื่นข้างหน้าเป็นปัจจย มี
 สหชาตปัจจยเป็นต้น มีนัยคังไตกล่าวแล้ว
 นั้นเทียว. คำว่า เป็นสมฺปยุตฺตปัจจย ความว่า
 เป็นอุปการะโดยภาวะที่สมฺปยุตกัน กล่าวคือ
 มีวัตถุอันเดียวกัน มีอารมณ์อันเดียวกัน เกิด
 ขึ้นพร้อมกันและทับพร้อมกันอีก.

คำว่า อินฺทริย ๕ ไตแกสฺหฺธินฺทริย

เป็นต้น. คำว่า นาม ไตแกขันธ ๓ มี
 เวทนาขันธเป็นต้นในที่นี้. คำว่า วิญฺญาณ
 ไตแก ปฏิสฺนธิวิญฺญาณ. คำว่า ธรรม ๑๔
 อีกครั้งหนึ่ง ไตแก ธรรม ๑๔ ด้วยสามารถ
 แห่งการนํบอย่างนี้ คือขันธ ๕, อินฺทริย ๕,
 เหตุ ๓, นาม ๑ วิญฺญาณ ๑. คำว่า
ธรรม ๒๘ ไตแก ธรรม ๑๔ ข้างตน, และ
 ธรรม ๑๔ เหล่านี้ รวมเป็น ๒๘. เพราะ

นาวา เอกสมศักดิ์ ทรัพย์ประ เสริฐ

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ กำนันจ๋วย ทรัพย์ประ เสริฐ

สัมปยุตตปัจจยํ อปเนตฺวา วิปยุตต-
ปัจจโย วุตฺโต.

เอวํ ปฏิสนฺธิกุขณฺเ วิชฺชมานสฺส
ตสฺส ตสฺส ปัจจยุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ตํ
ตํ ปัจจยเกทํ ทสฺเสตฺวา ปจฺมํ นิตฺติญฺเจ
เหตุ นิคเมตฺวา ทสฺเสนฺโต อิมสํ
อฏฺฐนํ เหตุ ปัจจยา อุปฺปตฺติ
โหนตี อาท. กมฺมายุหนฺกุขณฺเ ตโย
กุสลเหตุ, นิกนฺตฺติกุขณฺเ เทว อกุสลเหตุ,
ปฏิสนฺธิกุขณฺเ ตโย อพฺยากตเหตุติ เอวํ
อฏฺฐ เหตุ. ตตฺถ ตโย กุสลเหตุ
เทว อกุสลเหตุ จ อธิ ปฏิสนฺธิกุขณฺเ
ปวตฺตติยา อุปฺนิสฺสยปัจจยา โหนตี.
ตโย อพฺยากตเหตุ ยถาโยคํ เหตุ-
ปัจจยสฺสชาติปัจจยวเสน ปัจจยา โหนตี.
เสสฺวาเรสุปิ เอเสว นโย.

อรูปาจรานํ ปน รูปาภาวา
นามปัจจยาปิ วิณฺญาณํ, วิณฺญาณปัจจยาปิ

ในที่นี้ผนวกแม่รูปเข้าไปด้วย จึงชักเอา
สัมปยุตตปัจจยํออกกล่าววิปยุตตปัจจยํไว้.

ครั้นแสดงประเภทแห่งปัจจยํนั้น ๆ
แห่งธรรมอันเกิดแต่ปัจจยํนั้น ๆ ซึ่งมีอยู่ใน
ขณะปฏิสนธิอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงยํเหตุ
ที่ใดแสดงไขว้ก่อน จึงกล่าวคำว่า ความ
อุปฺตฺติยอมมีเพราะปัจจยํแห่งเหตุ ๘ เหล่านี้.
เหตุ ๘ อย่างนี้ คือ กุสลเหตุ ๓ ในขณะ
ประมวลมาแห่งกรรม, อกุสลเหตุ ๒ ใน
ขณะแห่งนิกันฺติ (ความชอบใจ), อพฺยากต-
เหตุ ๓ ในขณะแห่งปฏิสนธิ. ในเหตุ ๘
เหล่านี้ กุสลเหตุ ๓ และอกุสลเหตุ ๒ เป็น
อุปฺนิสฺสยปัจจยํแก่ความเป็นไปในขณะปฏิสนธิ
ในชาตินี้. อพฺยากตเหตุ ๓ เป็นปัจจยํด้วย
อำนาจแห่งเหตุปัจจยํ และสฺสชาติปัจจยํตาม
สมควร. แม้ในวาระที่เหลือก็เช่นนี้แหละ.

ก็เพราะเหตุฉะนั้นอรูปาจรทั้งหลาย
ไม่มีรูป ท่านกล่าวว่ แม่เพราะนามเป็น

นาวาเอกสมศักดิ์ ทรัพย์ประเสริฐ

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ กำนันจ๋วย ทรัพย์ประเสริฐ

จตุตถาริ อินทริยานีติ ปณฺณินฺทริย-
 วชฺชานิ สทฺธินฺทริยาทีนึ จตุตถาริ.
 ทฺวาทส ฐมฺมาติ ปณฺณินฺทริยสฺส อโหม-
 เหตุสฺส จ ปริหีนตฺตา ทฺวาทส.
 เตสํ ทฺวินฺนํเยว ปริหีนตฺตา ฉพฺพีสตี.
 ฉนฺนํ เหตุณฺนติ ทฺวินฺนํ กุสลเหตุณฺนํ,
 ทฺวินฺนํ อกุสลเหตุณฺนํ, ทฺวินฺนํ วิปาก-
 เหตุณฺนติ เอวํ ฉนฺนํ เหตุณฺนํ. รูปรูปา-
 วจฺรา ปเนตฺถ เอกนฺตติเหตุกตฺตา น
 กิตฺตา. เสสํ ปจฺมวาเร วุตฺตนเยเนว
 เวทิตพฺพ.

คำว่า อินทริย ๕ ไต่แก่ อินทริย ๕
 มีสทฺธินทริยเป็นต้น เว้นปณฺณินทริย. คำว่า
 ธรรม ๑๒ ไต่แก่ ธรรม ๑๒ เพราะลค
 ปณฺณินทริยและอโหมเหตุเสีย. ธรรม ๒๖
 เพราะลคธรรมทั้ง ๒ นั้นนั่นแหละ. คำว่า
 แห่งเหตุ ๖ ไต่แก่ แห่งเหตุ ๖ อย่าง
 นี้คือกุสลเหตุ ๒, อกุสลเหตุ ๒, วิปากเหตุ ๒.
 ส่วนทเวตาชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร ไม่ถือ
 เอาไว้ในที่นี้ เพราะเป็นติเหตุกบุคคลโดย
 ส่วนเดียว. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่ได้
 กล่าวแล้วในวาระที่ ๑ นั้นแหละ.

อิมสฺมี วาเร ทฺุเหตุกปฏิสฺนุธิยา
 ทฺุเหตุกกมฺมสฺเสว วุตฺตตฺตา ติเหตุกกมฺเมน
 ทฺุเหตุกปฏิสฺนุธิ น โหตีตี วุตฺตํ โหตี.
 ตสฺมา ยํ ฐมฺมสํกทฺทญฺจกถายํ ติปฏิกมฺหา-
 ฐมฺมรกฺขิตฺตฺเถรวาเท "ติเหตุกกมฺเมน
 ปฏิสฺนุธิ ติเหตุกาเว โหตี, ทฺุเหตุกา-

ในวาระนี้มีอธิบายว่า เพราะกล่าวเฉพาะ
 กรรม อันเป็นเหตุกสำหรับเหตุกปฏิสฺนุ
 ทฺุเหตุกปฏิสฺนุธิ จึงไม่มีด้วยกรรมที่เป็น
 ติเหตุก. เพราะฉะนั้น คำใดที่ท่านกล่าว
 ไว้ในวาทะ ของพระมหาธรรมรํกขิตเถระ
 ผู้ทรงพระไตรปิฎก ในอรรถกถาธรรมสังคณี

๑ อฏฺฐสาลินียา ๔๐๑-๒๘ องฺเก
 โอลิเกตพฺพ.

นาวาเอกสมศักดิ์ ทรัพย์ประเสริฐ
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ กำนันจ๋วย ทรัพย์ประเสริฐ

เหตุกา น โหติ. ทุเหตุกมฺเมน ว่า "ด้วยกรรมที่เป็นติเหตุกะ ย่อมสำเร็จ
 ทุเหตุกาเหตุกา โหติ, ติเหตุกา น ปฏิสนธิที่เป็นติเหตุกะอย่างเดียว, ไม่สำเร็จ
 โหตี"^๑ วุตฺตํ, ตํ อิมาย ปาฬิยา ปฏิสนธิที่เป็นทุเหตุกะและอเหตุกะ. ด้วย
 สเมติ. กรรมที่เป็นทุเหตุกะ ย่อมสำเร็จปฏิสนธิ
 ที่เป็นทุเหตุกะและอเหตุกะ, ไม่สำเร็จ
 ปฏิสนธิที่เป็นติเหตุกะ", คำนี้ย่อมสมด้วย
 พระบาลีนี้.

ยํ ปน ติปิฎกจูฬนาคตฺเถรสฺส จ ส่วนคำใดที่ท่านกล่าวไว้ ในวาทีของพระ-
 โมรวาปิวาสิมหาทตฺตเถรสฺส จ วาเสสุ จูฬนาคเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก และของ
 "ติเหตุกมฺเมน ปฏิสนฺธิ ติเหตุกาปิ พระมหาทตฺตเถระผู้อยู่ที่วิหารโมรวาปี ว่า
 โหติ ทุเหตุกาปิ, อเหตุกา น โหติ. "ด้วยกรรมที่เป็นติเหตุกะย่อมสำเร็จปฏิสนธิ
 ทุเหตุกมฺเมน ทุเหตุกาปิ โหติ ที่เป็นติเหตุกะบ้าง ทุเหตุกะบ้าง, ไม่สำเร็จ
 อเหตุกาปิ, ติเหตุกา น โหตี"^๒ ปฏิสนธิที่เป็นอเหตุกะ. ด้วยกรรมที่เป็น
 วุตฺตํ, ตํ อิมาย ปาฬิยา วิรุทฺธํ วิย ทุเหตุกะ ย่อมสำเร็จปฏิสนธิที่เป็นทุเหตุกะ
 ทิสฺสติ. อิมิสฺสา กถาย เหตุอธิการตฺตา บ้าง อเหตุกะบ้าง, ไม่สำเร็จปฏิสนธิที่เป็น

^๑ อฏฺฐสาสนี. ๔๒๕.

^๒ อฏฺฐสาสนี. ๔๐๔.

อเหตุกปฏิสนธิ น วุตตาคติ.

ติเหตุกะ" ทั้งนี้, คำนั้นดูเหมือนผิดกับ
พระบาลีนี้. ในถกนี้มีไต่กล่าวอเหตุกปฏิสนธิ
เพราะเป็นเรื่องของเหตุ ฉะนั้นแล.

คติภาวณณา นิฏฐิตา.

พรรณาคติภา จบ.

คุณหญิงอรุณ คงศักดิ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗. กัมมกถาวณณา

๒๓๔. อิทานิ ตสฺสา เหตุสมฺปตฺติยา
ปจฺจยภูตํ กมฺมํ ทสฺเสนฺเตน กถิตาย
กมฺมกถาย อปฺพุตฺตถานวณฺณา. ตตฺถ
อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก กตฺติอาทิสฺ
อตีตภเวสุ กตฺตสฺส กมฺมสฺส อตีตภเวสุเยว
วิปุกฺกวิปากํ คเหตุวา "อโหสิ กมฺมํ
อโหสิ กมฺมวิปาโก" ติ วุตฺตํ. ตสฺสเสว
อตีตสฺส กมฺมสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส
อุปฺปชฺชเวทนียสฺส จ ปจฺจยเวกฺกฺเลน
อตีตภเวสุเยว อวิปุกฺกวิปากญฺจ อตีเตเยว
ปรินิพฺพุตสฺส จ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียอุปฺปชฺช-
เวทนียอปฺราปรียเวทนียสฺส^๑ กมฺมสฺส
อวิปุกฺกวิปากญฺจ คเหตุวา อโหสิ กมฺมํ
นาโหสิ กมฺมวิปาโก ติ วุตฺตํ.

๘. พรรณนากรรมกถา

๒๓๔. บัดนี้ เป็นการพรรณนาตาม
ลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้แห่ง
กรรมกถาที่ท่านผู้แสดงกรรม อันเป็นปัจจัย
แห่งเหตุสมบัตินั้น ไต่กล่าวไว้แล้วต่อไป.
ในกรรมกถานั้น จะวินิจฉัยในคำว่า กรรม
ได้มีแล้ว วิบากของกรรมได้มีแล้ว . ดังนี้
เป็นต้นต่อไป ท่านถือเอาวิบากของกรรมที่
กระทำแล้วในอดีตภพ เผล็ดแล้วในอดีตภพ
นั่นเอง จึงกล่าวว่า "กรรมได้มีแล้ว วิบาก
ของกรรมได้มีแล้ว". ท่านถือเอาวิบากของ
กรรมที่เป็นอดีตนั้นนั่นแหละ ซึ่งเป็นทิสฺฐธรรม-
เวทนีย และอุปฺปชฺชเวทนีย ซึ่งไม่เผล็ดใน
อดีตภพนั่นเอง เพราะความบกพร่องแห่ง
ปัจจัย และวิบากที่ยังไม่เผล็ดแห่งกรรมของ

^๑ ฉ. . . . อปรปรียายเวทนียสฺส, นามมัท
วิสุทฺธิมคฺคสฺส. ๓/๒๒๓ องฺเก
โอโลเกตพฺพ.

อดีตสุเสว กมฺมสุส อติกฺกนฺตวิปากกาลสุส
 จ อนาคตภเว ปรีนิตฺตพฺพสุส^๑ จ
 อวิปฺจจิตฺตพ^๒ วิปากํ คเหตุวา อโหสิ
กมฺมํ น ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ.
 เอวํ อตฺตกมฺมํ อตฺตปฺจฺจุปฺปนฺนาคต-
 วิปากาวิปากวเสน ฉธา ทสฺสตี.

ปฺจฺจุปฺปนฺนภเว กตฺสฺส ทิฏฺฐธมฺม-
 เวทนียสุส กมฺมสุส อีเชว วิปฺจฺจมานํ
 วิปากํ คเหตุวา อตุถิ กมฺมํ อตุถิ
กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ. ตสุเสว ปฺจฺจุปฺปนฺนสุส
 กมฺมสุส ปฺจฺจยเวกฺกฺเลน อิตฺ อวิปฺจฺจ-
 มานญจ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม ปรีนิตฺตพฺพสุส
 อิตฺ อวิปฺจฺจมานญจ วิปากํ คเหตุวา อตุถิ
กมฺมํ นตุถิ กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ.

ท่านถือเอาวิปากที่ไม่พึงผลัดแห่งกรรมอดีต
 นั้นเอง ซึ่งมีกาลแห่งวิปากอันล่วงเลยไป
 แลแล้วและของท่านผู้จะปรีนิตฺตพฺพสุสในภพอนาคต
 จึงกล่าวว่า กรรมใดมีแล้ว วิปากแห่งกรรม
จักไม่มี ดังนี้. ท่านแสดงกรรมอดีตไว้
 ๖ ประการ โดยเกี่ยวกับมีวิปากและไม่มี
 วิปากในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตอย่างนี้.

ท่านถือเอาวิปากแห่งทิสฺฐธมฺมเวทนีย-
 กรรมที่ใดกระทำแล้วในปัจจุบันภพ ซึ่งกำลัง
 ผลัดอยู่ในปัจจุบันภพนั้นแหละ จึงกล่าวว่า
กรรมมีอยู่ วิปากแห่งกรรมมีอยู่ ดังนี้.
 ท่านถือเอาวิปากแห่งกรรมปัจจุบันนั้นเอง
 ซึ่งไม่ผลัดในปัจจุบันภพนี้ เพราะความ
 บกพร่องแห่งปัจจัย และที่ไม่ผลัดอยู่ใน
 ปัจจุบันภพนี้ของท่านที่จะปรีนิตฺตพฺพสุสในปัจจุบัน
 นั้นเทียว จึงกล่าวว่า กรรมมีอยู่ วิปากแห่ง
กรรมไม่มีอยู่ ดังนี้.

^๑ ฉ. ปรีนิตฺตพฺพสุส.

^๒ ส. อ. อวิปาก.

พันเอกทองหล่อ - คุณสมจิตต์ วีระโสภณ

ขออุทิศส่วนกุศลในการร่วมสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ให้แก่บิดา-มารดา

ปัจจุปปนฺนสุเสว กมฺมสุส อุปฺปชฺช-
 เวทนียสุส จ อปราปรียเวทนียสุส จ
 อนาคตภเว วิปฺจุจิตฺตํ วิปากํ คเหตุวา
อฺตฺติ กมฺมํ ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ.

ปัจจุปปนฺนสุเสว กมฺมสุส อุปฺปชฺชเวทนียสุส
 ปฺจุยเวกฺกฺเลน อนาคตภเว อวิปฺจุจิตฺต-
 พญจ อนาคตภเว ปรินิพฺพายิตฺตํ
 อปราปรียเวทนียสุส อวิปฺจุจิตฺตพญจ
 วิปากํ คเหตุวา อฺตฺติ กมฺมํ น
ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ. เอวํ
 ปฺจุปปนฺนํ กมฺมํ ปฺจุปปนฺนํ อนาคตวิปากา-
 วิปากวเสน จตุธา ทสฺสตี.

อนาคตภเว กาทพฺพสุส กมฺมสุส
 อนาคตภเว วิปฺจุจิตฺตํ วิปากํ คเหตุวา
ภวิสฺสตี กมฺมํ ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโกติ
 วุตฺตํ. ตสุเสว อนาคตสุส กมฺมสุส

ท่านถือเอาวิปากที่จะพึงผลึก ในภพอนาคต
 แห่งกรรม ที่เป็นปัจจุบันนั้นแหละ ซึ่งเป็น
 อุปฺปชฺชเวทนียกรรม และเป็นอปราปรีย-
 เวทนียกรรม จึงกล่าวว่า กรรมมีอยู่ วิปาก
แห่งกรรมจักมี ดังนี้.

ท่านถือเอาวิปาก ที่ไม่พึงผลึกในภพอนาคต
 เพราะความบกพร่องแห่งปัจจัย แห่งกรรมที่
 เป็นปัจจุบันนั้นแหละ ซึ่งเป็นอุปฺปชฺชเวทนีย
 และที่ไม่พึงผลึกแห่งกรรมที่เป็นอปราปรีย-
 เวทนีย ของท่านผู้จะต้องปรินิพพานในภพ
 อนาคต จึงกล่าวว่า กรรมมีอยู่ วิปากแห่ง
กรรมจักไม่มี ดังนี้. ท่านแสดงกรรมปัจจุบัน
 ๔ อย่าง โดยเกี่ยวกับมีวิปากและไม่มีวิปาก
 ในปัจจุบันและอนาคตอย่างนี้.

ท่านถือเอาวิปากที่จะพึงผลึก ในภพ
 อนาคตแห่งกรรมที่จะพึงกระทำในภพอนาคต
 จึงกล่าวว่า กรรมจักมี วิปากแห่งกรรมจักมี
 ดังนี้. ท่านถือเอาวิปากที่ไม่พึงผลึก เพราะ

พันเอกทองหล่อ - คุณสมจิตต์ วีระโสภณ

ขออุทิศส่วนกุศลในการร่วมสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ให้แก่บิดา-มารดา

ปัจจุยเวกฺขเลน อวิปัจจิตพฺพญ
 อนาคตภเว ปรีนิพฺพายิตพฺพสุส
 อวิปัจจิตพฺพญ วิปากํ คเหตุวา ภวิสฺสตี
กมฺมํ น ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโกติ วุตฺตํ.
 เอวํ อนาคตกมฺมํ อนาคตวิปากาวิปาก-
 วเสน ทฺวิธา ทสฺสิตํ. ตํ สพฺพํ เอกโต
 กตฺวา ทฺวาทสฺวิเชน กมฺมํ ทสฺสิตํ
 โหติ.

อิมสฺมี จาเน จตฺวา ตีณิ
 กมฺมจตุกกานิ อahrti วา วุจฺจนฺติ. เตสุ
 หิ วุตฺเตสุ อยมตฺโต ปากฺกุตโร
 ภวิสฺสตีติ. จตุพฺพิธํ หิ กมฺมํ
 ทิฏฺฐมฺมเวทนียํ อุปฺปชฺชเวทนียํ อปรา-
 ปรียเวทนียํ อโหสิกมฺมนฺติ. เตสุ
 เอกชวณวีถียํ สตฺตสฺสุ จิตฺเตสุ กุสลา
 วา อกุสลา วา ปจฺมชวณเจตนา
ทิฏฺฐมฺมเวทนียกมฺมํ นาม. ตํ อิมสฺมีเยว
 อตฺตภาเว วิปากํ เทติ.

ความบกพร่องแห่งปัจจัยแห่งกรรมอนาคตนั้น
 นั้นแหละ และที่ไม่พึงผลัดผลของท่านผู้จะ
 ปรีนิพพานในภพอนาคต จึงกล่าวว่า กรรม
จักมี วิปากแห่งกรรมจักไม่มี ดังนี้. เป็นอัน
 ท่านแสดงกรรมอนาคต ๒ อย่าง โดย
 เกี่ยวกับมีวิปากและไม่มีวิปาก ในอนาคต
 อย่างนี้. กรรมทั้งหมดนั้น เป็นอันท่านรวม
 แสดงไว้เป็น ๑๒ ประการ.

ท่านดำรงอยู่ในฐานะนี้แล้ว ชักเอา
 หมวด ๔ แห่งกรรม ๓ หมวด มากล่าวไว้.
 ก็เมื่อกล่าวหมวด ๔ แห่งกรรม ๓ หมวด
 เหล่านั้นแล้ว ความข้อนี้จักชัดเจนกว่าแล.
 จริงอยู่ กรรมมี ๔ อย่าง คือ ทิฏฺฐมฺม-
 เวทนียกรรม อุปฺปชฺชเวทนียกรรม อปรา-
 ปรียเวทนียกรรม อโหสิกรรม. ในกรรม
 ๔ อย่างนั้น ชวณเจตนาดวงแรกที่เป็นกุศล
 ก็คือ อกุศลก็ดี ในบรรดาจิต ๗ ดวง ในชวณ-
 วิถีอันเดียวกัน ชื่อว่า ทิฏฺฐมฺมเวทนียกรรม.
 ทิฏฺฐมฺมเวทนียกรรมนั้น ย่อมให้วิปากใน
 อตฺตภาพนี้เท่านั้น.

พันเอกทองหล่อ - คุณสมจิตต์ วีระโสภณ

ขออุทิศส่วนกุศลในการร่วมสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ให้แก่บิดา-มารดา

ตถา อสกุโกนุत् ปน "อโหสิ กมฺมํ
 นาโหสิ กมฺมวิปาโก, น ภวิสฺสติ
 กมฺมวิปาโก, นคฺฉิ กมฺมวิปาโก"ติ
 อิมสฺส ติกสฺส วเสน อโหสิกมฺมํ นาม
 โหติ. อตฺถสาธิกา ปน สตฺตมชฺวนเจตนา
อุปฺปชฺชเวทนียกมฺมํ นาม. ตํ อนนฺตเร
 อตฺตภาเว วิปากํ เทติ.

เมื่อไม่สามารถอย่างนั้น ด้วยสามารถแห่ง
 หมวด ๓ ดังนี้ว่า "กรรมใดมีแล้ว วิบาก
 แห่งกรรมไม่ใดมีแล้ว, กรรมใดมีแล้ว
 วิบากแห่งกรรมจักไม่มี, กรรมใดมีแล้ว
 วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่" ดังนี้ ชื่อว่า
อโหสิกรรม. ส่วนเจตนาในชวณะดวงที่ ๑
 อันให้สำเร็จประโยชน์ ชื่อว่า อุปฺปชฺช-
เวทนียกรรม. อุปฺปชฺชเวทนียกรรมนั้น
 ย่อมให้วิบากในอรรถภาพถัดไป.

ตถา อสกุโกนุत् วุตฺตนเยเนว อโหสิกมฺมํ
 นาม โหติ. อุภินฺนํ อนนฺตเร ปน
 ปญฺจชฺวนเจตนา อปฺราปรียเวทนียกมฺมํ^๑
 นาม. ตํ อนาคเต ยทา โอกาสํ
 ลภติ, ตทา วิปากํ เทติ. สติ
 สํสารปฺปวตฺตติยา อโหสิกมฺมํ นาม น
 โหติ.

เมื่อไม่สามารถอย่างนั้นก็ชื่อว่า เป็นอโหสิ-
 กรรม ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละ. ส่วน
 เจตนาในชวณะ ๕ ดวง ในระหว่างแห่ง
 เจตนาทั้ง ๒ ชื่อว่า อปฺราปรียเวทนียกรรม.
อปฺราปรียเวทนียกรรมนั้น ได้โอกาสเมื่อใด
 ในอนาคต, ก็ให้วิบากเมื่อนั้น. เมื่อความ
 เป็นไปแห่งสงสารยังมีอยู่ ชื่อว่าอโหสิกรรม
 หามีไม่.

^๑ ฉ. อปรปรียเวทนียกมฺมํ.

บุณฺนุ^๑ ลทฺธาเสวนํ กุฏฺตทา วา ปน
 กมฺมํ นาม โหติ. เตสํ อภาเว ตํ
 ปฏิสนฺธิ อากทฺตติ.

อปฺริ วา จตุพฺพิชฺชํ กมฺมํ ชนฺกํ
 อุตฺตมฺภกํ อุปฺปีฬกํ อุปฺฆาตกนฺติ. ตตฺถ
 ชนฺกํ นาม กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ โหติ.^๒
 ตํ ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺเตปิ รุปรารูปวิปากํ
 ชเนติ. อุตฺตมฺภกํ ปน วิปากํ ชเนตุํ
 น สกฺโกติ, อญฺเณน กมฺเมน ทินฺนนาย
 ปฏิสนฺธิยา ชนิตฺเต วิปาเก อุปฺปชฺชชนฺกสุข-
 ทุกฺขํ อุตฺตมฺภเกติ, อทฺธานํ ปวตฺเตติ.

สํทวยอมอุบัติควยกรรมนั้นนั้นแหละ. ส่วน
 กรรมที่พ้นจากกรรมทั้ง ๓ เหล่านี้ได้อาเสวนะ
 บ่อย ๆ ก็ชื่อว่า เป็นกุฏัตตากรรม. ในเมื่อ
 ไม่มีกรรมเหล่านั้น กุฏัตตากรรมนั้น ย่อม
 ชักปฏิสนธิมาได้.

อีกอย่างหนึ่ง กรรม ๔ อย่างอื่นอีก
 คือชนกกรรม อุปฺตัมภกกรรม อุปฺปีฬกกรรม
 อุปฺฆาตกกรรม. ในกรรมทั้ง ๔ อย่างนั้น
 ชื่อว่า ชนกกรรม เป็นกุสลกัมมี เป็นอกุสลกัมมี.
 กรรมนั้นยอมยังวิบากที่เป็น (กามาวจร)
 รูปาวจรและอรูปร่างให้เกิด แม้ทั้งใน
 ปฏิสนธิกาล ทั้งในปัตติกาล. ส่วนอุปฺต-
 ัมภกกรรม ย่อมไม่อาจยังวิบากให้เกิด,
 ย่อมคำจุนสุขทุกข์ที่เกิดขึ้น ในเพราะวิบากที่
 เกิดแต่ปฏิสนธิ อันกรรมอื่นให้แล้ว, ย่อม
 ให้เป็นไปสิ้นกาลนาน.

^๑ อ. นบุณฺนุ.

^๒ ฉ. กุสลมฺปิ โหติ อกุสลมฺปิ.

ฉะนั้น ความต่างแห่งกรรม ด้วยการแสดง
เพียงแนวทางนี้ ท่านได้ประกาศแล้วแล.

๒๓๕. เอวํ สุพุทธิกมฺมุว เสน
ปจฺมวารี วตุวา ตเทว กมฺมํ ทูริชา
วิภชิตฺวา กุสลากุสลาทียุคฺลว เสน ทสฺหิ
ปริยาเยหิ อปเร ทสฺ วารา วุตฺตา.
ตตฺถ อารุคฺยญฺเณ กุสลํ, อนาโรคฺ-
ยญฺเณ อกุสลํ, อิทํ ทุกํ ชาตฺวิ เสน
วุตฺตํ. อกุสลเมว ราคาทิสฺสโยเคน
สาวชฺชํ, กุสลํ ตทภาเวน อนวชฺชํ.

๒๓๕. ครั้นกล่าววาระที่ ๑ เกี่ยวกับ
กรรมล้วนอย่างนี้แล้ว ได้จำแนกกรรมนั้น
นั้นแหละเป็น ๒ ประการ กล่าววาระทั้ง ๑๐
อื่นอีก โดยปริยาย ๑๐ อย่าง ด้วยสามารถ
แห่งกุ มีกุศลและอกุศลเป็นต้น. ในบรรดา
กรรมเหล่านั้น กรรมชื่อว่ากุศล ด้วยอรรถว่า
ไม่มีโรค, กรรมชื่อว่าอกุศล ด้วยอรรถว่า
ไม่มีโรคหามิได้, หมวด ๒ นี้ ท่านกล่าว
ด้วยอำนาจแห่งชาติ. อกุศลนั้นแหละ ชื่อว่า
สาวชฺช (มีโทษ) ด้วยความประกอบด้วย
โทษมีรากะเป็นต้น, กุศลชื่อว่า อนวชฺช
(ไม่มีโทษ) ด้วยความไม่มีโทษนั้น.

อกุสลํ อปริสุทฺตตฺตา กณฺหาภิชาติเหตุตฺตา
วา กณฺ्हํ, กุสลํ ปริสุทฺตตฺตา
สุกฺกาภิชาติเหตุตฺตา วา สุกฺกํ. กุสลํ
สุขวุทฺธิมตฺตา สุขุทฺทรยํ, อกุสลํ ทุกฺขวุทฺธิ-
มตฺตา ทุกฺขุทฺทรยํ. กุสลํ สุขผลวตฺตา

อกุศลชื่อว่ากณฺห (ดำ) เพราะไม่บริสุทธิ์
หรือเพราะเป็นเหตุแห่งกณฺหาภิชาติ (ดำ),
กุศลชื่อว่าสุกฺก (ขาว) เพราะบริสุทธิ์หรือ
เพราะเป็นเหตุแห่งสุกฺกาภิชาติ (ขาว).
กุศลชื่อว่า สุขุทฺทรย (มีสุขเป็นกำไร)

ข้าราชการกองทะเบียน กรมตำรวจ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุขวิปาก, อกุศล ทุกขผลวตฺตา เพราะมีความเจริญด้วยความสุข, อกุศล
ทุกขวิปากนติ เอว เอเตส นานากาโร ชื่อว่าทุกขทรยะ (มีทุกข์เป็นกำไร) เพราะ
 เวทิตพฺโพติ. มีความเจริญด้วยความทุกข์. กุศล ชื่อว่า
สุขวิปากะ (มีสุขเป็นผล) เพราะมีผลเป็นสุข,
 อกุศลชื่อว่าทุกขวิปากะ (มีทุกข์เป็นผล)
 เพราะมีผลเป็นทุกข์, พึงทราบอาการต่าง ๆ
 แห่งกรรมเหล่านี้โดยนี้ ด้วยประการ
 ฉะนี้แล.

กมฺมกถาวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนากรรมกถา จบ.

คุณฉี นุ่มนียม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตสฺมา สพุทฺทพุทฺโธ สณฺญาวิปลลาโส,
 ตโต พลวตโร จิตฺตวิปลลาโส,
 สพุทฺทพลวตโร ทิฏฺฐิวิปลลาโส.
 อชาตพุทฺธิทวารกสฺส กหาปณทสฺสนํ วย
 ี สณฺญา อารมฺมณสฺส อุပ္ปชฺชนกการ-
 มตฺตคฺคกฺกนโต. คามิกปุริสสฺส กหาปณ-
 ทสฺสนํ วย จิตฺตํ ลกฺขณปฏิเวธสฺสาปิ
 สมฺปาปนโต. กมฺมารสฺส มหาสณฺหาเสน
 อโยคณฺโณ วย ทิฏฺฐิ อภินิวิสฺส
 ปรามสนโต.

เพราะฉะนั้น สัญญาวิปลาจึงอ่อนกำลังกว่า
 วิปลาทั้งหมด, จิตวิปลาจึงมีกำลังกว่า
 สัญญาวิปลาสนั้น, ทิฐีวิปลาจึงมีกำลังกว่า
 วิปลาทั้งหมด. จริงอยู่ สัญญาเปรียบเหมือน
 ทวารกผู้ยังไม่เกิดความรู้ถูกหาบณะ โดยรับ
 เพียงแต่อาการที่ปรากฏแห่งอารมณ์. จิต
 เปรียบเหมือนคนชาวบ้านถูกหาบณะ เพราะ
 ยังแม้การแทงตลอดลักษณะ ให้สำเร็จได้.
 ทิฐิเปรียบเหมือนช่างทองใช้คีมใหญ่จับเหล็ก
 ฉะนั้น เพราะยึดมั่นถือมั่น.

อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ สณฺญาวิปลลาโสติ
 อนิจฺเจ วตฺตสฺสํ "นิจฺจํ อิทนฺ"ติ
 เอวํ คเหตุวา อุปฺปชฺชนกสณฺญา
 สณฺญาวิปลลาโส. อิมินา นเยน
 สพุทฺทเทสุ อตฺถโธ เวทิตฺพุโ. นสณฺญา-
วิปลลาโส นจิตฺตวิปลลาโส นทิฏฺฐิ-
วิปลลาโสติ จตฺตสฺส วตฺตสฺสํ ทฺวาทสนฺนํ
 วิปลลาสกฺคาหานํ อภาวา ยถาวคฺคกณฺโณ
 วตฺตํ.

คำว่า อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ สณฺญาวิปลลาโส
 ความว่า สัญญาที่เกิดขึ้นยึดถืออย่างนี้ว่า
 "สิ่งนี้เที่ยง" ในวัตถุที่ไม่เที่ยงเป็นสัญญา-
 วิปลา. พึงทราบเนื้อความในบททุกบทโดย
 นัยนี้. คำว่า สณฺญาไม่วิปลา จิตไม่วิปลา
ทิฐิไม่วิปลา ท่านกล่าวถึงการยึดถือตาม
 ความเป็นจริง เพราะไม่มีการยึดถือด้วย
 วิปลา ๑๒ อย่าง ในวัตถุทั้ง ๔.

๒-๓-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒-๑๓-๑๔-๑๕-๑๖-๑๗-๑๘-๑๙-๒๐-๒๑-๒๒-๒๓-๒๔-๒๕-๒๖-๒๗-๒๘-๒๙-๓๐-๓๑-๓๒-๓๓-๓๔-๓๕-๓๖-๓๗-๓๘-๓๙-๔๐-๔๑-๔๒-๔๓-๔๔-๔๕-๔๖-๔๗-๔๘-๔๙-๕๐-๕๑-๕๒-๕๓-๕๔-๕๕-๕๖-๕๗-๕๘-๕๙-๖๐-๖๑-๖๒-๖๓-๖๔-๖๕-๖๖-๖๗-๖๘-๖๙-๗๐-๗๑-๗๒-๗๓-๗๔-๗๕-๗๖-๗๗-๗๘-๗๙-๘๐-๘๑-๘๒-๘๓-๘๔-๘๕-๘๖-๘๗-๘๘-๘๙-๙๐-๙๑-๙๒-๙๓-๙๔-๙๕-๙๖-๙๗-๙๘-๙๙-๑๐๐

คุณสุนันท์ เจริญกิจ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กาธาสุ อนตฺตนิ จ อตุตฺตาทิ
 อนตฺตนิ อตุตฺตาทิ เอวสฺสณฺณิโนติ อตุโถ.
มิจฺฉาทิฏฺฐิหตฺตาทิ น เกวลํ สฺสณฺณิโนว,
 สฺสณฺณาย วีย อูปฺปชฺชมานาย มิจฺฉาทิฏฺฐิ-
 ยาบิ หตฺตา. ชิตฺตจิตฺตาทิ สฺสณฺณาทิฏฺฐิสีหิ
 วีย อูปฺปชฺชมาเนน ชิตฺเตน วิพฺภนฺเตน
 จิตฺเตน สมนฺนาคตฺตา. วิสฺสณฺณิโนติ
 เทสนามตฺตเมตํ, วิปริตฺตสฺสณฺณาจิตฺตทิฏฺฐิโนติ.
 อตุโถ.

จะวินิจฉัยในกาถาทั้งหลาย ต่อไป
 บาทกาถาว่า อนตฺตนิ จ อตุตฺตาทิ ความว่า
 มีสฺสณฺญาอย่างนี้ว่า เป็นอตฺตาในสภานที่มีใช้
 อตฺตา. คำว่า ถูกมิจฺฉาทิฏฺฐินำไป ความว่า
 ไม่ใช่มีเฉพาะสฺสณฺญาอย่างเดียวกันนั้น, แม้
 ถูกมิจฺฉาทิฏฺฐิอันเกิดขึ้นจุดสฺสณฺญานำไป. คำว่า
มีจิตกวัตแกว่ง ความว่า ประกอบด้วยจิตอัน
 กวัตแกว่งคือหมุนไปเกิดขึ้น จุดสฺสณฺญาและทิสฺฐิ.
 คำว่า มีสฺสณฺญาวิปริต นี้ เป็นเพียงเทศนา,
 ใจความว่า มีสฺสณฺญาจิตและทิสฺฐิอันวิปริต.

อถวา สฺสณฺญาปฺพุพฺพงฺกมตฺตคา ทิฏฺฐิยา
 ปจฺมํ จตุหิ ปเทหิ สฺสณฺญาวิปฺลลาโส
 วุตฺโต, ตโต มิจฺฉาทิฏฺฐิหตฺตาทิ
 ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส, ชิตฺตจิตฺตาทิ
 จิตฺตวิปฺลลาโส, วิสฺสณฺณิโนติ ตีหิ
 วิปฺลลาสกฺคา เทหิ ปกฺคิสฺสณฺญาวิริหิตา โมนํ
 คตฺตา "มฺจุฉิโต วิสเวเคน วิสฺสณฺณิ
 สมฺปชฺชชดา"ตี^๑เอตฺถ วีย.

อีกประการหนึ่ง ท่านกล่าวสฺสณฺญาวิปฺลลาโสไว้
 ด้วยบททั้ง ๔ ก่อน เพราะทิสฺฐิมีสฺสณฺญาเป็น
 เบื้องต้น, ต่อจากนั้น จึงกล่าวทิสฺฐิวิปฺลลาโสว่า
ถูกมิจฺฉาทิฏฺฐินำไป, กล่าวจิตวิปฺลลาโสว่า มี
จิตกวัตแกว่ง. บทว่า วิสฺสณฺณิโน มีความว่า
 สัตว์ทั้งหลายเว้นจากสฺสณฺญาปกฺคิ ด้วยการ
 ถือเอาวิปฺลลาโสทั้ง ๓ ถึงแล้วซึ่งความหลง
 จุดในคานานี้ว่า "มฺจุฉิโต วิสเวเคน วิสฺสณฺณิ"

^๑ ข. ชา. ๒๘/๑๘๘.

คุณสุนันท์ เจริญกิจ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เต โยคยุตฺตา มารสฺสาตี เต ชนา
 สุตฺตา มารสฺส โยเค ยุตฺตา นาม
 โทหนฺติ. อโยคกฺเขมิโนตี^๑ จตุหิ โยเคหิ
 อีตีหิ เขม นิพพาน อปฺปตฺตา. สฺตฺตา
กฺจฺจนฺตี สํสํารนฺตี เตเยว ปุกฺคฺลา
สํสําร สํสรนฺตี. กสฺมา ? ชาติมรณ-
คามิโน หิ เต, ตสฺมา สํสรนฺตีตี อตฺโถ.

สมปชชถ" (ซึ่งแปลว่า สลบแล้วทวยกำลัง
 แห่งพิษถึงวิสัยอยู่แล้ว).

คำว่า สัตว์เหล่านั้นติดอยู่ในบ่วงของมาร
 มีความว่า ชน คือสัตว์เหล่านั้นชื่อว่า เป็น
 ผู้ติดอยู่ในบ่วงของมาร. คำว่า ไม่มีความ
เกษมจากโยคะ ความว่า ไม่ถึงพระนิพพาน
 อันเป็นแดนเกษม จากโยคะ คือความจัญไร
 ทั้ง ๔. คำว่า สัตว์ทั้งหลายยอมไปสู่
สังสาร ความว่า บุคคลเหล่านั้นแหละ
 ยอมท่องเที่ยวไปสู่สังสาร. เพราะเหตุไร?
 เพราะสัตว์เหล่านั้น ยังไปสู่ความเกิดและ
ความตาย, เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า
 ยังท่องเที่ยวอยู่.

พฺพชาติ จตุสจฺจพฺพชาติ สพฺพญฺญโน.
 กาลตฺตยสํธาธวเสณ พหฺวจัน.
โลกสฺมินฺตี โอกาสโลเก. ปภงฺกราคี

คำว่า พุทธะทั้งหลาย ได้แก่ พระสัพพัญญู
 ผู้ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔. คำนี้ท่านกล่าวเป็น
 พหุวจนะไวทวยอำนาจทั่วไปแก่กาลทั้ง ๓.

^๑ อ. อโยคกฺเขมคามิโนตี.

อทุกขุ. สมมาทิฏฐิสมาทานาติ
คหิตสมมาทสุสนา. สพพทุกขุ^๑ อุปจจกุนติ
สกลล วมุฏทุกขุ สมตีกกนุตตา^๒

อนัตตาในสิ่งที่เป็นอนัตตา ความว่า ไต่เห็น
สิ่งที่มีใช่อัตตาว่าเป็นอนัตตา. อีกประการ
หนึ่ง มีความว่า ไต่เห็นว่า อัตตาไม่มีอยู่
ในวัตถุที่มีใช่อัตตา. คำว่า ถ่อมันถัมมาทิสฺสุ
คือมีความเห็นชอบอันยึดถือแล้ว. คำว่า
ลวงพททุกขทังปวง คือกล่าวลวงทุกขในวัฏฏะ
ทั้งสิ้น.

ปหีนาปหีนปุจฉาย ทิฏฐิสมปนฺนสฺสาติ
โสตาปนฺนสฺส. ทุกฺเข สุขนฺติ สญฺญา
อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ โมหกาลุสฺสี-
ยสฺส อุปฺปหีนตฺตา สญฺญามตฺตํ วา
จิตฺตมตฺตํ วา อุปฺปชฺชติ, อนาคามิสฺสปิ
อุปฺปชฺชติ, ก็ ปน โสตาปนฺนสฺส. อิม
เทว อรหโตเยว ปหีนา.

จะวินิจฉัยในคำถามถึงวิปลาสที่ละได้
แล้วและยังละไม่ได้ต่อไป คำว่า บุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิสฺสุ ไต่แก่พระโสตาบัน. คำว่า
เกิดสัญญา, เกิดจิตในทุกขว่าเป็นสุข ความ
ว่าเกิดเพียงสัญญาบ้าง เพียงจิตบ้างเพราะ
เหตุที่ละความขุ่นมัวคือโมหะยังไม่ได้, แม้
พระอนาคามีก็ยังไม่เกิด, จะป่วยกล่าวไปไย
ถึงพระโสตาบันแล้ว. วิปลาส ๒ นี้ พระ-
อรหันต์เท่านั้นละได้.

^๑ ฉ. สพพ ทุกขุ.

^๒ มโนรณปุรณิยา. ๒/๔๐๑-๔๐๒ อัง. เก
โอโลเกตพพ.

อสุภะ สุกฺกนฺติ สญฺญา อูปฺปชฺชติ, จิตฺตํ อูปฺปชฺชตีติ สกฺทาคามิสฺสปี อูปฺปชฺชติ, ก็ ปน โสตาปนฺนสฺส. อิมะ เทว อนาคามิสฺส ปหีนฺตติ อญฺจกถายํ วุตฺตํ. ตสฺมา อิทํ ทวฺยํ โสตาปนฺนสกฺทาคามิโน สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. อนาคามิโน กามราคสฺส ปหีนฺตฺตา "อสุภะ สุกฺกนฺ"ติ สญฺญาจิตฺตวิปลลาसानญฺจ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. ทวีสุ วุตฺตญฺสุตีอาทีหิ ปเทหิ ปหีนฺตปทีเน นิคเมตฺวา ทสฺเสตี.

คำว่า เกิดสัญญา เกิดจิตในสิ่งที่ไม่งามว่า งาม ความว่า แม้พระสกทาคามีก็ยังไม่เกิด, จะป่วยกล่าวไปใย ถึงพระโสดาบันเล่า. ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า วิปลาส ๒ นี้ พระอนาคามีละได้. เพราะฉะนั้นคำทั้ง ๒ นี้ ฟังทราบว่าเป็นท่านกล่าวหมายถึงพระโสดาบัน และพระสกทาคามี. ก็เพราะเหตุที่พระอนาคามีละกามราคะได้แล้ว ฟังทราบว่า ท่านกล่าวถึงการละสัญญาวิปลาส และจิตวิปลาสว่า "งามในสิ่งที่ไม่งาม" ดังนี้. ท่านแสดงว่าวิปลาสที่ละได้แล้ว และยังละไม่ได้ควยบพทั้งหลายว่า ในวัตถุ ๒ ดังนี้ เป็นคน.

ตตฺถ "อนิจฺเจ นิจฺจนฺ"ติ, "อนตฺตนิ อตฺตนา"ติ อิมสุ ทวีสุ วุตฺตญฺสุ ฉ วิปลลาสา ปหีนฺตา. "ทุกฺเข สุขนฺ"ติ, "อสุภะ สุกฺกนฺ"ติ อิมสุ ทวีสุ วุตฺตญฺสุ เทว ทิฏฺฐิวิปลลาสา ปหีนฺตา. เกสุจิปโตตฺถเกสุ "เทว"ติ ปจฺมํ ลีขิตํ, ปจฺฉา

ในคำนั้น ละวิปลาส ๖ ในวัตถุ ๒ เหล่านี้ คือ "ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง", "ในสิ่งที่มีใช่อัตตาวาอัตตนา". ละทิสฺสวิปลาส ๒ ในวัตถุ ๒ เหล่านี้คือ "ในทุกข์ว่าสุข", "ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม". ในพระคัมภีร์บางแห่ง ท่านจารย์ไวก่อนว่า "เทว" (แปลว่าสอง),

คุณวิบูลย์ สารกิจปริชา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉาติ. จตุสู วตฺตสูติ จตุตาริ เอกโต ภายหลังจึงจารว่า ฉ (แปลว่าหก). คำว่า
 กตุว่า วุตฺต. อฏฺฐาติ ทวีสุ ฉ, ทวีสุ ในวัตถุ ๕ คือท่านกระทำ ๕ อย่างไว้
 เทวติ อฏฺฐ. จตุตาโรติ ทุกุขาสูกวตฺตสู เป็นอันเดียวกัน. คำว่า แปก ไต่แก ๖
 เอเกกสมิ เทว เทว สณฺญาจิตฺต- ในวัตถุ ๒, ๒ ในวัตถุ ๒ จึงรวมเป็น ๘.
 วิปลุลาสาติ จตุตาโร. เกสุจิ โปตุถเกสุ คำว่า สี่ ความว่า ในวัตถุที่เป็นทุกข์และ
 "ฉ ทวีสุ"ติ วุตฺตภูจนาเนสุปิ เอวเมว ในวัตถุที่ไม่งามแต่ละวัตถุ ๆ มีสัญญาวิปลาส
 ลีขิตนฺติ. และจิตวิปลาสวัตถุละสอง ๆ จึงรวมเป็น ๔.
 ในพระคัมภีร์บางแห่ง ท่านเขียนไว้อย่างนี้
 เหมือนกัน แม้ในฐานะที่ท่านกล่าวว่า
 "ฉ ทวีสุ" ดังนี้.

วิปลุลาสกาवण्णना निगुजिता.

พรรณนาวิปลาสกา จบ.

คุณวิบูลย์ สารกิจปรีชา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕. มคฺคกถาวณฺณนา

๒๓๗. อิทานิ เตสํ ทิณฺณํ วิปลุลาสาณํ
ปหานกร^๑ อริยมคฺคํ ทสฺสเสนฺเตน กถิตาย
มคฺคกถาย อปฺพุตฺตถานวณฺณนา. ตตฺถ
มคฺโคติ เกณฺฏเจเน มคฺโคติ โย พุทฺธสาสเน
มคฺโคติ วุจฺจติ, โส เกณฺฏเจเน มคฺโค
นาม โทตีติ อตฺถโถ. มิจฺฉาทิฏฺฐิยา
ปหานายาตีอาทีสุ ทสฺสุ ปรียาเยสุ ปสฺโม
ปสฺโม ตสฺส ตสฺส มคฺคํจฺจสฺส อชฺชวิปฺจฺจนิก-
วเสเน วุตฺโต.

มคฺโค เจ เหตุ จาติ ทสฺส ทสฺส
กิจฺจสฺส กรณาย ปฏฺิปปทฺฏเจเน มคฺโค,

๕. พรรณนามรรคกถา

๒๓๗. บัดนี้ เป็นการพรรณนาตาม
ลำดับซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้ แห่ง
มรรคกถาที่ท่านพระธรรมเสนาบดี เมื่อจะ
แสดงอริยมรรค อันกระทำการปหานวิปลาส
ทั้ง ๓ นั้นได้กล่าวไว้แล้ว. ในบรรดาคำ
เหล่านั้น คำว่า มรรค มีคำถามว่า ชื่อว่า
มรรค ควยอรรถวาอะไร มีความว่า ธรรม
ท่านเรียกว่ามรรค ในคำสอนของพระ-
พุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นมรรค ควยอรรถวา
กระไรดังนี้. ในบรรดาคำอันเป็นปริยาย๑๐
มีคำว่า เพื่อละมิจฺฉาทิฏฺฐิ เป็นต้น คำปริยาย
แรก ๆ ท่านกล่าวไว้ควยสามารถแห่งธรรม
อันเป็นข้าศึกตรงขององค์มรรคนั้น ๆ.

คำว่า เป็นมรรคและเป็นเหตุ มีความว่า
ชื่อว่าเป็นมรรค ควยอรรถวาเป็นปฏิบัติ

^๑ อี. ปหานาคาร.

สมุปาปกฏเจเน เหตุ. เตน มคฺคสุส เพื่อทำกิจนั้น ๆ, ชื่อว่าเป็นเหตุ ด้วยอรรถ
 ปฏิปทญฺโจ สมุปาปกฏญฺโจ จ วุคฺโต ว่ายังกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จผล. ด้วยเหตุนี้
 โหติ. "อัย มคฺโค อัย ปฏิปทา"^๒ จึงเป็นอันท่านกล่าวถึงอรรถว่า เป็นปฏิปทา
 อาทีสุ ฺหิ ปฏิปทา มคฺโค, "มคฺคสุส และอรรถว่า ให้สำเร็จผลแห่งมรรค.
 นิยุยานญฺโจ เหตุญฺโจ"^๒ อาทีสุ สมุปาปก ฺโจจริงอยู่ ปฏิปทาชื่อวามรรค เช่นในคำว่า
 เหตุ. เอว ฺหวิหิ ฺหวิหิ ปเทหิ "นี้มรรค นี้ปฏิปทา" ดังนี้เป็นต้น, ธรรมที่
 "มคฺโคติ เกนญฺเจเน มคฺโค"^๓ ฺหิ ปุจฺฉาย ให้สำเร็จผลชื่อว่าเหตุ เช่นในคำว่า "มรรค
 วิสฺสุชฺชนํ กตํ โหติ. มีอรรถว่านำออกไป มีอรรถว่าเป็นเหตุ"
 เป็นต้น. เป็นอันกระทำคำวิสฺสนาคำถามว่า
 "คำว่า มรรค มีคำถามว่า ชื่อวามรรคด้วย
 อรรถว่าอะไร" ดังนี้ ด้วยบทย่างละสอง ๆ
 ด้วยประการฉะนี้.

สหชาตานิ ธมฺมานิ อุปตฺถมฺภนาयाติ คำว่า เพื่ออุปถัมภ์ธรรมที่เกิดร่วมกัน คือ
 อุตฺตนา สหชาตานิ อรูปธมฺมานิ เพื่อภาวะ คือความอุปถัมภ์ อรูปธรรม
 สหชาตอณฺณมณฺณนิสฺสยปุจฺฉยาทีภาเวณ^๓ ที่เกิดร่วมกับตนโดยภาวะที่เป็นสหชาตปัจจย

^๑ ส. มหา. ๑๘/๘, ๓๕.
^๒ ขุ. ป. ๓๑/๔๔๘, (ภูมิพโลภิกขุ.
 ๒/๑๕๑).
^๓ ฉ. ...นิสฺสยาทีภาเวณ.

คุณไพสิน มีเดช และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปตถมฺภนภาวาย. กิเลสํ ปรียา-
ทานายาติ ตํคัมคฺวชฺฌานํ วฺตุตา-
วเสสํ กิเลสํ เขปนาย. ปฏิเวธาติ-
วิโสธนายาติ เอตฺถ ยสฺมา "โก จาติ
กุสฺลํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิวฺจ
จ อุชฺฐกา"^๑ วจนฺโต สีลญฺจ ทิวฺจ
จ สจฺจ ปฏิเวธสฺส อาทิ. โส จ.
อาทิมคฺคกฺขณ วิสุชฺฌติ. ตสฺมา
"ปฏิเวธาติวิโสธนายา" ติ วฺตุตฺ.

อัญญมัญญปัจจย และนิสสัยปัจจยเป็นตน.
 คำว่า เพื่อทำลายกิเลส คือเพื่อยังกิเลสที่
 เหลือลงจากที่กล่าวแล้ว ซึ่งมรรคนั้น ๆ จะ
 พังพาให้สิ้นไป. ในคำว่า เพื่อการยัง
เบื้องต้นของปฏิเวธให้หมดจด นี้ ความว่า
 เพราะศีล และทิวฺจเป็นเบื้องต้นแห่งการ
 แห่งตลอดสัจจะโดยพระบาลีว่า "อะไรเป็น
 เบื้องต้นแห่งกุศลธรรม, ตอบว่า ศีลอัน
 บริสุทธิ์ดีแล้วและทิวฺจอันตรง" ดังนี้. ก็สัง-
 ปฏิเวธนั้น ย่อมบริสุทธิ์ได้ในขณะแห่งมรรค
 เบื้องต้น. เหตุฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "เพื่อ
 การยังเบื้องต้นของปฏิเวธให้หมดจด".

จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานายาติ สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส
สกกิจฺจ ปติฏฺฐานาย^๒ จิตฺตสฺส
โวทานายาติ จิตฺตสฺส ปริสุทฺถภาวาย.
วิเสสํ สาธิตมายาติ โลกิยโต วิเสส-

คำว่า เพื่อตั้งจิตมั่น คือเพื่อตั้งสัมปยุตจิต
 ไว้ใหม่ในกิจของตน. คำว่า เพื่อความ
ผ่องแผ้วแห่งจิต คือเพื่อความบริสุทธิ์แห่งจิต.
 คำว่า เพื่อบรรลุมรรคพิเศษ คือเพื่อให้

^๑ ส. มหา. ๑๘/๑๘๒.
^๒ อ. ปติฏจาปนาย.

คุณไพสิน มีเดช และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา.

ปฏิลาภาย. อุตฺตริปฏิเวธายาติ โลกียโต
 อุตฺตริปฏิวิชฺฌนตฺถาย. สจฺจามิสฺมยายาติ
 จตฺตุนันฺ สจฺจานันฺ เอกามิสฺมยาย กิจฺจ-
 นิปฺพตฺติวเสณ เอกปฏิเวธาย. นิโรธ
ปตฺติฏฺฐาปนายาติ จิตฺตสฺส วา ปุคฺคสฺส
 วา นิพฺพานे ปตฺติฏฺฐาปนตฺถาย.

เฉพาะคุณพิเศษกว่าโลกียคุณ. คำว่า เพื่อ
การแทงตลอดที่ยิ่ง คือเพื่อการแทงตลอด
 ที่ยิ่งกว่าโลกีย์. คำว่า เพื่อตรัสรู้สัจจะ
 คือเพื่อตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ คราวเดียวกัน ได้แก่
 เพื่อแทงตลอดคราวเดียวกัน ด้วยอำนาจ
 ความสำเร็จกิจ. คำว่า เพื่อให้ตั้งมั่นอยู่
ในนิโรธ คือเพื่อประโยชน์แก่การยังจิตหรือ
 บุคคลให้ตั้งมั่นอยู่ในพระนิพพาน.

สททาคามิมคฺคกฺขณาทีสุ อญฺจ มคฺคจฺจคานี
 เอกโต กตฺวา ตํตํมคฺควชฺฌกิลเลสฺสปทานัน
 วุตฺตํ. เอวํ วจเน การณํ เหฏฺฐา
 วุตฺตเมว. ยสฺมา อปรุปริมคฺเคนาปิ
 สฺมุจฺจ อาทิวีโสธนา สฺมุจฺจ จิตฺตโวทานญฺจ
 โหติ, ตสฺมา ตานีปิ ปทานี วุตฺตทานี.

ท่านกล่าวการละกิเลสที่มรรคนั้น ๆ จะพึงมา
 รวมองค์มรรคทั้ง ๘ ให้เป็นอันเดียวกัน
 ในขณะที่แห่งสททาคามิมรรคเป็นต้น. เหตุ-
 ในการกล่าวอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว
 ในหนหลังที่เกี่ยว. เพราะการชำระธรรม
 เบื้องต้นด้วยดี และความผ่องแผ้วแห่งจิต
 ด้วยดี มีอยู่แม้วัยมรรคสูง ๆ ขึ้นไป,
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวบทแม่เหล่านั้น.

ทสฺสณมคฺโคติอาทีหิ ยาว
 ปรีโยसानา ตสฺส ฐมฺมสฺส ลกฺขณวเสณ
 มคฺคญฺจ วุตฺโต. ตานี สพฺพานีปิ ปทานี

ด้วยบทว่า ทสฺสณมคฺโค (มรรคแห่ง
 การเห็น)เป็นต้น ท่านกล่าวอรรถแห่งมรรค
 ด้วยอำนาจลักษณะแห่งธรรมนั้น จนถึงที่สุด.

คุณไพลิน มีเดช และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิณฺเณยฺยนิทฺเตเส วุตฺตตฺถาเนว.
 เหวเมตฺถ ยถาสมฺภวํ โลกียโลกุตฺตโร
 มคฺโค นิตฺติภูโจ. ^๑เหตุฏฺเฐน มคฺโคติ
 จ อญฺจจฺโก มคฺโค นิตฺติภูโจ.
 นิปฺปริยายมคฺคตฺตา จสฺส ปน "มคฺโค"ติ
 น วุตฺตํ.

บททั้งหมดเหล่านั้น มีอรรถอันข้าพเจ้าได้
 กล่าวแล้วที่เกี่ยวในอภิณฺเณยฺยนิเทศ. โลกีย-
 มรรคและโลกุตฺตมรรค ข้าพเจ้าได้แสดงไข
 แล้วตามสมควร ในอธิการนี้ด้วยประการ
 ฉะนี้. ก็คำว่า ชื่อว่ามรรค ด้วยอรรถว่า-
เป็นเหตุ ท่านแสดงไขมรรคอันมีองค์ ๘.
 และเพราะมรรคอันมีองค์ ๘ นั้น เป็นมรรค
 โดยนิปริยาย ท่านจึงไม่กล่าวว่า "มรรค"
 อีก.

อาธิปเตยฺยญฺเฐน อินฺทริยาตีอาทีนํ จ
 อินฺทริยาทีนํ อตฺถวเสน วุตฺตานิ, น
 มคฺคญฺจวเสน. สจฺจจฺานีติ เจตฺถ
 สจฺจจฺานานิ. สพฺเพปิ เต ธมฺมา
 นิพฺพานสฺส ปฏิปทฺฐเณน มคฺโค. อนฺเต
 วุตฺตํ นิพฺพานํ ปน สํสารทฺทุกฺขาทิภูเตหิ

ก็คำว่า ชื่อว่าอินทรีย์ ด้วยอรรถว่า เป็น
ใหญ่ ท่านกล่าวด้วยอำนาจอรรถแห่งอินทรีย์
 เป็นต้น, มิใช่ด้วยอำนาจอรรถแห่งมรรค.
 ก็ในคำว่า สจฺจจะ นี้ ได้แก่สัจญาณ. ธรรม
 เหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถว่า
 เป็นปฏิบัติแห่งนิพพาน. ส่วนนิพพานที่กล่าว

^{๑-๑} อ. เหตุฏฺเฐน มคฺโค นิตฺติภูโจ.

คุณไพสิน มีเดช และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทุกขนิสฺสรณตฺถิเกหิ สปุริเสหิ มคฺคียติ ไฉไลแล้วในที่สุด พึงทราบวาทานกล่าววาท
 กเวสียตฺติ มคฺคโถติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ. มรรค ควขอรธวาทันสัปปุริสทั้งหลาย
 ผูถุสัสงสารทุกขครอบงำแล้ว มีความตอง
 การจะสลัถออกจากทุกข ยอมแสวงหาคือ
 เสาะหาฉะนี้แล.

มคฺคกถาวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนามรรคกถา จบ.

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๐. มณฑลเพชฌกถาวณณา

๒๓๘. อิทานิ ตสฺส มคฺคตฺส
มณฑล เพชฌกถํ ทสฺสเสนุเตน กถิตาย
ภควโต วจเนกเทสปุพฺพกมมาย
มณฑล เพชฌกถาย อปุพฺพกถานูวณณา.
ตตฺถ มณฑลเพชฌกถ ยถา สมฺปนฺนํ
นิมฺมลํ วิปฺปสนฺนํ สบฺปิ สบฺปิ มณฑฺโต
วฺจจติ, เอวํ วิปฺปสนฺนญฺเจเน มณฑฺโต,
ปาตพฺพญฺเจเน เปชฺชํ. ยํ หิ ปิวิตฺวา
อนฺตรวិธิยํ ปตฺติตา วิสณฺณิโน อตฺตโน
สาฎฺฐกาทีนํปิ อสุสํมิกา โหนฺติ,
กํ ปสนฺนํปิ น ปาตพฺพํ.

มยฺหมปฺนิตํ^๑ ลิกฺขาทฺตยสงฺกหิตํ
สาสนพฺรหฺมจฺริยํ สมฺปนฺนตฺตา นิมฺมลตฺตา

๑๐. พรรณนามัณฑลเพชฌกถา

๒๓๘. บัดนี้ เป็นการพรรณนาความ
ตามลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้
แห่งมัณฑลเพชฌกถา ซึ่งมีเอกเทศแห่งพระ-
คำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นประธาน
ซึ่งท่านพระธรรมเสนาบดี ผู้แสดงความที่
มรรคนั้นผ่องใสควรดื่ม ไต่กล่าวไว้แล้ว.
ในคำนั้น คำว่า ผ่องใสควรดื่ม มีความว่า
เนยใสที่ใสปราศจากมลทินสมบูรณ์ เรียกว่า
สบฺปิ มณฑฺโตฉันใด, ชื่อว่า มณฑฺโต ด้วยอรรถว่า
ผ่องใส ชื่อว่า เปชฺชํ ด้วยอรรถว่าควรดื่ม
ก็ฉนั้น. ก็บุคคลดื่มสิ่งใดแล้วลมลงไปใน
ระหว่างถนน หมดความรู้สึก เป็นผู้ไม่เป็น
เจาของ แม่แห่งผาสาฎฺฐกเป็นตนของตน,
สิ่งนั้นแม่ใสก็ไม่ควรจะดื่ม.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า สาสน-
พฺรหฺมจฺริยํ อันสงฺเคราะหฺด้วยลิกฺขา ๓ นี้

^๑ ฉ. มยฺหํ ปน อิทํ.

วา อุกุมนนิกุมนัน วา น ชานามาติ ไสแห่งเกสัชฌายนอกลับหลังหมอ ย่อมเกิด
 อาสงฺกา โหติ. เวชฺชสฺส สมุขา ความสงสัยว่า เราไม่รู้จักประมาณหรือ
 ปน เวชฺชโ ชานิสฺสตีติ นีราสงฺกา ความเพิ่มขึ้นและความลดลง. แต่ต่อหน้า
 ปิวนฺติ. หมอ คนทั้งหลายย่อมคิดอย่างหมดความ
 สงสัยว่าหมोजักรู.

เอวเมว^๑ อมหากญฺจ ฐมฺมสุสามี สตุถา ก็พระศาสดาผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม ของ
 สมุขชีฏฺโตะติ วีริยํ กตุวา ปิวถาติ เราทั้งหลาย เป็นผู้ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าแล้ว
 มนุชปาเน สนฺนิโยเชติ. ทิฏฺฐธมฺมิก- ก็เหมือนฉันนั้นที่เคี้ยว เพราะเหตุนี้จึงทรง
 สมุปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ ชักชวนในการค้ำน้ำใส่ว่า ท่านจงกระทำ
 สตุถา. อปิจ "สตุถา ภควา ความเพียรค้ำเกิด. ชื่อว่า สัตถา ด้วยอรรถ
 สตุถวาโท"^๒ติอาทีนา นิตฺเทสนเยนเปตฺถ ว่า พร่ำสอนตามสมควร ด้วยประโยชน์ใน
 อตุโถ เวทิตฺพฺโพ. สนฺทิสฺสมานอ มุโข ปัจจุบัน ประโยชน์ในกายหน้าและประโยชน์
 ฏฺโตะติ สมุขชีฏฺโตะ. อย่างยิ่ง. อีกนัยหนึ่ง ในคำนี้พึงทราบความ
 แม่โดยนัยแห่งนิเทศว่า "พระศาสดาผู้มี-
 พระภาคผู้นำพวก" ดังนี้ เป็นต้น. ชื่อว่า

^๑ ฉ. เอวเมว.

^๒ ขุ. มหา. ๒๔/๕๔๕.

สัมมุขีภูโต เพราะอรรถว่า มีหน้าอันปรากฏ
อยู่ (มองเห็นอยู่).

มณฑุเพยยนิทุเทเส ติชตฺตมณฺโฑติ
ติธภาโว ติชตฺตํ. ติชตฺเตน มณฺโฑ
ติชตฺตมณฺโฑ, ติวิเชน มณฺโฑติ อตุโถ.
สฺตฺถริ สฺมมุขีภูเตติ อิทํ สพฺพการปริปฺญณ-
มณฑุตฺตยทสฺสํนตฺถํ วุตฺตํ. ปรีนิพฺพุเตปิ
ปน สฺตฺถริ เอกเทเสน มณฑุตฺตยํ
ปวตฺตติเยว. เตเนว จสฺส นิตฺเทเส
"สฺตฺถริ สฺมมุขีภูเต"ติ อวทฺวา กตโม
เทสนามณฺโฑติอาทิ วุตฺตนฺตี เวทิตพฺพ.

ฟังทราบวินิจฉัย ในมณฑุเพยยนิเทศ
ต่อไป บทว่า ติชตฺตมณฺโฑ ความว่า ภาวะ
ที่มี ๓ อย่าง ชื่อว่าติชตฺตะ. ความผ่องใส
โดยภาวะที่มี ๓ อย่าง ชื่อว่า ติชตฺตมณฺฑะ,
ความว่าความผ่องใสโดยประการ ๓. บทว่า
สฺตฺถริ สฺมมุขีภูเต นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดง
ความผ่องใส ๓ ประการ อันบริบูรณ์โดย
อาการทั้งปวง. ถึงแม้เมื่อพระศาสดา
ปรีนิพพานแล้ว ความผ่องใส ๓ ประการ
ก็ยังเป็นไปโดยเอกเทศนั้นเดียว. ก็ด้วย
เหตุนี้แหละ ในคำแสดงไขความผ่องใส
ทั้ง ๓ นั้น ฟังทราบว่า ท่านไม่กล่าวว่า
"ในพระศาสดาเป็นผู้ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า"
กล่าวว่า ความผ่องใสคือเทศนา เป็นใจ
คั้งนี้ เป็นต้นไว้.

เทสนามณฺโฑติ ฐมฺมเทสนา เอว
มณฺโฑ. ปฏิกฺคหฺมณฺโฑติ เทสนา-

ความผ่องใสคือธรรมเทศนานั้นแหละ
ชื่อว่า เทสนามณฺโฑ. ความผ่องใสคือผู้รับ

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิคคาหกโก เอว มณโฑ. พรหมจริย- เทศนานั้นแหละ ชื่อว่า ปฏิคคหมณโฑ. ความ
มณโฑติ มคฺคพรหมจริยเมว มณโฑ. ผ่องใสคือมรรคพรหมจริยนั้นแหละ ชื่อว่า
พรหมจริยมณโฑ.

อาจิกขนาติ^๑ เทเสตพพานํ การกล่าวด้วยสามารถแห่งชื่อว่าเหล่า
 สจฺจาทีนํ อิมานี นามานีติ นามวเสน นี้เป็นชื่อแห่งธรรมทั้งหลาย มีสัจจะเป็นต้น
 กถนา. เทสนาติ ทสฺสนา. ปญฺญาปนาติ^๒ ที่พึงแสดง ชื่อว่า อาจิกขนา. การแสดง
 ชานาปนา, ฅาณมุขะ สปนา วา. ชื่อว่า เทสนา. การไหว้, หรือการตั้งไว้
 อาสนํ สเปนฺโต หิ "อาสนํ ปญฺญาเปตี"ติ ในญาณมุข ชื่อว่า ปญฺญาปนา. เหมือนอย่าง
 วุจฺจติ. ปฏฺฐาปนาติ ปญฺญาปนา, ตั้งอาสนะไว้เรียกว่า "อาสนํ ปญฺญาเปสิ"
 ปวตฺตนาติ อตุโถ, ฅาณมุขะ สปนา (ปูลาดอาสนะ). การบัญญัติ, อธิบายว่า
 วา. วิวรณาติ วิวฏฺถกรณํ, วิวรติวาทา ทำให้เป็นไป, หรือการตั้งไว้ในญาณมุข
 ทสฺสนาติ อตุโถ. วิภชนาติ วิภาคกิริยา, ชื่อว่า ปฏฺฐาปนา. การทำให้เปิดเผย,
 วิภาคโต ทสฺสนาติ อตุโถ. อุตฺตทานิ- อธิบายว่า การเปิดออกแสดงชื่อว่า วิวรณา.
กมฺมนติ ปากฏภาวกรณํ. กิริยาที่จำแนก, อธิบายว่า การแสดงโดย
 วิภาค ชื่อว่า วิภชนา. การทำให้ปรากฏ
 ชื่อว่า อุตฺตทานิกมฺม.

^๑ ก. อาจิกขณาติ.

^๒ โป. ปญฺญาปนาติปิ.

อถวา อาจิคุขนาติ^๑ เทสนาที่นั อิกนัยหนึ่ง บทว่า อาจิคุขนา เป็นมูลบท
 ฉนัน ปทานิ มุลปท. เทสนาที่นั ฉ ของบททั้ง ๖ มีเทศนาเป็นต้น. บททั้ง ๖
 ปทานิ ตสฺส อตุถวิวรณตฺถ^๒ วุตฺตานิ. มีเทศนาเป็นต้น กล่าวเพื่อเผยความของ
 ตตุถ เทสนาติ อุกฺกมฺภิตฺถุณฺณิ วเสน บทว่า อาจิคุขนา นั้น. ในบทเหล่านั้น
 สงฺเขปโต ปจฺมํ อุกฺกมฺภิตฺถุณฺณิ เทสนา. บทว่า เทสนา ไต่แก่การแสดงควยสามารถ
 อุกฺกมฺภิตฺถุณฺณิ หิ สงฺเขปโต^๓ วุตฺตํ ปจฺมํ แห่งอุเทศโดยสังเขปก่อน ควยสามารถแห่ง
 วุตฺตญจ ปฏิวิชฺฌนฺติ. ปญฺญาปนาติ อุกฺกมฺภิตฺถุณฺณุคฺคล. คืออุกฺกมฺภิตฺถุณฺณุคฺคลยอม
 วิปญฺจิตฺถุณฺณิ วเสน เตสํ จิตฺตโตสเนน แห่งตลอดคำที่ท่านกล่าวโดยสังเขป และคำ
 พุทฺธินิสาเนน^๔ จ ปจฺมํ สงฺขิตฺตสฺส ที่ท่านกล่าวที่แรก. บทว่า ปญฺญาปนา คือ
 วิตุถารโต นิทฺเทสวเสน ปญฺญาปนา. การบัญญัติควยอำนาจการแสดงไข คำที่ท่าน
 ยอไว้ก่อนโดยพิสดาร ควยการยั้งจิตแห่ง
 วิปญฺจิตฺถุณฺณุคฺคลนั้นให้ยินดี และควยการให้
 ไครครวญควยปัญญา ควยอำนาจวิปญฺจิตฺถุณฺณุคฺคล.

^๑ ก. อาจิคุขณาติ.

^๒ ส. วิวรณตฺถ.

^๓ ฉ. สงฺเขเปน.

^๔ คณฺสีปท. พุทฺธินิสามเนน จ.

^๕ แปลตามคัมภีร์.

ปฏฺจปนาติ เตสํเยว นิตฺติภูสฺส นิตฺเตสฺส บทว่า ปฏฺจปนา ไต่แก่ การบัญญัติด้วย
 ปฏินิตฺเตสฺวเสน วิตุถารกรณณ^๑ การทำให้พิสคาร ด้วยอำนาจปฏินิตฺเตสฺว
 ปณฺญาปนา. วิวรณาติ นิตฺติภูสฺสสาปิ นิตฺเตสฺสที่ทานแสดงไขว้แห่งบทเหล่านั้นเอง.
 ปุนปฺปุนํ วจเนน วิวรณา^๒ วิภชณาติ บทว่า วิวรณา คือการเปิดเผยด้วยการกล่าว
 ปุนปฺปุนํ วุตฺตสฺสาปิ วิภาคกรณณ ชั่ว ๆ กัน แม้ซึ่งคำที่ทานแสดงไขว้แล้ว.
 วิภชณา. อุตฺตทานิภมฺมนฺติ วิวภูสฺส บทว่า วิภชณา คือการจำแนกด้วยการทำ
 วิตุถารกรวจเนน^๓ วิภุตฺตสฺส จ การแยก แม้คำที่ทานกล่าวชั่ว ๆ กัน. บทว่า
 นิตฺตสฺสนวจเนน อุตฺตทานิภมฺม. อัย อุตฺตทานิภมฺม ไต่แก่ การทำให้ตื้นขึ้นด้วยการ
 เทสนา เนยฺยานมฺปิ ปฏิวธา ย โหติ. กล่าวกระทำคำที่ทานเปิดเผยแล้วให้พิสคาร,
เย วา ปนฺณเณปิ เกจฺจติ ปิยงฺกร- และด้วยการกล่าวแสดงอ้างคำที่ทานจำแนก
 มาตาทิกา วินิปาติกา คหิตา. แล้ว. เทศนານี้ยอมมีเพื่อความแทงตลอด
 แมของเนยบุคคล. คำว่า เย วา ปนฺณเณปิ
เกจฺจ ความว่า ทานถือเอาสัตว์พวกวินิปาติก
 มีนางปิยงมารดาเป็นต้น.

^๑ ฉ. วิตุถารตรวจเนน.

^๒ อี. วิตุถารณา.

^๓ ฉ. วิตุถารตรวจเนน.

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิญญาตาโรติ ปฏิเวธวเสน โลกุตตรธมมํ คำว่า ผู้รู้ ไต่แก ผู้รู้ โลกุตตรธรรม ด้วย
 วิญญาตาโร. เอเต หิ ภิกขุอาทโย สามารถแห่งการแห่งตลอด. ก็ผู้รู้เหล่านี้
 ปฏิเวธวเสน ธมมเทศนํ ปฏิคฺคณฺหนฺตํ มีภิกษุเป็นต้น ชื่อว่า ผู้รับเฉพาะ ด้วย
ปฏิคฺคหา. อัยเมวาตีอาทีนํ ปจฺจมาณ- อรรถว่า รับธรรมเทศนา ด้วยอำนาจ
 นิตฺเตเส วุตฺตตฺถานี. อริยมคฺโค การแห่งตลอด. คำเป็นต้นว่า อัยเมว
 นีพฺพาเนน สํสนฺทนโต พุรฺหมตฺถาย มีอรรถอันไต่กล่าวแล้วในนิเทศแห่งญาณตน.
 จริยาตี พฺรหมจฺริยนฺตี วุจฺจตี. อริยมรรค ท่านเรียกว่า พฺรหมจฺรย
 เพราะอรรถว่า เป็นความประพฤติ เพื่อ
 ประโยชน์แก่ความเป็นผู้ประเสริฐ โดยการ
 เทียบเคียงกับนิพพาน.

๒๓๘. อิทานิ อธิโมกฺขมณฺโฑติ-
 อาทีนํ ตสฺมี มคฺคกฺขณ เว ชุชฺชมานานี
 อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคกฺงฺคานี มณฺท เพยฺย-
 วิธานเ โยเชตฺวา ทสฺเสตี. ตตฺถ
อธิโมกฺขมณฺโฑติ อธิโมกฺขสงฺขาโต
 มณฺโฑ. กสฺสโฏตี ปสาทวิริตีโต อาวิโล.
ฉทฺเตตฺวาตี สมุจฺเจทวเสน ปหาย.

๒๓๘. บัดนี้ ด้วยบทว่า อธิโมกฺข-
มณฺโฑ เป็นต้น ท่านแสดงอินทรีย์ ปลาย
 โพชฌงค์และองค์แห่งมรรคที่มีอยู่ในขณะแห่ง
 มรรคนั้นประกอบวิธีแห่งมัทเพยยะ. ในบท
 เหล่านั้น บทว่า อธิโมกฺขมณฺโฑ ไต่แก
 ความผ่องใส กล่าวคือความน้อมใจเชื่อ.
 คำว่า เป็นกาก คือเว้นจากความผ่องใส
 ชุ่มมัว. คำว่า ทิ้ง คือละด้วยอำนาจ
 สมุจเจทพหาน.

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัทธินทรีย์สสุ อธิโมกขมณห์ ปิวคิตี
 มณพ เปยขนติ สัทธินทรีย์โต อธิโมกข-
 มณทสุส อนนฺตฺเตปิ สติ อญฺญํ วย
 กตฺวา โวหารวเสน จุจฺจติ, ยถา
 โลเก นิสทโปตโก นิสทโปตสรีรสฺส^๑
 อนนฺตฺเตปิ สติ "นิสทโปตสุส สรีรณฺ"ติ
 จุจฺจติ, ยถา จ ปาฬิยํ "มุสิตฺตฺตฺนฺ"^๒
 อาทีสุ ฐมฺมโต อนนฺตฺเตปิ ภาโว อญฺญโ
 วย จุจฺจโต, ยถา จ อญฺญกถายํ
 "มุสนฺลฺกฺขโณ มฺสฺโส"^๓ติอาทีสุ ฐมฺมโต
 อนนฺตฺเตปิ ลกฺขณํ อญฺญํ วย จุจฺจตฺ,
 เอวมิทฺตฺติ เวทิตฺตฺพํ.

คำว่า บุคคลที่มีความผ่องใสคือความน้อมใจ
 เชื้อของสัทธินทรีย์ เพราะเหตุนี้สัทธินทรีย์
 จึงเป็นพรหมจรรย์ ที่มีความผ่องใสควรที่
 มีความว่า แม้เมื่อความผ่องใสคือความ
 น้อมใจเชื่อ ไม่เป็นอย่างอื่นจากสัทธินทรีย์
 ท่านก็กระทำให้เหมือนเป็นอย่างอื่น กล่าว
 ด้วยอำนาจแห่งโวหาร, เหมือนอย่างใน
 ทางโลกแม้เมื่อตัวของลูกหินบดมิได้มีความ
 เป็นอย่างอื่น ท่านก็เรียกลูกหินบดว่า "ตัว
 ของลูกหินบด" ฉันทฺ, และเหมือนอย่างใน
 พระบาลี ภาวะ แม้ที่ไม่เป็นอื่นไปจากธรรม
 ท่านก็กล่าวไว้เหมือนเป็นอย่างอื่น เช่นใน
 คำว่า "มุสิตฺตฺตฺ" (ภาวะที่กระทบ) ฉันทฺ
 เป็นต้น ฉันทฺ, และเหมือนอย่างในอรรถ-
 กถาท่านกล่าวลักษณะ แม้ที่ไม่เป็นอื่นไปจาก

^๑ อ. นิสทโปตกสรีรสฺส.
^๒ อภ. ส. ๓๔/๑๐, ๑๐๕ องฺเกส
 มฺสฺสพทภาษณิยนโย.
^๓ อญฺญสาลินี. ๑๕๖.

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธรรม ท่านก็กล่าวไว้เหมือนเป็นอย่างอื่น เช่นในคำว่า "ผู้สนลกขโณ ผัสโส" (แปลว่า ผัสสะมีการถูกต้อง เป็นลักษณะ) เป็นต้น ฉะนั้น, ฟังทราบว่า ขออุปไมยนี้ก็นั้น เหมือนกัน.

ปิวตีติ เจตถ ตัสมจฺกิปุคฺคโลติ วุตฺตํ โหติ. ตัสมจฺกิปุคฺคโล ตํ มณฺท์ ปิวตีติ กตฺวา เตน ปุคฺคเลน โส มณฺโฑ ปาทพฺพโต มณฺทเปยฺยํ นาม โหตีติ วุตฺตํ โหติ. "มณฺทเปยฺโย"ติ จ วุตฺตพฺเพ "มณฺทเปยฺยนุ"ติ ลิงฺควิปุลลาโส กโต. เสสานมฺปิ อิมินา นเยน อตุโธ เวทิตพฺโพ. อปุพฺเพสุ ปน ปริฬาโหติ ปิณนลกฺขณาย ปิตฺติยา ปฏิปกฺโข กิเลส- สนฺตาโป. ทฺฐจฺจลฺลนฺติ อุปสมปฏิปกฺโข กิเลสวเสน โอสาริกภาโว อสนฺตภาโว. อุปปฏิสงฺขชาติ ปฏิสงฺขานปฏิปกฺโข กิเลสวเสน อสมวาทิตภาโว.

ส่วนในบทว่า ปิวตี (ยอมค้ม) นี้ มีคำอธิบายว่า ไคแก่บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยสัทธินทรีย์นั้น. มีอธิบายว่า ความผ่องใสนั้นชื่อว่า เป็น มณฺทเปยฺยํ เพราะอันบุคคลนั้นฟังค้ม เพราะอธิบายว่า บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยสัทธินทรีย์นั้น ยอมค้มความผ่องใสนั้น. ก็เมื่อควรจะกล่าวว่า "มณฺทเปยฺโย" ท่านกระทำลิงควิปุลาว่า "มณฺทเปยฺยํ". ฟังทราบอรรถแห่งบทนี้ที่ เหลือโดยนัยนี้. ส่วนในบทหลัง ๆ มีวินิจฉัย ดังนี้ คำว่า ความเรารอน ไคแก่ความเรารอนคือกิเลส อันเป็นปฏิปักษ์ต่อปิตฺติซึ่งมีความอิมใจเป็นลักษณะ. คำว่า ความ

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชั่วหยาบ ไต่แก่วาหะที่หยาบ ก็อภาวะที่
ไม่สงบ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสซึ่งเป็นปฏิปักษ์
ต่อความสงบ. คำว่า การไม่พิจารณา ไต่
แก่วาหะที่นำไปไม่สม่ำเสมอ ด้วยอำนาจ
กิเลส ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อความพิจารณา.

๒๔๐. ปุน อญเณน ปรียาเยน
มณฑุเปยฺยวิธี นิตฺทิสิตฺกามา อุตฺติ
มณฑุทิตฺทิตฺทิมาน. ตตฺถ ตตฺถาติ
ตสฺมี สทฺธินฺทฺริเย. อตุตฺตรโสทิตฺทิตฺทิสู
สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมุจฺจัน อตุโถ, สทฺธินฺทฺริย
ธมฺโม, ตเทว นานากิเลสเสหิ วิมุตฺตตฺตทา
วิมุตฺติ, ตสฺส อตุตฺตสฺส สมฺปตฺติ อตุตฺตรโส.
ตสฺส ธมฺมสฺส สมฺปตฺติ ธมฺมรโส.
ตสฺสา วิมุตฺติตฺยา สมฺปตฺติ วิมุตฺติตฺรโส.

๒๔๐. ทานพระธรรมเสนาบดี ประ-
สงค์จะแสดงไข่มณฑุเปยฺยวิธี โดยปริยาย
อย่างอื่นอีก จึงกล่าวคำว่า ความผ่องใสมีอยู่
ดังนี้ เป็นต้น. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ตตฺถ แปลว่า ในสทฺธินฺทฺริยนั้น. ในคำว่า
อตุตฺตรส เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
ความน้อมใจเชื่อแห่งสทฺธินฺทฺริย เป็นอรรถ,
ตัวสทฺธินฺทฺริยเป็นธรรม, สทฺธินฺทฺริยนั้น
นั้นแหละ ชื่อว่า วิมุตฺติ เพราะหลุดพ้นจาก
กิเลสต่าง ๆ, สมบัติแห่งอรรถนั้น ชื่อว่า
อตุตฺตรส. สมบัติแห่งธรรมนั้น ชื่อว่า ธมฺม-
รส. สมบัติแห่งวิมุตฺตินั้น ชื่อว่า วิมุตฺติตฺร-

อถวา อตุตฺตปฏิลาภรติ อตุตฺตรโส,
ธมฺมปฏิลาภรติ ธมฺมรโส, วิมุตฺติ-

อีกประการหนึ่ง ความยินดีในการใดเฉพาะ
ซึ่งอรรถชื่อว่าอตุตฺตรส, ความยินดีในการ

คุณเพิ่มศักดิ์ - คุณอุทุมพิศ เขียวสด และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิลาภรติ วิมุตติรโส. รตีติ จ ไต่เฉพาะซึ่งธรรม ชื่อว่า ธรรมรส, ความ
 คัสัมปยุตฺตา, ตทารมฺมณา วา ปีติ. ยินดีในการไต่เฉพาะซึ่งวิมุตติ ชื่อว่าวิมุตติ-
 อิมินา นเยน เสสปเทสุปี อตุโธ รส. ก็ปีติอันสัมปยุตด้วยอรรถเป็นคณันั้น,
 เวทิตฺตโพ. อิมสฺมี ปริยาเย มนฺทสฺส หรือมีอรรถเป็นคณันั้นเป็นอารมณ์ ชื่อว่า
 เปยยํ มนฺท เปยยนฺติ อตุโธ วุตฺโต ความยินดี. พึงทราบอรรถแม่ในบทที่เหลือ
 โหติ. โดยนัยนี้. ในปริยายนี้ เป็นอันทานกล่าว
 อรรถว่าธรรมชาติที่ควรคัมแห่งความผ่องใส
 ชื่อว่า มัชชเปยยะ.

เอวํ อินฺทริยาทีโฬธิปกฺกขิยธมฺม- ทานพระธรรมเสนาบดี ครั้นแสดง
 ปฏิปาฏิยา อินฺทริยพลโพชฌงฺกมกฺกุงฺกานํ มัชชเปยยะด้วยอำนาจแห่งอินทริย์ พละ
 วเสณ มนฺท เปยยํ ทสฺเสตฺวา ปุน โภชณฺคฺ และองค์มรรคตามลำดับแห่งโพธิ-
 อนฺเต จิตฺ พุรฺหมจฺริยมนฺทํ ทสฺเสนฺโต ปกฺกขิยธมฺม มีอินทริย์เป็นต้น อย่างนี้แล้ว
 มกฺกสฺส ปธานตฺตา มกฺกํ ปุพฺพงฺกมฺ เมื่อจะแสดงความผ่องใส คือพรหมจรรย์อัน
 กตฺวา อุปฺปฏิปาฏิวเสณ มกฺกุงฺก- ตั้งอยู่ในที่สุดอีก จึงได้แสดงมรรค โภชณฺคฺ
 โภชณฺกพลอินฺทริยานิ ทสฺเสตี. พละ และอินทริย์ โดยทวนลำดับ กระทำ
 มรรคให้เป็นเบื้องต้น เพราะมรรคเป็น
 ประธาน.

ศาสตราจารย์สงฆ-รองศาสตราจารย์วรรณา พรรณรักษา
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
 คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

อาธิปเตยฺยภูเจณ อินทริยา มณโฑติ- คำว่า อินทริย ชื่อว่า ความผ่องใส ด้วย
 อาทโย ยถาโยคิ โลภียโลกุตตรา อรรถว่า มีความเป็นใหญ่เป็นตน มีความว่า
 มณฑา. ตั้ เหฏฐา วุตฺตนเยน เวทิตพฺพ. อินทริย ที่เป็น โลกิยะ และ โลกุตระ เป็น ความ
ตณฺฏเจณ สัจจา มณโฑติ เอตฺถ ปน ผ่องใส ตาม สมควร. คำ นั้น พึง ทราบ ตาม นัย
 ทุกขสมุทฺธานิ มณฑตฺตาทาภาวา มหา- ที่ กล่าว แล้ว ใน หนหลัง. ส่วน ใน คำว่า สัจจะ
 หตฺถิปทสฺสุเต^๑ วิย สัจจญาณานิ สัจจาทิ ชื่อว่า เป็น ความ ผ่องใส ด้วย อรรถว่า
 วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ^๒ เป็น ธรรม แท้ นี้ พึง ทราบ ว่า ท่าน กล่าว ว่า

สัจญาณเป็นสัจจะ คุณ ใน มหา หัตถิปท สูตร
 เพราะทุกขและสมุทัยไม่มีความผ่องใสแล.

สหกรรมปกาสินิยา ปฏิสัมภิทามคฺคภูจฺกถาย พรรณนาม ฉัณฑ เปยยกถา ใน สังคหกรรมปกาสินี

มณฑ เปยยกถาวณฺณา นิภูจิตา.

อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค จบ.

นิภูจิตา จ มหาวคฺควณฺณา.

และพรรณนามหาวรรค จบ.

^๑ ม. ม. ๑๒/๓๔๘.

^๒ ฉ. ไปตฺถเก อิตฺสทฺโท นตฺถิ.

ศาสตราจารย์สงข-รองศาสตราจารย์วรรณา พรรณรักษา
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
 คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๒. ยุคนทุชวุก

๑. ยุคนทุชกถาวณณา

๑. อิทานิ มณฑล เปยยคุณุตต
อริยมกคตสฺส ยุคนทุชคณฺธิ^๑ ทสฺเสนเตน
กถิตาย สุตตณฺตปฺพุพฺพกมมาย ยุคนทุชกถาย
อปฺพุพฺพตถานวณณา. ยสฺมา ปน ฌมฺม-
เสนาปติ ฌมฺมราเช ฌรมาเนเยว
ฌมฺมราชาสฺส ปรีนินฺพพานสฺวจฺจเร
ปรีนินฺพุโต, ตสฺมา ฌมฺมราเช
ฌรมาเนเยว ฌมฺมภณฺฑทาคาริเกน เทสิคํ
อิทํ สุตตณฺตํ ตสฺเสว สมฺมุขา สุตฺวา
เอว^๒ เม สุตฺนฺตํอิทิมาทิ เวทิตพฺพํ.
ตตฺถ อายสฺมาติ ปิยวจฺนํ คุรวจฺนํ^๓
สคารวสฺสปติสฺสวจฺนํ, อายุมฺมาติ อตฺถโก.
อานนฺโทติ ตสฺส เถรสฺส นามํ.

๒. ยุคนัททวรด

๑. พรรณนายุคนัททกถา

๑. บัดนี้เป็นการพรรณนาความตาม
ลำดับ ซึ่งอรรถที่ยังไม่เคยพรรณนาไว้ใน
ยุคนัททกถา ซึ่งมีพระสูตรเป็นเบื้องต้น อัน
พระธรรมเสนาบดี เมื่อจะแสดงคุณซึ่งชาน
เป็นคู่กันแห่งอริยมรรค ซึ่งมีความผ่องใส
ควรดื่มเป็นคุณกล่าวไว้แล้ว. พึงทราบว่า
ก็เพราะท่านพระธรรมเสนาบดี เมื่อพระผู้
มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา ยังทรง
พระชนมอยู่นั้นเทียว ก็ได้ปรีนินฺพพานแล้วในปี
ที่พระธรรมราชาปรีนินฺพพาน, ฉะนั้น เมื่อ
พระธรรมราชายังทรงพระชนมอยู่นั้นเทียว
ได้ฟังพระสูตรนี้ ซึ่งพระอานนฺตผู้เป็นพระ-
ธรรมภณฺฑทาคาริกได้แสดงแล้ว ต่อพระพักตร์
ของพระธรรมราชานั้นนั้นแหละ จึงกล่าว

^๑ อธิ. ยุคนนุช..., สัพพตถาปิ เอว.

^๒ ส. อธิ. คุรวจฺนํ.

^๓ ส. สคารวสฺสปติสฺสวจฺนํ.

ศาสตราจารย์สงข-รองศาสตราจารย์วรรณา พรรณรักษา
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

คำว่า เอว เม สุต (ข้าพเจ้าได้สัทมา
แล้วอย่างนี้) เป็นต้น. ในบรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า อายุสมา เป็นคำอ่อนหวาน เป็น
คำแสดงการวะ เป็นคำที่มีความขำเกรง
พร้อมทั้งการวะ, มีความว่า แปลว่า ท่าน
ผู้มีอายุ. บทว่า อานนโท เป็นชื่อของ
พระเถระนั้น.

โส หิ ชายมาโนเยว กุเล อานนุ
ภูตํ คุญฺฉิ อกาสิ. ตสฺมาสุส
"อานนุโท"ติ นามํ กตฺนฺติ เวทิตพฺพ.
โกสมพิยนฺติ เอวํนามเก นคเร. ตสฺส
หิ นครสุส อารามโปกฺขรณฺเฑอาทิสฺสุ เตสุ
เตสุ จาเนสุ โกสมพฺรฺกฺขา อุตฺตฺนฺนา
อเหตุสฺส, ตสฺมา ตํ โกสมพฺพีติ สงฺขํ อคฺมาสิ.
"กุสมฺพสุส อิลิโน อุตฺตฺมโต อวิทฺุเร
มาปิตตฺตฺตา"ติ เอเก.

ก็พระเถระนั้นเมื่อเกิดนั้นเที่ยว ไต่กระทำ
ความยินดีคือความพอใจอย่างยิ่งในตระกูล.
เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่าเป็นกษัตริย์ได้ตั้ง
ชื่อท่านว่า "อานนท". คำว่า ในกรุงโกสมพี
คือในนครอันมีชื่ออย่างนี้. ก็ต้นโกสมพะ
(ต้นเล็บเหยี่ยว) ได้มีหนาแน่นในที่นั้น ๆ
เช่น สวนและสระโปกขรณเป็นต้น แห่งนคร
นั้น, เพราะฉะนั้น นครนั้นจึงได้ถึงการนับว่า
ชื่อว่าโกสมพี. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า
"นครนั้นชื่อว่าโกสมพี เพราะสร้างในที่
ใกล้อาศรมแห่งฤๅษีชื่อว่า กุสมพะ".

โฆสิตาราเมติ โฆสิตเสฏฺฐจินา . . . . . บทว่า โฆสิตาราเม ความว่า
การีเต อาราเม. โกสมพิย หิ ตโย ในอารามที่โฆสิตเสฐฐีสร้างขึ้น. ก็ใน

ศาสตราจารย์สงข-รองศาสตราจารย์วรรณ พวรรณรักษา
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
คุณพ่อพงษ์ พวรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

อเหตุ โมลิตเสฏฐี กุกกุฏเสฏฐี เมืองโกสัมพีมีเศรษฐี ๓ คน คือ โมลิต-
 ปาวาริกเสฏฐีติ. เต ตโยปิ "โลเก เศรษฐี ๑ กุกกุฏเศรษฐี ๑ ปาวาริก-
 พุทธิ อุปนุโน"ติ สุตวา ปณฺหิ เศรษฐี ๑. เศรษฐีทั้ง ๓ นั้นได้สัจว่า
 ปณฺหิ สกฏสเทหิ ทานูปกรณานิ "พระพุทธเจ้าได้อุบัติแล้วในโลก" จึงให้
 คาหาเปตฺวา สāvตฺถิ คณฺตฺวา เขตวน- คนถือเอาอุปกรณ์แหงทาน ด้วยเกวียนคนละ
 สมีเป ขนฺธาวาริ พนฺธิตฺวา สตุฏ ๕๐๐ เล่ม ไปสู่กรุงสาวัตถี ตั้งกายอยู่ในที่
 สนฺตึกั คณฺตฺวา วนฺธิตฺวา ปฏิสนฺถาริ ใกล้พระเชตะวันไปสู่สำนักพระศาสดา แล้ว
 กตฺวา นิสินฺนา สตุฏ ธรรมเทศน์ ถวายบังคม กระทำการปฏิสนธิ์นังอยู่
 สุตฺวา โสตาปตฺติผล ปตฺติฏฺจหิตฺวา ได้สัจพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว
 สตุฏาริ นิมนฺเตตฺวา พุทฺธปฺมุขสฺส ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล ได้นิมนต์พระศาสดา
 ภิกฺขุสํสฺส อหฺตฺมาสมตฺตึ มหาทานิ ถวายมหาทานประมาณถึงเดือน แก่พระ-
 ทตฺวา ภควโต ปาหฺมุเล นิปชฺชิตฺวา ภิกฺขุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หมอบ ณ
 สกชนปทคมนตฺถิ ภควนฺตึ ยาจิตฺวา ที่ใกล้พระยุคลบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเสด็จ
 ไปยังชนบทของตน.

"สุญฺญาตาเร โข คหปตโย ตถาคตา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูกร-
 อภิรมนฺตี"ติ ภควตา วุตฺเต "ทินฺนา คหบดีทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลายยอมยินดีใน
 โน ภควตา ปฏินฺญา"ติ ญตฺวา อตีวีย สุญฺญาการแล" ดังนี้ ทราบว่า "พระผู้มี-
 ฏฺฐจา ทสพลั วนฺธิตฺวา นิภฺยนฺตา พระภาคเจ้าทรงประทานปฏิญญาแก่เราแล้ว"

ศาสตราจารย์สงข-รองศาสตราจารย์วรรณ พรรณรักษา
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี
 คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

อนุตรามคฺเค โยชเน โยชเน ภควโต
 นิवासตุถิ วิหาริ กาเรนฺดา อนุปุพฺเพน
 โกสมฺพี ปตฺวา อตฺตโน อตฺตโน
 อาราเม มฺหนตฺติ ฌนปริจฺจาคิ ฌตฺวา
 ภควโต วิหารเ การายีสุ. ตตฺถ
 โฆสิตเสฏฺฐินา การิตฺโต โฆสิตาราม
 นาม อโหสิ, กุกฺกุฏเสฏฺฐินา การิตฺโต
 กุกฺกุฏาราม นาม, ปาวาริกเสฏฺฐินา
 อมฺพวเน การิตฺโต ปาวาริกมฺพวน
 นาม. ตํ สนฺธาย วุตฺตํ "โฆสิตเสฏฺฐินา
 การิตฺเต อาราเม"ติ.

ยินตียิ่งนัก ถวายบังคมพระทศพลแล้วออกไป
 ไต่พากันสร้างวิหาร เพื่อเป็นที่พักอาศัยของ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทุก ๆ โยชน์ในระหว่าง
 ทาง จนถึงเมืองโกสัมพีโดยลำดับแล้วได้
 กระทำการบริจาคทรัพย์อย่างมากในอาราม
 ของตน ๆ ให้สร้างวิหารถวายพระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าแล้ว. ในบรรดาวิหารเหล่านั้น
 วิหารที่โฆสิตเศรษฐีสร้างมีชื่อว่า โฆสิตา-
 ราม, วิหารที่กุกกุฏเศรษฐีสร้างชื่อว่า
 กุกกุฏาราม, วิหารที่ปาวาริกเศรษฐีสร้าง
 ในอัมพวัน ชื่อว่า ปาวาริกมฺพวัน. ข้าพเจ้า
 หมายถึงโฆสิตารามนั้น จึงกล่าวว่า "ใน
 อารามที่โฆสิตเศรษฐีสร้างไว้".

อาวุโส ภิกขโวติ เอตฺถ พุทฺธา
 ภควนฺโต สาวเก อาลปนฺตา "ภิกขโว"ติ
 อาลปนฺติ. สาวกา ปน "พุทฺเธหิ
 สทิสา มา โหมา"ติ "อาวุโส"ติ
 ปจฺมํ วตฺวา ปจฺฉา "ภิกขโว"ติ
 วทนฺติ. พุทฺเธหิ จ อาลปีเต

ในบทว่า อาวุโส ภิกขโว นี้ มีวินิจฉัย
 ดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย
 เมื่อทรงเรียกพระสาวก ย่อมเรียกว่า
 "ภิกขโว". ส่วนพระสาวกทั้งหลายตกลงใจ
 กันว่า "เราทั้งหลายอย่าได้เป็นเหมือนกับ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลาย" กล่าวว่า "อาวุโส"

ศาสตราจารย์สงข - ร่องศาสตราจารย์วรรณฯ พรรณรักษา
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
 คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

ภิกษุสี่โหม "ภทฺตเต"ติ ปฏิวจนํ เทติ,
สาวเกหิ อาลปิเต "อาวุโส"ติ.

ก่อนแล้ว จึงกล่าวว่า "ภิกษุโว" ภายหลัง.
ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกแล้ว
พระภิกษุสงฆ์ยอมให้คำรับว่า "ภทฺตเต",
เมื่อพระสาวกทั้งหลายเรียกแล้ว ยอมให้
คำรับว่า "อาวุโส".

โย หิ โภจตี อนियมวจนํ.

บทว่า โย หิ โภจ (รูปใดรูปหนึ่ง)

เอเตน ตาทีสานํ สพฺพภิกฺขุณํ ปริยาทานํ.
มม สฺนฺติเกติ มม สมีเป. อรหฺตฺตปฺตฺตฺนฺติ
อตุตฺตนา อรหฺตฺตสฺส ปตฺตํ. นปฺุสฺสกาเว
สิทฺถวจนํ. อรหฺตฺตํ ปตฺตฺนฺติ วา ปทฺจ-
เฉโท, อตุตฺตนา ปตฺตํ อรหฺตฺตฺนฺติ อตุโธ.
อรหฺตฺตปฺตฺตํ อตุตฺตานฺนฺติ วา ปาฐเสโส.

เป็นคำที่ไม่นิยม. ด้วยคำนี้เป็นคำที่รวมภิกษุ
ทั้งหมดเช่นนั้น. สอนบทว่า มม สฺนฺติเก
แปลว่าในที่ไกลเรา. บทว่า อรหฺตฺตปฺตฺตํ
แปลว่า บรรลุพระอรหัตด้วยตนเอง.
คำนี้เป็นคำที่สำเร็จในภาวะที่เป็นนปฺุสฺสกะ.
อีกอย่างหนึ่ง คัดบทว่า อรหฺตฺตํ ปตฺตํ,
ความว่า พระอรหัตอันตนบรรลุแล้ว. อีก
อย่างหนึ่ง มีปาฐะที่เหลือว่า อรหฺตฺตปฺตฺตํ
อตุตฺตานํ (แปลว่าตนซึ่งได้บรรลุอรหัตผลแล้ว).

จตุหิ มกฺเคหิตี อุปริ วุจฺจมาเนหิ
จตุหิ ปฏิปทามกฺเคหิ, น อริยมกฺเคหิ.
"จตุหิ มกฺเคหิ"ติ วิสุญฺจ วุตฺตคฺคฺตา
กสฺสจฺฉิ อรหฺโต ปจฺมสฺส อริยมกฺกสฺส

สอนบทว่า จตุหิ มกฺเคหิ (แปลว่า ด้วย
มรรค ๔) คือด้วยปฏิปทามรรคทั้ง ๔ ที่จะ
กล่าวถึงข้างหน้า, ไม่ใช่ด้วยอริยมรรค.
ก็เพราะท่านกล่าว เป็นแผนกหนึ่งแล้วว่า

ศาสตราจารย์สงบ-รองศาสตราจารย์วรรณา พรรณรักษา
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
คุณพ่อพงษ์ พรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

ฌมฺมุทฺตจฺจุปฺพุทฺทงฺคโม มคฺโค, เอกสฺส "ด้วยมรรคทั้ง ๕" จึงพึงทราบว่ สำหรับ
 อริยมคฺคสฺส สมณปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส พระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่ง มีปฏิปทามรรค
 วิปัสสนาปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส ยุกนทฺต- ทั้ง ๕ อย่างนี้ คือ (ปฏิปทา) มรรคของ
 ปฺพุทฺทงฺคโมติ เอว จตฺตาโรปิ ปฏิปทา พระอริยมรรคแรกมีความพุ่งชันไปในธรรม
 มคฺคา โหนฺตีสฺส เวทิตฺตพฺพ. เอเตสฺ เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
วา อณฺตเรนาติ เอเตสฺ จตฺนํ มรรคอีกหนึ่งมีสมณะเป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)
 ปฏิปทานํ มคฺคานํ เอเกน วา, มรรคของพระอริยมรรคอีกหนึ่ง มีวิปัสสนา
 ปฏิปทามคฺเคน อรหตฺตปฺปตฺติ พฺยากโรตีสฺส เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
 อตฺโถ. มรรคอีกหนึ่ง มีธรรมที่ขนานกันเป็นคู่เป็น
 เบื้องต้นดังนี้. คำว่า หรือด้วยมรรคเหล่านี้
มรรคใดมรรคหนึ่ง ความว่า หรือยอม
พยากรณความบรรลุพระอรหัต ด้วยปฏิปทา-
มรรคหนึ่ง บรรดาปฏิปทามรรคทั้ง ๕ เหล่านี้

ฌมฺมุทฺตจฺจุปฺพุทฺทงฺคโม มคฺโค, เอกสฺส "ด้วยมรรคทั้ง ๕" จึงพึงทราบว่ สำหรับ
 อริยมคฺคสฺส สมณปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส พระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่ง มีปฏิปทามรรค
 วิปัสสนาปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส ยุกนทฺต- ทั้ง ๕ อย่างนี้ คือ (ปฏิปทา) มรรคของ
 ปฺพุทฺทงฺคโมติ เอว จตฺตาโรปิ ปฏิปทา พระอริยมรรคแรกมีความพุ่งชันไปในธรรม
 มคฺคา โหนฺตีสฺส เวทิตฺตพฺพ. เอเตสฺ เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
วา อณฺตเรนาติ เอเตสฺ จตฺนํ มรรคอีกหนึ่งมีสมณะเป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)
 ปฏิปทานํ มคฺคานํ เอเกน วา, มรรคของพระอริยมรรคอีกหนึ่ง มีวิปัสสนา
 ปฏิปทามคฺเคน อรหตฺตปฺปตฺติ พฺยากโรตีสฺส เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
 อตฺโถ. มรรคอีกหนึ่ง มีธรรมที่ขนานกันเป็นคู่เป็น
 เบื้องต้นดังนี้. คำว่า หรือด้วยมรรคเหล่านี้
มรรคใดมรรคหนึ่ง ความว่า หรือยอม
พยากรณความบรรลุพระอรหัต ด้วยปฏิปทา-
มรรคหนึ่ง บรรดาปฏิปทามรรคทั้ง ๕ เหล่านี้

สุกฺขวิปัสสกสฺส หิ อรหโต ฌมฺมุทฺตจฺจุ-
 ปฺพุทฺทงฺคมํ โสตาปตฺติมคฺคํ ปตฺวา
 เสสฺมคฺคตฺตยมฺปิ สุตฺตวิปัสสนาหิเยว
 ปตฺตสฺส อรหตฺตปฺปตฺติ ฌมฺมุทฺตจฺจุ-
 ปฺพุทฺทงฺคมมคฺคา โหติ. ฌมฺมุทฺตจฺจุวิคฺคหํ
 ปตฺวา วา อปฺปตฺวา วา สมณ-

ฌมฺมุทฺตจฺจุปฺพุทฺทงฺคโม มคฺโค, เอกสฺส "ด้วยมรรคทั้ง ๕" จึงพึงทราบว่ สำหรับ
 อริยมคฺคสฺส สมณปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส พระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่ง มีปฏิปทามรรค
 วิปัสสนาปฺพุทฺทงฺคโม, เอกสฺส ยุกนทฺต- ทั้ง ๕ อย่างนี้ คือ (ปฏิปทา) มรรคของ
 ปฺพุทฺทงฺคโมติ เอว จตฺตาโรปิ ปฏิปทา พระอริยมรรคแรกมีความพุ่งชันไปในธรรม
 มคฺคา โหนฺตีสฺส เวทิตฺตพฺพ. เอเตสฺ เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
วา อณฺตเรนาติ เอเตสฺ จตฺนํ มรรคอีกหนึ่งมีสมณะเป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)
 ปฏิปทานํ มคฺคานํ เอเกน วา, มรรคของพระอริยมรรคอีกหนึ่ง มีวิปัสสนา
 ปฏิปทามคฺเคน อรหตฺตปฺปตฺติ พฺยากโรตีสฺส เป็นเบื้องต้น, (ปฏิปทา)มรรคของพระอริย-
 อตฺโถ. มรรคอีกหนึ่ง มีธรรมที่ขนานกันเป็นคู่เป็น
 เบื้องต้นดังนี้. คำว่า หรือด้วยมรรคเหล่านี้
มรรคใดมรรคหนึ่ง ความว่า หรือยอม
พยากรณความบรรลุพระอรหัต ด้วยปฏิปทา-
มรรคหนึ่ง บรรดาปฏิปทามรรคทั้ง ๕ เหล่านี้

ศาสตราจารย์สงข-รองศาสตราจารย์วรรณ พวรรณรักษา
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา และขออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี,
 คุณพ่อพงษ์ พวรรณรักษา ผู้ล่วงลับไปแล้ว

บุพพุทมาทีนํ ติณฺณํ ปฏิปทานํ มคฺคานํ
เอเกกสฺส วเสณ ปตฺตจตฺตมคฺคสฺส อรหโต
อรหตฺตปฺปตฺติ อิตฺรเอเกกมคฺคบุพพุทมา
โหติ. ตสฺมา อาห "เอเตสํ วา
อณฺณตเรนา"ติ.

เป็นเบื้องต้น. การบรรลุพระอรหัตของพระ-
อรหันต์ ผู้บรรลุหรือไม่บรรลุการวิเคราะห์
ความพุ่งชันไปในธรรมแล้ว บรรลุมรรค ๔
ด้วยอำนาจปฏิปทามรรค ๓ ซึ่งมีสมณะเป็น
เบื้องต้นเป็นต้นแต่ละอย่าง ๆ จัดเป็นการ
บรรลุพระอรหัตที่มี (ปฏิปทา) มรรคแต่ละ
อย่าง ๆ นอกจากนั้นเป็นเบื้องต้น. เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "หรือด้วยมรรค
เหล่านี้ มรรคใดมรรคหนึ่ง".

สมณบุพพุทกมํ วิปัสสนํ ภาเวตีติ
สมณํ บุพพุทกมํ ปุเรจาริกํ กตฺวา
วิปัสสนํ ภาเวติ, ปจฺมํ สมาธิ
อุปฺปาเทตฺวา ปจฺจนา วิปัสสนํ ภาเวตีติ
อตุโถ. มคฺโค สญฺชายตีติ ปจฺโม
โลกุตฺตรมคฺโค นิพฺพตฺตติ. โส กํ
มคฺคกนฺตีอาทีสุ เอภจิตฺตกฺขณิกสฺส มคฺคสฺส
อาเสวนาทีนํ นาม นตฺถิ, ทฺตฺติยมคฺคาทโย
ปนํ อุปฺปาเทนฺโต "ตเมว มคฺคํ
อาเสวตี ภาเวติ พหุสฺสโรตี"ติ วุจฺจติ.

คำว่า ยอมเจริญวิปัสสนามีสมณะเป็น
เบื้องต้น คือบำเพ็ญสมณะให้เป็นเบื้องต้น
คือให้เป็นปุเรจาริก แล้วเจริญวิปัสสนา,
ความว่ายังสมาธิให้เกิดขึ้นก่อนแล้วจึงเจริญ
วิปัสสนาในภายหลัง. คำว่า มรรคยอมเกิด
ความว่า โลกุตตรมรรคที่ ๑ ย่อมบังเกิด.
ในบทว่า โส กํ มคฺคํ เป็นต้น มีความว่า
ชื่อว่ากิจ มีการเสพจนคุณเป็นต้น ซึ่งมรรค
อันเป็นไปชั่วขณะจิตเดียวยอมไม่มี แต่เมื่อ
ยังมรรคที่ ๒ เป็นต้น ให้เกิดขึ้นอยู่ ท่าน

คุณทองคำ ภัทรรุจิ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย นายแหยม-นางทองขาว ภัทรรุจิ

สญฺโฆชนานิ ปหฺยฺนฺตฺติ, อนุสฺยา กล่าวว่า "ยอมเสพจนฺคุณ ยอมเจริญยอมทำ
พฺยฺนฺตฺติโหนฺตฺติ ยาว อรหฺตฺตมคฺคา ให้มาก. ซึ่งมรรคนั้น" คำว่า สญฺโฆชนานิ
 กเมน สพฺเพ สญฺโฆชนา ปหฺยฺนฺตฺติ, ปหฺยฺนฺตฺติ, อนุสฺยา พฺยฺนฺตฺติโหนฺตฺติ (ยอมละ
อนุสฺยา พฺยฺนฺตฺติโหนฺตฺติ. อนุสฺยา สํโยชนํได้, อนุสฺยํยอมสิ้นไป) มีความว่า
พฺยฺนฺตฺติโหนฺตฺติ จ ปฺน อนุปฺปตฺติยา ยอมละสํโยชนํทั้งปวงโดยลำดับ トラบเทา
วิกตฺนฺตา โหนฺตฺติ อตุโณ. ถึงอรหัตมรรค, อนุสฺยํยอมสิ้นไป. คำว่า
อนุสฺยํยอมสิ้นไป ความว่า ก็อนุสฺยํยอมมีที่สุด
 ไปปราศแล้ว เพราะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป.

ปฺน จปรนฺติ ปฺน จ อปฺริ บทว่า ปฺน จปรํ ตักเป็น ปฺน จ
การณํ. วิปฺสฺสนาปฺพพฺงคฺมํ สมณํ อปฺริ แปลว่า เหตุอื่นยังมีต่อไปอีก. คำว่า
ภาเวตฺติ วิปฺสฺสนํ ปฺพพฺงคฺมํ ปฺเรจาริกํ ยอมเจริญสมณะมีวิปฺสฺสนาเป็นเบื้องต้น คือ
กตฺวา สมณํ ภาเวติ, ปจฺมํ วิปฺสฺสนํ บำเพ็ญวิปฺสฺสนาให้เป็นเบื้องต้น คือให้เป็น
อุปฺปาเทตฺวา ปจฺฉา สมาธิ ภาเวตฺติ ปฺเรจาริก แล้วเจริญสมณะ, ความว่า
อตุโณ. ยังวิปฺสฺสนาให้เกิดขึ้นก่อนแล้ว จึงเจริญ
 สมาธิในภายหลัง.

ยฺคฺนฺทฺธ ภาเวตฺติ ยฺคฺนฺทฺธ กตฺวา คำว่า ยอมเจริญธรรมที่ชานานเป็นคู่กัน
ภาเวติ. เอตฺถ เตเนว จิตฺเตน ความว่า ยอมเจริญกระทำให้เป็นธรรม
สมาปตฺติ สมาปชฺชิตฺวา เตเนว ชานานเป็นคู่กัน. ในคำนี้มีความว่า ภิกษุ

คุณทองคำ ภัทรรุจิ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา มารดา นู๋ ย่า ตา ยาย นายแทยม-นางทองขาว ภัทรรุจิ

สงขารเ สมมุติ์ น สกกา. อยมปน
 ยาวตา สมุปคฺติโย สมุปชฺชติ, ตาวตา
 สงขารเ สมมุสฺติ. ยาวตา สงขารเ
 สมมุสฺติ, ตาวตา สมุปคฺติโย สมุปชฺชติ.
 กถิ ? ปจฺมชฺฌานํ สมุปชฺชติ, ตโต
 วุฏฺฏาย สงขารเ สมมุสฺติ. สงขารเ
 สมมุสฺติวา ทุคฺคิชฺฌานํ สมุปชฺชติ, ตโต
 วุฏฺฏาย สงขารเ สมมุสฺติ. สงขารเ
 สมมุสฺติวา ตคฺคิชฺฌานํ ๗เป๗ เวน-
 สญฺญานาสญฺญายตนสมุปคฺติ สมุปชฺชติ,
 ตโต วุฏฺฏาย สงขารเ สมมุสฺติ. เหว
 สมถวิปัสสนํ ยุกนทฺธํ ภาเวติ นาม.

เข้าสมาบัติด้วยจิตดวงนั้นนั่นแหละ ไม่อาจ
 จะพิจารณาสังขาร ด้วยจิตดวงนั้นนั่นแหละ.
 แต่ว่าภิกษุนี้ ตราบเท่าที่ยังเข้าสมาบัติอยู่
 ย่อมพิจารณาสังขาร, ย่อมเข้าสมาบัติ
 ตราบเท่าที่ยังพิจารณาสังขารอยู่. ข้อนี้
 อย่างไร ก็ภิกษุเข้าปฐมฌาน, ออกจาก
 ปฐมฌานนั้นแล้ว พิจารณาสังขาร. ครั้น
 พิจารณาสังขารแล้วเข้าทุติยฌาน, ออกจาก
 ทุติยฌานนั้นแล้ว พิจารณาสังขาร. ครั้น
 พิจารณาสังขารแล้วเข้าตติยฌาน ฯลฯ เข้า
 เวนสัญญาณาสัญญาตนสมาบัติ, ออกจาก
 เวนสัญญาณาสัญญาตนสมาบัตินั้นแล้ว ย่อม
 พิจารณาสังขาร. อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเจริญ
 สมถะและวิปัสสนาให้ชานานเป็นคู่ ๆ กัน.

ธมฺมทจฺจวિકฺคหิตํ มานสิ โหตีติ
 เอตฺถ มนุทปญฺญานํ วิปัสสกาณํ
 อุกฺกเกเลสวตฺตตฺตตฺตา วิปัสสนูปกฺกเกเลส-
 สญฺญิตเตสุ โองาสาทีสุ ทสฺสุ ธมฺเมสุ
 ฆนฺตตาวเสเน อุตฺตจฺจสทฺทจิตฺตูปฺปตฺติยา

ในคำว่า ธมฺมทจฺจวિકฺคหิตํ มานสิ
โหตี (ภิกษุมีใจอันธมฺมทจฺจจะกั้นไว้) นี้
 มีความว่า อุทจฺจจะ กล่าวคือความฟุ้งซ่าน
 เพราะความเกิดขึ้นของจิตอันสทฺทต ด้วย
 อุทจฺจจะ ด้วยอำนาจความหมุนไปในธรรม

คุณทองคำ กัทรุจิ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย นายแพยม-นางทองขาว กัทรุจิ

วิกุเขปสงฺขาทํ อุตฺตจฺจํ ฌมฺมุทฺตจฺจํ,
 เตน ฌมฺมุทฺตจฺเจน วิกุคฺคหิตํ
 วิรูปคฺคหิตํ วิโรธมาปาหิตํ มานสํ จิตฺตํ
 ฌมฺมุทฺตจฺจวิกุคฺคหิตํ มานสํ โหติ, เตน
 วา ฌมฺมุทฺตจฺเจน การณญฺเตน
 ตมฺมุลกตณฺหํมานทิกฺกุสุปฺปตฺตติยา วิกุคฺคหิตํ
 มานสํ โหติ. ฌมฺมุทฺตจฺจวิกุคฺคหิตมฺานสนฺติ
 วา ปาโจ.

ทั้ง ๑๐ มีโอกาสเป็นต้น ที่รู้กันว่าเป็น
 วิปัสสนูปกิเลส เพราะเป็นที่ตั้งแห่งอุปกิเลส
 ของผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย ซึ่งมีปัญญาอ่อน
 ชื่อว่า ฌมฺมุทฺตจฺจจะ, คือภิกษุมึใจ คือจิตอัน
 ฌมฺมุทฺตจฺจจะนั้นกันไว้คือถือเอาผิดรูปให้ถึงซึ่ง
 ความผิดพลาดไป ชื่อว่ามีใจอันฌมฺมุทฺตจฺจจะ
 กันไว้, อีกอย่างหนึ่ง มีใจอันฌมฺมุทฺตจฺจจะ
 นั้นซึ่งเป็นเหตุกันไว้ เพื่อความเกิดขึ้น
 แห่งตัณหา มานะและทิฐิ ซึ่งมีฌมฺมุทฺตจฺจจะ
 นั้นเป็นมูล. อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีว่า
 ฌมฺมุทฺตจฺจวิกุคฺคหิตมฺานสํ คังนํกมฺิ.

โหติ โส อาวุโส สมโยติ อิมินา
 มคฺคคามคฺคววตฺตนาเนน ตํ ฌมฺมุทฺตจฺจํ
 ปฏิพาหิตฺวา ปุน วิปสฺสนาวีถิ ปฏิปนฺนกาลํ
 ทสฺเสติ. ยํ ตํ จิตฺตฺนฺติ ยสฺมี สมเย
 ตํ วิปสฺสนาวีถิ โอกุภมิตฺวา ปวตฺตํ
 จิตฺตํ. อชฺชตฺตเมว สนฺติญฺจตีติ
 วิปสฺสนาวีถิ ปจฺจโจตริตฺวา ตสฺมี สมเย

ด้วยคำว่า กฺุกราวุโส สมฺยํนํ มฺิ
 นี้ท่านแสดงกาลที่ดำเนินไปแล้วสู่วิปัสสนาวิถิ
 ได้อีก เพราะห้ามฌมฺมุทฺตจฺจจะนั้นด้วยการ
 กำหนดว่า เป็นทางและไม่ใช่ทาง. บทว่า
ยํ ตํ จิตฺตํ ความว่าจิตอันก้าวลงสู่วิปัสสนา-
 วิถินั้นเป็นไปแล้วในสมฺยํไต. คำว่า ยอมน
ตั้งมั่นในภายในนั้นเทียว ความว่า หยั่งลง

คุณทองคำ ภทฺตรจฺจิ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย นายแหยม-นางทองขาว ภทฺตรจฺจิ

โคจรชุตตตสงฺขาเต อารมฺมณฺเ สนฺติภูจฺติ เจเพาะสูวิปัสสนาวิธึแลวตั้งมั่นคือประคิษฐาน
 ปติภูจฺติ. สนฺนีสึทตี ตตฺถเว อยู่ในอารมณฺ กลาวคืออารมณฺภายในอันเป็น
 ปวตฺติวเสน สฺมมา นีสึทตี. เอโกทึ โคจรในสมณฺนั้น. กาวา ยอมสงฺบ ชื่อวา
โทตี เอกกคฺ โทตี. สมาธิยตี ยอมสงฺบโดยชอบ ดวยอำนาจแห่งความเป็น
 สฺมมา อาธิยตี สฺมฺจ จิตฺ โทตี. ไปในสมณฺนั้นนั่นแหละ. บทวา เอโกทึ โทตี
 แปลวา เป็นจิตแน่วแน. บทวา สมาธิยตี
 ความวา ยอมตั้งมั่นโดยชอบ คือตั้งอยูดวยดี.

อัย สุตฺตนฺตวณฺณา.

นี้เป็นการพรรณนาพระสูตร.

คุณเอ ไพรินพันธ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๑. สุตตุนตุนิทเทศวณฺณนา

๒. ตสฺส สุตตุนตสฺส นิทเทศกถาย
 ตตฺถ ชาเต ธมฺเมติ ตสฺมี สมาธิสฺมี
 ชาเต จิตฺตเจตฺตลีเก ธมฺเม. อนิจฺจโต
อนุปฺสฺสนฺนุ เจนาตีอาทินา วิปฺสฺสนาย เกทฺ
ทสฺเสตี. สมฺมาทิฏฺฐิ มคฺโคติ สมฺมาทิฏฺฐิ-
สงฺขาโต มคฺโค. อฏฺฐสฺสุ มคฺคฺงฺเกสฺสุ
เอเกโกปิ หิ มคฺโคติ วุจฺจติ.
อาเสวตีติ โสตาปตฺติมคฺควเสน. ภาเวตีติ
สททาคามิมคฺคฺอุปาทเนน. พหุลีกโรตีติ
อนาคามิอรหตฺตมคฺคฺอุปาทเนน. อิมสฺส
ติณฺณ อวตฺถา เกเทปิ สตี อาวชฺชนาทีน
สาธารณตฺตา สทิสฺเมว วิสฺสชฺชน กต.

๑. พรรณนานิเทศแห่งสุตตันตะ

๒. จะวินิจฉัยในนิเทศกถาแห่งพระสูตร
 นั้นต่อไป คำว่า ในธรรมที่เกิดในสมาธิ นั้น
 คือในธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดในสมาธิ
 นั้น. ควย คำว่า ควยอรรถวาพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่าไม่เที่ยง เป็นต้น ท่าน
 แสดงถึงประเภทแห่งวิปัสสนา. สองบทว่า
สมฺมาทิฏฺฐิ มคฺโค แปลว่า มรรค กล่าวคือ
 สัมมาทิฐิ. จริงอยู่ ในบรรดาองค์มรรค
 ทั้ง ๘ แม้องค์มรรคแต่ละอย่าง ๆ ก็เรียกว่า
 มรรค. คำว่า ยอมเสพ (ในเบื้องต้น) ความว่า
 (ยอมเสพในเบื้องต้น) ควยอำนาจแห่ง
โสตาปตฺติมรรค. คำว่า ยอมเจริญ ความ
 ว่า (ยอมเจริญ) ควยการยังสททาคามิมรรค
ให้เกิดขึ้น. คำว่า ยอมกระทำไ้มาก
 ความว่า (ยอมกระทำไ้มาก) ควยการยัง
อนาคามิมรรค และ อรรหัตมรรคให้เกิดขึ้น.
 แม่เมื่อมรรคทั้ง ๓ เหล่านี้ มีความต่างกัน
 แห่งกิริยาที่ตั้งลง ท่านก็กระทำการวิสัชนา

คุณเอ ไพรินพันธ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

ไว้เหมือนกันที่เดียว เพราะทั่วไปแกกัจมี
อ่าวช้ชนะเป็นต้น.

๓. อาโลกสณฺญาปฏินีสักคานุ-
ปัสสันานัน อุนตราเปยฺยาเล อวิกฺเขปาทีนึ
จ ฌานสมาปตฺตีกสิณานุสฺสตีอสุภา จ
ทีมนํ อสฺสาสาทีนึ จ อานนฺตริกสมาธิญาณ-
นิตฺตเส^๑ นิตฺตญฺจตฺตา สงฺขิตฺตานิ.
ตตฺถ จ อวิกฺเขปวเสนาติ ปุพฺพภาคา-
วิกฺเขปวเสน คเหตุพฺพ. อนิจฺจานุปัสสี
อสฺสาสวเสนาติอาทีเก สุตฺตวิปัสสนา-
วเสน วุตฺตจตฺตฺเก ปน ตฺรณวิปัสสนา-
กาเล วิปัสสนาสมฺปยุตฺตสมาธิปุพฺพจฺจมา
พลววิปัสสนา เวทิตพฺพา.

๓. ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นต้นก็ ฌาน
สมาบัติ กสิณ อุนสติ และอสุภะก็ ลม-
หายใจเข้ายาวเป็นต้นก็ ทานโดยอไว้ใน
เปยฺยาล อันเป็นระหว่างแห่งอาโลกสณฺญา
และปฏินีสักคานุปัสสนา เพราะได้แสดงไข
แล้วในนิเทศแห่งอานันตริกสมาธิญาณ. ก็
คำว่า ควยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ใน
นิเทศแห่งอานันตริกสมาธิญาณนั้น ฟังถือเอา
ควยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ในส่วน
เบื้องต้น. ส่วนในจุดกะที่กล่าวควยสามารถ
แห่งวิปัสสนาล้วน ๆ มีคำว่า อนิจฺจานุปัสสี
อสฺสาสวเสน เป็นต้น ฟังทราบว่าเป็น
วิปัสสนามีกำลัง ซึ่งมีสมาธิอันสัมปยุตควย
วิปัสสนา ในกาลแห่งวิปัสสนาที่ยังอ่อน เป็น
เบื้องต้น.

^๑ พ. ป. ๓๑/๑๔๐, (ภูมิพโลภิกขุ. ๑/๑๔๗)

คุณเอ ไพรินพันธุ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธุ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๕. วิปัสสนาปุพฺพงฺคฺมวาเร ปจฺมํ
อนิจฺจโตติอาทีนา อารมฺมณํ อนนฺยเมตฺวา
 วิปัสสนา วุตฺตา, ปจฺฉา รูปี อนิจฺจโตติ-
 อาทีนา อารมฺมณํ นนฺยเมตฺวา วุตฺตา.
ตตฺถ ชาตานิ ตสฺสํ วิปัสสนาย
 ชาตานิ จิตฺตเจตฺตลีกานํ ฐมฺมานํ.
โอสฺสคฺคการมฺมณตาตี^๑ เอตฺถ โอสฺสคฺคโค
 นิพฺพานํ. นิพฺพานํ हि สงฺขตโอสฺสคฺคโค
 ปริจฺจาคโต "โอสฺสคฺคโค"ตี วุตฺโต.
 วิปัสสนา จ ตํสมฺปยุตฺตฐมฺมา จ
 นิพฺพานนินฺนตฺยา อชฺฌาสยวเสน นิพฺพานे
 ปตฺติฏฺฐิตตฺตา นิพฺพานปตฺติฏฺฐา นิพฺพานา-
 รมฺมณา.

๕. จะวินิจฉัยในวาระแห่งสมณะซึ่ง
 มีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นต่อไป ท่านกล่าว
 วิปัสสนาไม่กำหนดอารมณ์ด้วยคำว่า... ว่า
ไม่เที่ยงเป็นต้นก่อน, กล่าวกำหนดอารมณ์
 ด้วยคำว่า... ว่ารูปไม่เที่ยงเป็นต้น ใน
 ภายหลัง. สอนบทว่า ตตฺถ ชาตานิ แปลว่า
 ธรรมคือจิตและเจตสิกที่เกิดในวิปัสสนานั้น.
 โอสฺสคฺคคะ ในบทว่า โอสฺสคฺคการมฺมณตา นี้
 คือพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานเรียก
 ว่า "โอสฺสคฺคคะ" (แปลว่า ปล่อยไป)
 เพราะปล่อยสังขตธรรม เพราะปริจจาค.
 วิปัสสนาและธรรมอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนานั้น
 ชื่อว่า มีนิพพานเป็นที่ตั้งอาศัย มีนิพพานเป็น
 อารมณ์ เพราะดำรงอยู่ในนิพพานด้วย
 อำนาจอภัยาศัย เพราะน้อมไปสู่นิพพาน.

^๑ ฉ. โอสคค..., สหพตฺถาปี เอวเมว.

คุณเอ ไพรินพันธุ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธุ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

ปติฏฐาปิ หิ อารมฺมพียตีติ อารมฺมณํ
 นาม โหติ, นิพฺพานे ปติฏฐญฺเจเนว
 นิพฺพานารมฺมณา. อญฺญตฺถ ปาฬิมฺปิ หิ
 ปติฏฐา "อารมฺมณฺ"ติ วุจฺจติ. ยถาห
 "เสยฺยถาปิ อาวุโส นพาคารํ वा
 ตिณาคารํ वा สุขํ गोषाभिं तेरोวสุสิग्गि
 ปुरตฺถิมาย เจปิ ทิสาย ปุริโส
 อาทิตฺตตาย ติญฺกุทาย อุปลงฺกเมยฺย,
 लभेत् अकुकि ओतारं, लभेत् अकुकि
 अरमम्मण"तिอาति.

จริงอยู่ แม่ที่ตั้งอาศัยก็ชื่อว่าเป็นอารมณ
 ด้วยอรรถว่าถูกหน่วงเหนี่ยวไว้, ชื่อว่ามี
 นิพพานเป็นอารมณ ด้วยอรรถว่า ตั้งอาศัยอยู่
 ในนิพพานนั่นเอง. จริงอยู่ แม่ในพระบาลี
 ในที่อื่นที่ตั้งอาศัย ท่านก็เรียกว่า "อารมณ".
 อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ดูกรอาวุโส เรือน
 ไม้หรือ เรือนหญ้าที่แห้งผากเกินหนึ่งปี แม่
 หากบุรุษมีคบหญ้าอันไฟติดทั่วแล้ว พึงเข้าไป
 ในทิศบูรพา, ไฟก็จะพึงไต่ช่อง, ไฟก็จะพึง
 ไต่เหตุ ฉนฺโต" เป็นต้น.

ตสฺมา ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ
 โวสุสฺสคฺคการมฺมณตาย นิพฺพานปติฏฐา-
 ภาเวน เหตุญฺเตน อุปาทีโต โย
 จิตฺตสฺส เอกคฺคตาสงฺขาโต อุปจารปฺปนา-
 เกโท อวิกฺเขโป, โส สมารีติ

เพราะฉะนั้น ความไม่พึงชาน อันต่างด้วย
 อุปจารและอัปนา กล่าวคือความมีอารมณ
 เป็นอันเดียวแห่งจิตอันใด ซึ่งภาวะอันเป็น
 ที่ตั้งอาศัยคือนิพพาน อันเป็นเหตุให้เกิดขึ้น
 แล้วเพราะความที่ธรรมทั้งหลายอันเกิดแล้ว

๑ ส. สฟา. ๑๘/๒๓๐.

คุณศิริลักษณ์ ไพรินพันธ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

วิปัสสนาโต ปจฺฉา อุปฺปาทีโต นิพฺเพธ-
 ภาคิโย สฺมาธิ นิตฺติญฺโจะ โหติ.
 ตสฺมาเยว ี อิติ ปจฺฉํ วิปัสสนา,
 ปจฺฉา สฺมโณติ วุตฺตํ.

ในวิปัสสนานั้น มีโอสถคยะเป็นอารมณ์,
 ความไม่ฟุ้งซ่านนั้นชื่อว่า เป็นสมาธิ ย่อมเป็น
 อันทานแสดงไขนินิพเพธภาคิยสมาธิ ที่ภิกษุ
 ทำให้เกิดขึ้นในภายหลังแต่วิปัสสนา ด้วย
 ประการฉะนี้. ก็เพราะเหตุนี้แหละ
 ทานจึงกล่าวว่ วิปัสสนาก่อน, สมณะใน
ภายหลังอย่างนี้.

๕. ยุกนทุทฺถนิทฺเตเส ยสฺมา
 เหนฺจลา สุตฺตุนฺตวณฺณนายํ วุตฺโต
 ยุกนทุทฺถกฺโกโม ปุริมทุวยนิทฺเตสฺนเยเนว
 ปากโฏ, มคฺคกฺขณฺเณ ยุกนทุทฺถกฺโกโม
 ปน น ปากโฏ, ตสฺมา ปุพฺพภาเค.
 อนเกนฺตึกํ ยุกนทุทฺถภาวนํ อวตฺวา
 มคฺคกฺขณฺเณ เอกนฺเตน ลพฺภมานยุกนทุท-
 ภาวนเมว ทสฺเสนฺโต โสฬสฺหิ อากาเรหิ-
 อาทิมาน. ตตฺถ อารมฺมณฺญ เสนาติอาทีสุ

๕. จะวินิจฉัยในยุกนัทธนิเทศสืบต่อไป
 เพราะลำดับแห่งธรรมที่ชานานเป็นคู่กันอันได้
 กล่าวไว้แล้ว ในสุดคั่นตวรรณนาในหนหลัง
 ปรากฏโดยนัยแห่งนิเทศแห่งหมวด ๒ ข้างตน
 นั้นทีเดียว, แต่ลำดับแห่งธรรมที่ชานานเป็น
 คู่กันในขณะที่แห่งมรรคมิได้ปรากฏ, เพราะ
 ฉะนั้น ท่านมิได้กล่าวการเจริญธรรมที่ชานาน
 เป็นคู่กัน ซึ่งมีได้เป็นไปโดยส่วนเดียวใน
 บุพภาค เมื่อจะแสดงการเจริญธรรมที่ชานาน

๑ อี. ปุริมทุวยนิทฺเตสฺวเสเนว.

คุณศิริลักษณ์ ไพรินพันธุ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธุ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

สตฺตฺรสฺส อากาเรสฺส อนฺเต อุตฺติฏฺฐํ
ยฺคนทฺธํ มฺลปฺเพน เอกภฺจฺจตฺตา ตํ วิปฺปฺหาย
เสสํ นํ วเสน "โสฬสํ" ติ วุตฺตํ.

เป็นคู่กัน อันใดอยู่โดยส่วนเดียวในขณะแห่ง
มรรค จึงกล่าวคำว่า ควยอาการ ๑๖ ดังนี้
เป็นต้น. ในบรรดาบทเหล่านั้น ธรรมที่ชาน
เป็นคู่กัน ซึ่งท่านได้ยกขึ้นแสดงแล้วในที่สุด
ในบรรดาอาการ ๑๖ มีอาการว่า ควย
สภาวะที่เป็นอารมณ์เป็นต้น ท่านกล่าวว่า
"ควยอาการ ๑๖" ควยสามารถแห่งอาการ
ที่เหลือ ละอาการสุดท้ายนั้นเสีย เพราะมี
อรรถเป็นอันเดียวกันกับมูลบท.

อารมฺมณฺญ เจนาติ อาลมฺพณฺญ เจน,
อารมฺมณฺวเสนาติ อตุโถ. เอวํ เสเสสฺสปี.
โคจฺรณฺญ เจนาติ อารมฺมณฺญ เจปิ สติ
นิสฺสยิตฺตพฺพณฺจานณฺญ เจน. ปฺหณณฺญ เจนาติ
ปชฺชนณฺญ เจน. ปริจฺจกณฺญ เจนาติ ปหาเนปิ
สติ ปุน อนาทยิเนน ปริจฺจกณฺญ เจน.
วฺจฺจณณฺญ เจนาติ อุกฺคฺคณณฺญ เจน.
วิวฺจฺจณณฺญ เจนาติ อุกฺคฺคณเนปิ สติ
อปฺนราวณณฺญ เนน นีวตฺตณณฺญ เจน.

คำว่า ควยสภาวะที่เป็นอารมณ์ คือควย
สภาวะที่หนึ่งเห็นยว, อธิบายว่า ควย
อำนาจแห่งอารมณ์. แม้ในบทที่เหลือก็
อย่างนี้. คำว่า ควยสภาวะที่เป็นโคจร
คือแม่เมื่อสภาวะที่เป็นอารมณ์มีอยู่ก็มีสภาวะ
ที่เป็นฐานะที่จะพึงอาศัย. บทว่า ปหานณฺญ เจน
แปลว่าควยสภาวะที่ละ. คำว่า ควยสภาวะ
ที่สละ คือแม่เมื่อการละมีอยู่ ก็มีสภาวะสละ
โดยไม่ยึดถืออีก. คำว่า ควยสภาวะที่ออก

คุณศิริลักษณ์ ไพรินพันธุ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณแม่ทิพย์ ไพรินพันธุ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๑๖๑

สนตฺตภู เจนาติ นีพฺพุตฺตภู เจน. ปณีตฺตภู เจนาติ
 นีพฺพุตฺตภู เจปิ สติ อุตฺตมภู เจน,
 อตฺตปฺปกภู เจน วา.

คือด้วยสภาวะที่ขึ้นไป. คำว่า ด้วยสภาวะที่
หลีกเลี่ยง คือเมื่อการขึ้นไปมีอยู่ ก็มีสภาวะ
 หันกลับโดยมิไถวนเวียนมาอีก. คำว่า ด้วย
สภาวะที่สงบ คือด้วยสภาวะที่ดับแล้ว. คำว่า
ด้วยสภาวะที่ประณีต คือเมื่อสภาวะที่ดับ
 มีอยู่ ก็มีสภาวะที่สูงสุด หรือมีสภาวะที่ไม่
 กระทบทำให้เดือดร้อน.

วิมุตฺตภู เจนาติ พนฺธนาปคตภู เจน.
อนาสวภู เจนาติ พนฺธนโมกฺกฺเขปิ สติ
 อารมฺมณฺ์ กตฺวา ปวตฺตมามาสาวิริ-
 ตฺตภู เจน. ตรณฺภู เจนาติ อโนสึทิตฺวา
 ปิลวณฺภู เจน, อติกุกมณฺภู เจน วา.
อนิมิตฺตภู เจนาติ สงฺขารนิมิตฺตวิริทฺตภู เจน.
อปปณฺิหิตฺตภู เจนาติ ปณฺิธิวิริทฺตภู เจน.
สุญฺญตฺตภู เจนาติ อภินิเวสวิริทฺตภู เจน.
เอกรสฺสภู เจนาติ เอกกิจฺจภู เจน.

คำว่า ด้วยสภาวะที่หลุดพ้น คือด้วยสภาวะ
 ที่ไปปราศจากเครื่องผูก. คำว่า ด้วยสภาวะ
ที่หาอาสวะมิได้ คือเมื่อความหลุดพ้นจาก
 เครื่องผูกมียู่ ก็ยังมีสภาวะที่เว้นจาก
 อาสวะ อันกระทบทำให้เป็นอารมณ์เป็นไปอยู่.
 คำว่า ด้วยสภาวะที่ข้าม คือด้วยสภาวะที่ลอย
 ไม่จม, หรือด้วยสภาวะที่ก้าวล่วง. คำว่า
ด้วยสภาวะที่หานิมิตมิได้ คือด้วยสภาวะที่
 เว้นจากสังขารนิมิต. คำว่า ด้วยสภาวะที่

๑ ก. ปวตฺตมามาสา วิริทฺตภู เจน.

อนติวตตณฺณ เจนาติ

อณฺณมณฺณ

ไม้มที่ตง

คือด้วยสภาวะที่เว้นจากที่ตง.

อนตีกุมนณฺณ เจน.

ยุคนทตณฺณ เจนาติ

คำว่า ด้วยสภาวะที่ว่างเปล่า คือด้วยสภาวะ

ยุกตณฺณ เจน?

ที่เว้นจากความยึดมั่น. คำว่า ด้วยสภาวะ

ที่มรสเป็นอันเดียวกัน คือด้วยสภาวะที่มกัจ

เป็นอันเดียวกัน. คำว่า ด้วยสภาวะที่ไม่

เป็นไปลวง คือ ด้วยสภาวะที่ไม่ก้าวล่วง

ซึ่งกันและกัน. คำว่า ด้วยสภาวะที่ขนาน

เป็นคู่กัน คือด้วยสภาวะที่เป็นคู่ ๆ กัน.

อุทฺตจฺจ

ปชฺหโต,

อวิชช

คำว่า เมื่อภิกษุละอุทฺตจฺจ, ละ

ปชฺหโตติ

โยคีโน

ตสฺส

ตสฺส

อวิชชา ทานกล่าวด้วยอำนาจการละธรรม

ปฏิบัติทุกขบรรพหาวเสน

วุตฺต.

นิโรธ

อันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมนั้น ๆ ของโยคี. ก็

เจตฺถ

นิพฺพานเมว.

อณฺณมณฺณ

นิโรธในที่นี้ได้แก่นิพพานนั่นเอง. คำว่า

นาติวตตณฺณตีติ

สมโถ

เจ

วิปสฺสน

ไม่เป็นไปลวงกันและกัน ความว่า หาก

อติวตฺเตยฺย,

สิ้นปกฺขิกตฺตา

สมถสฺส

สมถะจะพึงเป็นไปลวงวิปัสสนา จิตก็จะพึง

จิตฺตํ

โกสชฺชชย.

สํวตฺเตยฺย.

วิปสฺสนา

เป็นไปพร้อมเพื่อโกสัชชะ เพราะสมถะมี

เจ

สมถํ

อติวตฺเตยฺย,

อุทฺตจฺจ

ปกฺขิกตฺตา

ความเป็นไปในสีกฝ่ายแห่งความหตุ. หาก

๑ ฉ. ยุกตณฺณ เจน.

คุณ เกร็อน้อย สุทธิรักษ์

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิปัสสนาย จิตฺตํ อุตฺตจฺจาย สํวตฺเตยฺย.
ตสฺมา สมโณ จ วิปัสสนํ อนตฺวตฺตมาโน
โกสชฺชปาตํ น กโรติ, วิปัสสนา สมณํ
อนตฺวตฺตมาโน อุตฺตจฺจปาตํ น กโรติ.

ว่าวิปัสสนาจะพึงเป็นไปล่วงซึ่งสมณะ จิต
ก็จะพึงเป็นไปพร้อมเพื่ออุทฺตจฺจะ เพราะ
วิปัสสนาเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความพ้นชาน.
เพราะฉะนั้น สมณะเมื่อไม่เป็นไปล่วงซึ่ง
วิปัสสนา ย่อมไม่กระทำการตกไปใน
โกสชฺชชะ, วิปัสสนาเมื่อไม่เป็นไปล่วงสมณะ
ย่อมไม่กระทำการตกไปในอุทฺตจฺจะ.

สมโณ สมํ ปวตฺตมาโน วิปัสสนํ
อุตฺตจฺจปาตโต รกฺขติ, วิปัสสนา สมํ
ปวตฺตมาโน สมณํ โกสชฺชปาตโต
รกฺขติ. เอวเมว^๑ อุกโ อญฺญมญฺญํ
อนตฺวตฺตตฺนกิจฺเจเน เอกกิจฺจา, ^๒สฺมา
หุตฺวา ปวตฺตมาเนน อญฺญมญฺญํ
อนตฺวตฺตมาโน อตฺถลสิทฺธิกรรา โทหนฺติ.
เตสํ มคฺคกฺขณเณ ยุกนทฺตตฺตํ

สมณะเมื่อเป็นไปเสมอกัน ย่อมรักษาซึ่ง
วิปัสสนาไว้ จากการตกไปในอุทฺตจฺจะ,
วิปัสสนาเมื่อเป็นไปเสมอกัน ย่อมรักษาซึ่ง
สมณะไว้จากการตกไปในโกสชฺชชะ. ทั้ง ๒ นี้
จึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน ด้วยกิจคือไม่เป็นไป
ล่วงซึ่งกันและกัน, เมื่อไม่เป็นไปล่วงซึ่ง
กันและกัน ด้วยความเป็นสภาพเสมอกันเป็น
ไปอยู่ ย่อมเป็นสภาพทำความสำเร็จประ-

^๑ ฉ. เอวมิเม.

^{๒-๒} ส. อ. สฺมา หุตฺวา ปวตฺตมาโน, น
อญฺญมญฺญํ อนตฺวตฺตมาโน อตฺถลสิทฺธิกรรา
โทหนฺติ.

คุณ เจริญน้อย สุทธิรักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุฒฺหณคามินิวิปัสสนากุขเณ ยฺคนท- โยชนํ ควฺยปรการณํ. สภาวาทิธรรม
 ฐตฺตาเยว โทติ. ทง ๒ นันขนานเปนคูกัน ในขณะแห่งมรรค
ยอมมี เพราะเปนธรรมขนานเปนคูกัน
ในขณะแห่งวิปัสสนา อันเปนวุฒฺหณคามินิ
นั้น เทียว.

ปหานปริจฺจาควุฒฺหณวิวิญฺญนกรณานํ มคฺค- เพื่อแสดงกิจแห่งมรรคทั้งสิ้น เพราะท่านได้
 กิจจวเสน วุฑฺฒตฺตา สกลสฺส มคฺคกิจจสฺส กลาวการกระทำปหานะ (การละ) ปริจ-
 ทสฺสนตฺถํ อุตฺถจฺจสฺสทคฺคทิลเสสา จ ขนฺธา จาคะ (การสละ) วุฒฺหณะ (การออก)
 จ อวิชฺชาสทคฺคทิลเสสา จ ขนฺธา และวิวิญฺญนะ (ความหลีกเลี่ยง) ควฺยอํนาจ
 จ นิทฺทิงฺสา. เสสานํ น ตถา เปนกิจของมรรค ท่านจึงแสดงกิลเสที่
 วุฑฺฒตฺตา ปฏิปกฺขธมฺมตฺตทสฺสนวเสน สหฺรคควฺยอุทฺถจฺจจะกับขันธ และกิลเสที่
 อุตฺถจฺจาวิชฺชา เอว นิทฺทิงฺสา. สหฺรคควฺยอวิชฺชากับขันธได้. เพราะธรรม
 วิวิญฺญโตติ นินฺวตฺตทสฺส. ที่เหลือท่านมิได้กลาวไว้อย่างนั้น ท่านจึง
แสดงเฉพาะอุทฺถจฺจจะและอวิชฺชา ควฺยอํนาจ
การแสดงเพียงเป็นธรรมอันเป็นปฏิปักษ์กัน.
คำว่า เมื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่ คือเมื่อกลับไปอยู่.

สมาธิ กามาสวา วิมุตโต คำว่า สมาธิเป็นธรรมหลุดพ้นจาก
โทตี สมาธิสฺส กามจฺจนฺทปฏิปกฺขตฺตา กามาสว ท่านกลาว เพราะสมาธิเป็น

คุณ เกร็อน้อย สุทธิรักษ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๑-๓๗๗-๑๑

วุดต์. รากวิราคาติ รากสุส วิราโค ปฏิพัชฌ์คอกามฉันทะ. บทว่า รากวิราคา
 สมตีกุโม เอติสสา อตุถิติ รากวิราคา, มีความว่า ชื่อว่า รากวิราคา เพราะอรรถ
 "รากวิราโค"ติ นิสฺสกุทวณฺ ภา. ว่า. ว่ามีการสำรอกคือการก้าวล่วงรากะ, บทนี้
 ตถา อวิชชาวิราคา. เจโตวิมุตตี เป็นบัญญัติว่า "รากวิราโค" ก็ได้.
 มกฺคสมฺปยุตฺโต สมาธิ. ปญญาวิมุตตี อวิชชาวิราคา ก็เหมือนอย่างนั้น. บทว่า
 มกฺคสมฺปยุตฺตา ปญญา. ตรโตติ ตรนฺตสุส. เจโตวิมุตติ ไถแก่ สมาธิอันสัมปยุตด้วย
สพฺพปณฺธิหีติ รากโทสโมหปณฺธิหี, สพฺพ- มรรค. บทว่า ปญญาวิมุตติ ไถแก่ปัญญาอัน
 ปตฺถนาหิ ภา. สัมปยุตด้วยมรรค. บทว่า ตรโต แปลว่า
 เมื่อข้ามอยู่. คำว่า จากปณฺธิทั้งปวง คือ
 จากปณฺธิ คือ รากะ โทสะ และโมหะ,
 หรือจากความปรารถนาทั้งปวง.

เอวํ จุทฺทส อากาเร วิสุสฺสชฺเชตฺวา ทานครันวิสฺสนาอาการ ๑๔ อย่างนี้แล้ว ยัง
 เอกรสมฺภุจฺจ อนตฺวตฺตณฺภุจฺจ มิได้วิสฺสนา อรรถว่าสภาวะที่มีกิจเป็นอัน
 อวิสุสฺสชฺเชตฺวา^๑ อิมหิ โสฬสฺหิ เดียวกัน และสภาวะที่ไม่เป็นไปล่วงกัน จึง
อากาเรหีติ อาห. กสุมา ? เตสํ กลาวว่า ด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้. เพราะ
 จุทฺทสนฺนํ อาการานํ เอเกกสุส เหตุไร ? เพราะในตอนท้ายแห่งอาการ

^๑ ฉ. อวิภชิตฺวา.

วา อนตฺตโต วา มนสิการกฺขณ^๑
 วิปัสสนาญาณานุกาเวน ปกตียาว
 โสภาโส อูปฺปชฺชตีติ ปจฺมํ ตาว อนิจฺจโต
 มนสิการโต โสภาโส กถิตโต.

โสภาสย่อมเกิดขึ้นตามปกติที่เดียว ด้วย
 ญาณภาพแห่งวิปัสสนาญาณในขณะมนสิการว่า
 ไม่เที่ยงหรือว่าเป็นทุกข์ หรือว่าเป็นอนัตตา
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวโสภาสแก่ภิกษุ
 ผู้มนสิการอยู่ว่า ไม่เที่ยงที่แรกก่อน.

อกุสล วิปัสสโก ตสฺมึ โสภาเส
 อูปฺปนฺเน "น จ วต เม อิตโต
 ปุพฺเพ เอวรูโป โสภาโส อูปฺปนฺนปุพฺโพ,
 อทฺธา มคฺคํ ปตฺโตมฺหิ, ผลํ ปตฺโตมฺหิ"ติ
 อมคฺคํเยว "มคฺโค"ติ, อผลเมว
 "ผลนฺ"ติ กณฺหาติ. ตสฺส อมคฺคํ
 "มคฺโค"ติ อผลํ "ผลนฺ"ติ กณฺหโต
 วิปัสสนาวิถิ อุกฺกนฺตา โหติ. โส
 อตฺตโน วิปัสสนาวิถิ วิสฺสชฺเชตฺวา
 วิกฺเขปมาปฺนฺโน วา โสภาสเมว
 ตณฺหาทิกฺขิมณฺณนาหิ มณฺณมาโน วา
 นิสิตฺติ.

ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาผู้ไม่ฉลาด เมื่อโสภาส
 นั้นเกิดขึ้นแล้ว คิดว่า "ก่อนแต่เมื่อโสภาสเห็น
 ปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้นแก่เราหนอ, เราบรรล
 มรรคแล้ว, บรรลุผลแล้วแน่นอน" ดังนี้
 ย่อมยึดถือโสภาสที่มีใช้มรรคนั้นเองว่า "เป็น
 มรรค", โสภาสที่มีใช้ผลนั้นเองว่า "เป็น
 ผล". เมื่อภิกษุนั้นยึดถือโสภาสที่มีใช้มรรค
 ว่า "เป็นมรรค" โสภาสมีใช้ผลว่า "เป็น
 ผล" อยู่ ย่อมเป็นอันออกนอกวิปัสสนาวิถิไป.
 ภิกษุนั้นทอดทิ้งวิปัสสนาวิถิของตน แล้วถึง
 ความฟุ้งซ่านบาง ย่อมนั่งสำคัญอยู่ซึ่งโสภาส
 นั้นแหละ ด้วยตัณห์มัญญา และทิสฺฐิมัญญา
 บาง.

^๑ ฉ. มนสิการกฺขณ.

คุณบุญช่วย - คุณหวาน สุนนานนท์ และลูก-หลาน
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณแม่ทับทิม สุนนานนท์

โสภา โข ปนายิ โสภาโส กสฺสจิ ก็โสภาสนั้นแล สำหรับภิกษุบางรูปยอม
 ภิกษุโน ปลุลงฺกฏจานมตฺตเมว เกิดขึ้น ทำเพียงที่นึ่งคุบัลลังก์เท่านั้นให้
 โสภาเสนฺโต อุปฺปชฺชติ, กสฺสจิ สว่าง, สำหรับภิกษุบางรูปทำภายในห้อง
 อนฺโตคพฺภิ, กสฺสจิ พหิคพฺภมฺปิ, กสฺสจิ ใสสว่าง, สำหรับภิกษุบางรูปทำภายนอก
 สกลวิหาริ, คาวุตฺติ อหฺตมฺโยชนิ โยชนิ หองใสสว่าง, สำหรับภิกษุบางรูปทำวิหาร
 ทฺวิโยชนิ ๆ เปฯ กสฺสจิ ปลวิตฺลโต ทั้งสิ้นให้สว่าง, สำหรับภิกษุบางรูปทำตลอด
 ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกา เอกาโลกิ คาวุตฺตหนึ่ง ตลอดกิ่งโยชนิ ตลอดโยชนิหนึ่ง
 กุรุมาโน. ภควโต ปน ทสฺสทสฺสิโลกธาตุํ ตลอดสองโยชนิ ๆลฯ ให้สว่าง. สำหรับ
 โสภาเสนฺโต อุทฺปาติ. อัยฺยํ หิ โสภาโส ภิกษุบางรูปทำให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน
 จตุรํจฺจสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร ตํ จากพื้นปฐพีจนถึงพรมโลกชั้นอกนิษฺฐ. ส่วน
 ตํ จานํ โสภาเสนฺโต อุปฺปชฺชติ. พระผู้มีพระภาคเจ้า โสภาสเกิดขึ้นทำหมื่น-
 โลกธาตุํใสสว่าง. ก็โสภาสนี้ย่อมเกิดขึ้น
 ยังสถานทีนั้น ๆ ให้สว่างในที่มืดแม่ประกอบ
 ดวยองค ๔.

<u>โสภาโส</u>	<u>ธมฺโมติ</u>	<u>โสภาสํ</u>	คำว่า <u>ภิกษุ</u> นั้นถึง <u>โภาส</u> ว่า <u>โภาส</u>			
<u>อวชฺชตีติ</u>	อัยฺยํ	โสภาโส	<u>มคฺคธมฺโม</u> เป็นธรรม มีความว่าภิกษุ นั้นมนสิการโภาส			
<u>ผลธมฺโมติ</u>	วา	ตํ	ตํ	โภาสํ	มนสิ	นั้น ๆ ว่า โภาสนี้เป็นมรรคธรรม หรือว่า
<u>กโรติ.</u>	<u>ตโต</u>	<u>วิกฺเขโป</u>	<u>อุทฺตจฺจนฺติ</u>	เป็นผลธรรม. คำว่า <u>ความฟุ้งซ่านเพราะ</u>		
<u>ตโต</u>	<u>โภาสโต</u>	<u>ธมฺโมติ</u>	<u>อวชฺชชนกรณโต</u>	<u>โภาสนั้น</u> ชื่อว่า <u>อุทฺตจฺจะ</u> มีความว่า		

คุณบุญช่วย - คุณหวาน สุนนานนท์ และลูก-หลาน
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณแม่ทัชทิยม สุนนานนท์

วา โย อูปฺปชฺชติ วิกุเขโป, โส อุตฺตจฺจํ นามาติ อตฺตโถ. เตน อุตฺตจฺเจน วิกฺคหิตมานโสติ เตน เอวํ อูปฺปชฺชมาเนน อุตฺตจฺเจน วิโรธิตจิตฺโต, เตน วา อุตฺตจฺเจน การณญฺเตน ตมฺมุลกกิลเสสุปฺปตฺติยา วิโรธิตจิตฺโต วิปสฺสโก วิปสฺสนาวีถิ โอกุภมิตฺวา วิกุเขปํ วา ตมฺมุลกกิลเสสุ วา จิตฺตฺตา อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต อูปฺปจฺจานานิ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ. "เตน วุจฺจติ ฐมฺมุทฺตจฺจวิกฺคหิตมานโส"ติ เอวํ อิติ-สทฺโท โยเชตพฺโพ.

ความฟุ้งซ่านใตย่อมเกิดขึ้นเพราะโอภาสนั้น หรือเพราะการกระทำความนี้ถึงว่า เป็น ธรรม ความฟุ้งซ่านนั้น ชื่อว่า อุตฺตจฺจจะ. คำว่า ภิกษุนี้มีใจอันอุตฺตจฺจจะนั้นกันไว้ มีความว่าภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาผู้มีจิตเป็นไปผิด เพราะอุตฺตจฺจจะซึ่งเกิดขึ้นอยู่อย่างนั้นนั้น หรือ มีจิตที่เป็นไปผิด เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกิลเส อันมีอุตฺตจฺจจะนั้นเป็นมูล เพราะอุตฺตจฺจจะนั้น เป็นตัวการก้าวลงสู่วิปัสสนาวีถิแล้ว เพราะ เหตุที่เป็นผู้ตั้งอยู่ในความฟุ้งซ่าน หรือใน กิลเสอันมีความฟุ้งซ่านนั้นเป็นมูล ย่อมไม่ รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความปรากฏว่าไม่ เทียงว่าเป็นทุกขว่าเป็นอนัตตา. ฟังประกอบ อิติ-ศัพท์อย่างนี้ว่า "เตน วุจฺจติ ฐมฺมุทฺตจฺจ- วิกฺคหิตมานโส" (แปลว่า ควดยเหตุ นั้น ท่าน จึงกล่าวว่ามีใจอันอุตฺตจฺจจะ เป็นธรรมกันไว้).

โหติ โส สมโยติ เอวํ อสฺสาทวเสน อูปกฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺสปี โยคิโน สเจ

คำว่า สมัยนั้นยอมมี ความว่า ถ้าความ พิจารณาย่อมเกิดขึ้นแก่พระโยคี ผู้เม้มมีจิตอัน

คุณบุญช่วย - คุณหวาน สุนนานนท์ และลูก-หลาน
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณแม่ทัตติย สุนนานนท์

อุปปริกษา อุปปชชติ, โส เอว ปชานาติ :
 "วิปัสสนา นาม สงฺขารารมฺมณา,
 มคฺคผลานิ นิพฺพานารมฺมณานิ, อิมานิ
 จ จิตฺตานิ สงฺขารารมฺมณานิ, ตสฺมา
 นายโสภาโส มคฺโค, อุทฺทพฺพยานุ-
 ปัสสนาเยว นิพฺพานสฺส โลกิกโก มคฺโค"ติ
 มคฺคามคฺคํ ววตฺถเปตฺวา ตํ วิกุเขปํ
 ปรีวชฺชยิตฺวา อุทฺทพฺพยานุปัสสนาย จตฺวา
 สาธุกํ สงฺขารเ อนิจฺจโต ทุกฺขโต
 อนตฺตโต วิปัสสติ. เอวํ อุปปริกฺขนฺตสฺส
 โส สมโย โหติ. เอวํ อปัสฺสนโต
 ปน "มคฺคผลปฺตฺโตมฺหิ"ติ อธิมานิโก
 โหติ.

เศราหมอง คว้ยอำนาจความยินดีอย่างนี้,
 พระโยคีนั้นย่อมรู้ซ้ดอย่างนี้ว่า : "ธรรมคา
 ว่าวิปัสสนามีสังขารเป็นอารมณ์, มรรคและ
 ผลมีนิพพานเป็นอารมณ์, ก็จิตเหล่านี้มี
 สังขารเป็นอารมณ์, เพราะฉะนั้นโสภาสนี่
 จึงมิใช่ทาง, อุทฺทพฺพยานุปัสสนาญาณเท่านั้น
 เป็นทางแห่งนิพพาน ที่เป็นโลกียะ" ดังนี้
 กำหนดว่า เป็นทางและมีใช่ทาง แล้วเว้น
 ความฟุ้งซ่านนั้นเสีย ตั้งอยู่ในอุทฺทพฺพยานุ-
 ปัสสนา พิจารณาเห็นสังขารว่าไม่เที่ยง
 ว่าเป็นทุกข์ ว่าเป็นอนัตตาให้เกิดขึ้น. เมื่อ
 พระโยคีนั้นเข้าไปพิจารณาอยู่อย่างนี้ สมัย
 นั้นย่อมมี. ก็พระโยคีนั้นเมื่อไม่เห็นอยู่อย่าง
 นี้ย่อมสำคัญัตว์ว่า "เราบรรลุมรรคผลแล้ว"
 ดังนี้.

ยํ ตํ จิตฺตุนฺติ ยํ ตํ วิปัสสนา-
 จิตฺตํ. อชฺชตฺตตฺถเภาวติ อนิจฺจานุปัสสนาย
 อารมฺมเณ โคจรชฺชตฺเตเยว. ญาณํ นฺนเอง

บทนา ยํ ตํ จิตฺตํ แปลว่า ซึ่ง
 เป็นสมัยที่วิปัสสนาจิตนั้น. คำว่า ภายใน
นั้นเอง คือในโคจรภายในอันเป็นอารมณ์

คุณบุญ เกิด วิญญูกานนท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โย ปนสฺส กายจิตฺตานิ ปสฺสทฺธานิ นั้นนันทึเวว, ก็โดยที่แท้แลกายและจิตของ
 ลหุณี มุทุณี กมฺมณฺณานิ ปคฺคณานิ พระโยคีนันท์ ย่อมเป็นธรรมชาติระงับเบา
 สุวิสทานิ อชฺชุกานิเยว โทหนฺติ. โส อ่อน ควรแก่การงาน คล่องแคล่ว บริสุทธ์ดี
 อิมเหติ ปสฺสทฺธาทีหิ อานุคฺคหิตกายนจิตฺโต ตรงทีเดียว. พระโยคีนันท์มีกายและจิตอัน
 ตสฺมี สมเย อมานุสฺสี นาม รตฺตี ปสฺสทฺธิเป็นต้นเหล่านี้อนุเคราะห์แล้ว ย่อม
 อานุภาวติ. ยํ สนฺธาย วุฑฺฒติ : เสวยความยินดีที่เรียกว่า มิใช่ของมนุษย์
 ในสมัยนั้น. ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 หมายถึงตรัสไว้ว่า :

สุญฺญาคารํ ปวิญฺจสฺส
 สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
 อมานุสฺสี รตฺตี โหติ
 สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต.
 ยโต ยโต สฺมมสฺติ
 ขนฺธานํ อุตฺตยพฺพยํ
 ลภตี ปิตฺติปาโมชฺชํ
 อมตํ ตํ วิชานตฺตุนฺตี?

ความยินดีอันมิใช่ของมนุษย์ ย่อมมีแก่
 ภิกษุผู้เข้าไปสู่สุญญาการ มีจิตอันสงบ
 แล้วพิจารณาเห็นธรรมโดยชอบ. ภิกษุ
 นั้นย่อมพิจารณาเห็น ซึ่งความเกิดขึ้น
 และความเสื่อมไป แห่งขันธทั้งหลาย
 ในกาลใด ๆ ในกาลนั้น ๆ เธอย่อมได้
 ปิตติและปราโมทย์ ปิตติและปราโมทย์
 อันเป็นอมตะของท่านผู้รู้อยู่ดังนี้.

๑ พ. ธ. ๒๕/๖๖.

เอวมสุส อิม อมานุสี รัตติ สาธยมานา
 ลหุตาทิหิ สห^๑ วิปัสสนาสมฺปยุตฺตา
 กายจิตฺตปฺปัสสฺสทฺธิ อฺปฺปชฺชตฺติ. สฺขํ
 อฺปฺปชฺชตฺตีติ ตสฺสเสว ตสฺสมิ สมฺเย
 สกฺลสรีริ อภิสนฺทฺยมานํ วิปัสสนาสมฺปยุตฺตํ
 สฺขํ อฺปฺปชฺชตฺติ. อฺธิโมกฺโข อฺปฺปชฺชตฺตีติ
 ตสฺสเสว ตสฺสมิ สมฺเย จิตฺตเจตฺตลีگانํ
 อตฺติสยปฺสาทญฺจทา วิปัสสนาสมฺปยุตฺตา
 สทฺธา อฺปฺปชฺชตฺติ.

กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ อันสัมปยุตด้วย
 วิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับความเบา
 เป็นตนอันให้สำเร็จความยินดี อันมิใช่ของ
 มนุษย์นี้แก่มิเช่นนั้น ด้วยประการฉะนี้. คำว่า
สุขย่อมเกิดขึ้น ความว่า ความสุขอัน
 สัมปยุตด้วยวิปัสสนา อันเฝ้าอาบไปทั่วสระ
 ย่อมเกิดขึ้นในสมัยนั้น แก่มิเช่นนั้นนั้นเทียว.
 คำว่า อธิโมกขย่อมเกิดขึ้น ความว่า ศรัทธา
 อันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา ซึ่งเป็นความผ่องใส
 อย่างดียิ่งแห่งจิต และเจตสิก ย่อมเกิดขึ้น
 ในสมัยนั้นแก่มิเช่นนั้นนั้นเทียว.

ปคฺคโห อฺปฺปชฺชตฺตีติ ตสฺสเสว ตสฺสมิ
 สมฺเย อตฺติถิลมนจฺจาทุธํ สฺปคฺคหิตํ
 วิปัสสนาสมฺปยุตฺตํ วีริยํ อฺปฺปชฺชตฺติ.
อฺปฺปญฺจานํ อฺปฺปชฺชตฺตีติ ตสฺสเสว ตสฺสมิ
 สมฺเย สฺปฺปญฺจิตฺตา สฺปฺปตฺติญฺจิตฺตา นิชาตา

คำว่า ปคคหะย่อมเกิดขึ้น ความว่า วิริยะ
 อันสัมปยุตด้วยวิปัสสนาซึ่งประคองดีแล้ว ไม่
 ย่อหย่อน ไม่ตั้งเกินไปย่อมเกิดขึ้นในสมัยนั้น
 แก่มิเช่นนั้นนั้นเทียว. คำว่า อปปัญจานะย่อม-
เกิดขึ้น ความว่า สติอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา

^๑ ฉ. สหิตา.

คุณบุญเกิด วิญญูگانนท์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา